حرر من نسخة الاصل الذي بخط مؤلفه ملا [illegible]

بسم الله الرحمن الرحیم

اما بعد الحمد والصلوة وتبلیغ الدعوات والتسلیمات بحضرت [illegible] حبیب الله جل [illegible]
بخدمت مستعدان و مستفیدان جناب مخدوم و مکرم و معظم صاحبی مستغنی معارف حقایق آگاه
میان محمد اعظم سلمه واکرمه الملک الاکرم صحایف شوق ودلبستگی وتحایف نیازمندی و [illegible]
گذرانیده بعرض میرساند که از آن زمان که صحیفه شریفه ورساله لطیفه مشتمل بر مسایل [illegible]
محفوظ خدمت ایشان بجای سعد الله شرف روزگار و مایه افتخار حقیر آمده هجوم هموم و [illegible] شواغل و
عروض سقام و ملال القدر مشوش بال و مصدع احوال فهم که فرصت پرداخت تحقیق مسایل
رساله ملکه مطلق [illegible] بدان هم نه نوشته از آنجا که کتاب الموسوم بغنیمة الحصول فی علم الاصول در مقابل
مسلم الاصول که از تصانیف ملا محب الله بهاری صاحب سلم منطق است شروع فرموده
که درین ایام بحمد الله سبحانه فراغ از تسوید آن دست داده بتبیض آن هنوز [illegible] شطارت
چون مسوده کتاب مقدار احد عشر جزو بلکه زیاده بر آن آمده بجهت تمام کلفت بالا کلام [illegible] الکتاب
عارض خاطر فاتر شده و با وجود آن میترسیم که انیه سعی و تکلف مع جمیع [illegible]
و باعث نامه سیاهی روز حساب نباشد همین اندیشه در خاطر آمد شد [illegible]
و دریای نوشتنها گو بدان کنار کردیم و بر آنچه نوشته شده توبه و استغفار نمائیم [illegible] بعضی
از بواعث هرچند در تحقیق [illegible] بخشد در رنگ [illegible] درین خلوه [illegible] و خاطر
از کار افتاده [illegible] در کار میآرند و با قطع نظر از جهت [illegible] کتاب تسوید یافته [illegible]
تعرض که منشا استخراج بسیار از احکام شرعیه [illegible] از آنجمله مسئله تجزی اجتهاد [illegible]
در بعضی از مسایل و لا اقل [illegible] مسئله اجتهاد کند اگرچه قوت اجتهاد در جمیع [illegible]
مسئله اختلف فی تجزی الاجتهاد فی التحریر لم یذکر کثیر منهم حکایة عدم جواز التجزی کأنهم لم یعرفونها
وفی التحریر جوازه قول اصحابنا علی ما ذکره [illegible] من مشایخنا وهو مختار الغزالی و [illegible] السبکی
وغیره لا الاکثر وقال انه الصحیح وابن دقیق العید هو المختار وابن الهمام موافق وظاهر کلام [illegible]
التوقف لنا اولا قوله علیه السلام لوابصة بن معبد استفت قلبک وان افتوک رواه احمد
والدارمی ومفاده ترجیح اجتهاده فی حقه علی اجتهاد غیره وثانیا دع ما یریبک الی ما لا یریبک
رواه احمد والترمذی والنسائی عن الحسن بن علی رضی الله عنهما قال حفظت عن رسول الله
صلی الله علیه وسلم وثالثا ان المسلم العدول عن الدلیل الی التقلید خلاف المعقول کیف
وفیه ریب وقد امرنا بترکه فی الحدیث المنقول اقول هو ان الحدیث حجة برأسه لا یحتاج
المعقول ورابعا اذا اطلع عالم علی مبادی مسئلة فهو وغیره فیها سواء وغیره غیر علیه

في غيرها لا مدخل له فيها ومنع الاستواء تجويز كون ما لم يعلمه متعلقاً بتلك المسألة مدفوع بان هذا
لو منع جواز الاجتهاد لانسد بابه لجريانه في المجتهد المطلق والفرق بان احكام ... ضعيف بان
المتجزي انما يصح له لو ثبت ان ما يعلمه المطلق في كل مسألة اكثر مما يعلمه غيره ليس كذلك ما اقول
قد جوز ائمة المذهب خلاف اتباعهم القاصرين عن الاجتهاد المطلق لهم في بعض المواضع بالاجتهاد
فكان كالاجماع على الجواز وفي مسألة تقليد مذهب معين والتزام الغير ورجوع الزام الغير فيه
يا في مسألة المقلد لو لم يلتزم مذهباً وعمل به في حادثة ففي التحرير تبعاً للمختصر لا يرجع
عنه فيها اتفاقاً وفي التقرير قال الزركشي الاتفاق ذكره الآمدي وتبعه ابن الحاجب
وليس كما زعماه ففي كلام غيرهما ما يقتضي الخلاف بعد العمل ايضاً وفي ... ويدل عليه
تثليث الاقوال في الالتزام فان وجه ليس لوجه من غير ضرورة ثم الاشبه ان المقلد ان
عمل تحري قلبه فلا يرجع بالتحري وهل يجب عليه التحري فيما اذا بلغه قولا المجتهدين اولا بل
له ان يعمل بما شاء منهما في التقرير على قياس تعارض قياسين للمجتهد حيث اوجبوا عليه التحري
والعمل بما رآه صواباً ومنعوا رجوعه عنه ما لم يظهر خطاؤه يجب التحري على المقلد ايضاً في
قولي مجتهدين وكذا احكام العمل والرجوع اقول في فتح القدير ان عمل العامي بما يقع في قلبه
من اقوال المجتهدين اولى لو يستبع اجب اذ لا عبرة برأي العامي ثم ان الشرنبلالي الحنفي
قرر ان المنع عن التمسك بالرجوع بعد العمل انما هو في عين تلك الحادثة لا في مثلها من نوعها
وهل للمقلد بعد العمل بمذهب في حكم حادثة ان يعمل بغيره في غيرها المختار نعم للقطع
المستفتين من عصر الصحابة وهلم جرا كانوا يستفتون مرة واحداً واخرى غيره
من غير التزام معين وشاع ذلك وتكرر ولم ينكر فكان اجماعاً على عدم وجوب التزام
مذهب معين ولو التزمه فهل يلزمه الاستمرار عليه يختلف فيه على ثلثة اقوال قيل
نعم لان الالتزام لا يخلو عن ... عليه فيه وقيل لا اذ لا وجب الا ما اوجبه الله تعالى
ولم يوجب على احد ان يتمذهب بمذهب رجل من الائمة ويقلده في كل ما يأتي
ويذر والالتزام لم يعهد ملزماً في الشرع فكان بمنزلة الالتزام كذا الفلان من غير ان
يكون له عليه في التقرير وهو الاصح كما قال الرافعي وغيره بل قال ابن حزم اجمعوا على
انه لا يحل لحاكم ولا لمفت تقليد معين فلا يحكم ولا يفتي الا بقوله وقد استمرت
القرون الفاضلة على عدم القول بذلك بل لا يصح للعامي مذهب ولو تمذهب به
لان المذهب انما يكون لمن له نوع معرفة باقوال امامه واحكامه واما من اذا
قال انا حنفي او شافعي كان لغواً مثل قوله انا فقيه او نحوي وقيل كالملتزم
كغيره فلا يرجع عما عمل به تقليد الامام ولان يقلد في غيره من شاء قال السبكي
وهو الاعدل في التحرير والغالب على الظن لعدم ما يوجبه شرعاً ويتخرج منه جواز اتباعه
رخص المذاهب ولا يمنع منه مانع شرعي اذ للانسان ان يسلك الاخف عليه

اذا كان السبيل

اذا كان السبيل منه بان لم يعمل فيه بآخر وكان عليه الصلوة والسلام يحب ما خفف عليهم في التقرير اخرجه
البخاري عن عائشة رضي الله تعالى عنها بلفظ عنهم وفي لفظ ما يخفف عنهم اي عن امته ويدل عليه
عدة احاديث صحيحة ولكن ما عن ابن عبد البر لا يجوز للعامي تتبع الرخص اجماعاً ان صح احتاج
لا جواب ويمكن ان يمنع دعوى صحة الاجماع اذ في تفسيق المتتبع للرخص عن احمد روايتان
وحمل القاضي ابو يعلى الرواية المفسقة على غير متأول ولا مقلد وحقق النووي في روضته انه لا يفسق
ثم لعل مراد ابن عبد البر ما يكون المؤلف من رخصتي مذهبين ما لم يقل به احد فيكون باطلاً
اجماعاً كمن تزوج بغير صداق ولا ولي ولا شهود او صلى بعد ما فصد ولمس ولم يتوضأ وقال
الروياني يجوز الانتقال على المذهب بشرط ان لا يجمع بين مذهبين على وجه يخالف الاجماع والا يتبع
رخص المذاهب وتعقب العلامة القرافي الشرط الاخير بانه ان اريد بالرخص ما ينقض فيه قضاء القاضي
فحسن وان اريد ما فيه سهولة على المكلف كيفما كان لزم ان يكون من قلد مالكاً في طهارة الارواث
وعدم تنجس الماء بغير ما يغير احد اوصافه مخالفاً لتقوى الله تعالى وليس كذلك نعم الاولى بان يجمع
المذكور ليس بضار اذ لم يقل مالك ببطلان النكاح الشافعية بلا صداق ولا الشافعية ببطلان
النكاح المالكية بلا شهود وفيه نظر ظاهر اقول يعني لان الكلام عند جمع الامرين في عقده
تحقق الاجماع على البطلان ووافق ابن دقيق العيد الروياني على الشرط الاول وابدل الاخير
بان لا يكون ما قلد فيه مما ينقض فيه الحكم لو رفع واقتصر الشيخ عز الدين بن عبد السلام على شرط واحد
وذكر الامام العلائي ان الانتقال راجح في صورتين احديهما اذا كان الاحتياط في
مذهب غير امامه والثانية اذا رأى لذلك المذهب دليلاً من حديث صحيح ولم يجد في مذهب امامه
جواباً قوياً عنه ولا معارضاً راجحاً عليه اذ الواجب اتباع الحديث الصحيح محافظة على المذهب
وهذا موافق لما نص عليه احمد والقدوري الحنفي ومشى عليه ابن الصلاح وغيره
ما في التقرير اقول يجب الفرق بين الصورتين بان الانتقال في الاولى احتياط وفي الثانية
واجب كما يشعر به كلام العلائي ومن هذا الكلام ظهر ان ما تمسك به بعض المتفقهة في المنع
جمع بين مذهبين ولو في مسألتين من انه خلاف الاجماع المركب منهما مردود
بان شرط تركب الاجماع اتحاد المسألة وبانه لو تم لوجب استفتاء مفت بعينه
في جميع المسائل وقد عرفت انه خلاف الاجماع كذا في المسلم مقصود از تحرير اين مقدمه
آنست كه هر دو را در محل اختلاف دستور العمل ميتوان ساخت چه اكثر اهل القدر
قوت فكري داشته باشد كه بحسب دلايل جانبين را ملاحظه كند ترجيح يكي بر ديگري
تعلله ... انهم نوعي از اجتهاد و عمل بدان بر قول اكثر علما و محققين جائز بلكه
واجب خواهد بود واكثر صاحبان قوت بلكه مقلد محض را هم در بعضي از مسائل
لاسيما بجهت ضرورت يا بجهت رعايت مصلحت ديني عمل بمذهب مخالف ...
منعقد الكنون به بيان مسائل مندرجه در رساله رجوع نمائيم از احكام آن كه علم
از علم عقايد واخلاق چه قدر فرض عين باشد نزد حنفيه فرض كفاية از علم فقه

همان قدرست که تمامه خواص و عوام اهل اسلام حتی عجایز را معلوم است نه تفصیلات و تحقیقاتی که
در کتب کلامیه مسطور و مرقوم شده مثلاً اگر کسی را اعتقاد اتصاف او تعالی بجمیع صفات کمال از ازل و ابد الآباد
و تسمیه او تعالی باسماء حسنی و اعلی و جل اسمه تعالی او تعالی را از سمات نقص و حدوث و زوال
هیچ نداند که اسم عین مسمی است و یا غیر او و صفات عین ذات و یا غیر آن و یا لا هو و لا غیره اند
در دین و ایمان او هیچ نقصان نباشد و همچنین اگر نداند که جسم مرکب است از اجزای لا یتجزی
نه از صورت و هیولی بلکه همچنین ابحاث بلا شبهه از قبیل بدع اند و نهایت عذر آنکه
ایراد در کتب عقاید در جهت آنست که ازالت شبهه مبتدعه و تشکیکات ایشان
در عقاید حقه و از قبیل بدع حسنه شمرده اند و حق آنکه اشتغال بدین مباحث نه تنها
مثمر منفعت و در غالب مورث مضرت است و لهذا تعلم علم کلام در حق اکثر ناس محظور و
[illegible] شرایط چند که [illegible] حجة الاسلام و اتباع او مقرر نموده اند از قبیل فروض کفایات است و لیکن کلام
درانست که در اعتقادات ضروریه مانند اعتقاد وجود و وحدانیت او تعالی و همچنین احاطه
علم حق سبحانه و تعالی بجمیع معلومات و تعلق قدرت شامله بجمیع ممکنات آیا مجرد تقلید کافیست و یا نه
بلکه نظر و استدلال واجبست و اگر واجبست شرط صحت ایمانست تا ایمان مقلد صحیح
نباشد و یا نه تا مقلد با وجود ایمان در ترک نظر آثم باشد تفصیل این در کتاب
مذکور بر طبق مختصر الاصول ابن حاجب و تحریر و تقریر تحریر یافته و خلاصه آن که قول بوجوب
نظر مختار جمهور علماست و استاد ابو اسحق اسفراینی اجماع اهل حق و غیر ایشان بران
حکایت کرده و عنبری و بعضی از شافعیه قول بجواز نظر نموده و وجوب [illegible] واحدی این
قول را بحشویه و تعلیمیه نسبت کرده و طایفه گویند نظر حرام و تقلید واجبست و این قول
منسوب بجماعه از اهل حدیث و ارباب ظواهر است و بعضی از ائمه اربعه [illegible]
کلام [illegible] ذکر [illegible] و در تقریر گفته این نسبت صحیح نیست و منشأ توهم آن [illegible]
که ائمه نهی از تعلم کلام و اشتغال بدان [illegible] و لیکن نهی ایشان مخصوص بکسانیست
که قدم صدق در دیانت ندارند و اشتغال ایشان بشبهه خصوم مظنه آن باشد که
از جاده حق بلغزند و بالجمله بر قول جمهور ایمان مقلد صحیح است و آنچه بعضی قول بعدم
صحت از شیخ ابو الحسن اشعری نسبت میکنند قشیری انکار آن نموده و از قبیل
کذب و زور دانسته و تایید آنست که مراد از نظر و استدلال آنست که موجب اطمینان
قلب آید هر چند دلیل اجمالی باشد و لا تفصیل دلایل و تحریر آن بر طبق قوانین منطق باتفاق
واجب نیست و از ینجا میتوان گفت که اکثر عوام اهل اسلام از اصحاب نظر و استدلال اند نه
از ارباب تقلید چه در اعتقاد وجود صانع تعالی و تقدس و وحدانیت او تعالی حجت [illegible]
[illegible] و دلالت آنها بران مرکوز عقول سلیمه است و از مقوله علوم فطریه ضروریه است
و لا در اعتقاد برسالت محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم حجت اکثر دلیل آن که ظهور معجزات
بر دست او علیه السلام ظاهر و متواتر است در نزد خاص و عام و لا علم اخلاق [illegible] است
که معرفت جمیع آنچه مامور بهست از اخلاق حمیده و یا منهی عنه است از اخلاق رذیله
فرض عین است بر جمیع اشخاص در جمیع احوال زیرا که انسان در مجری عادات از

دواعی

دواعی کبر و عجب و ریا و حقد و حسد و حب دنیا و جز آن خالی نمیباشد پس معرفت حدود آن با کیفیت
تخلی از آن و تحلی باضداد آن لازم باشد و همچنین معرفت اکثر افراد آن تا در آن [illegible] تحصیل
[illegible] و لا عمل نمودن بدان [illegible] تحلی بفضایل و تخلی از رذائل در غالب [illegible]
و مجاهدات شدیده در ازمنه مدیده صورت پذیر میشود [illegible] مذموم [illegible]
طبع و فراغ شخص افتاده و ورا با وجود جد و جهد در معالجه قلع آن بالکلیه میسر نشود و بقیه
از آن در وی میماند و همچنین تخلق بخلق محمود که مخالف و منافر طبع او باشد با وجود تحمل مشاق [illegible]
در کتب [illegible] تخلی بدان تمام منتفی بوقوع ناکامد و میتوان گفت که هر نوعی [illegible] از انواع
اخلاق حسنه و سیئه مراتب متعدده متفاوته است و تحصیل جمیع مراتب حسنه
و ازاله جمیع مراتب سیئه واجب نیست مثلاً تحصیل کمال اخلاص که شان صدیقان
و مقربان است و آن اینکه در عمل خیر بجز رضای مولی جل و علا هیچ چیز منظور و ملحوظ
نباشد تا آنکه رجای ثواب و خوف عقاب را نیز در باعث بودن بر عمل مدخل نماند و
باطلاع غیر بر عمل خیر او هیچ اثری از فرحت و حزن در وی پیدا نشود بر اکثر ناس بغایت شاق
و تکلیف ایشان بدان مشابه بتکلیف ما لا یطاق است و لیکن تعیین مرتبه که متعلق
تکلیف باشد از هر نوعی از انواع حسنه و سیئه یعنی تمیز حد واجب از حسنه از
مندوب آن و تمیز حد محرم و مکروه یعنی تمیز محرم از سیئه از مکروه نیز [illegible]
[illegible] و ضوابط [illegible] که شامل جمیع افراد باشد [illegible] صعوبت و اشکال است [illegible] گویند
که واجب از اخلاق حسنه همان قدر است که موقوف علیه عمل [illegible] باشد
و ما ورای آن مندوب و همچنین محرم از سیئه همانست که باعث فعل محرم [illegible]
و ما دون آن مکروه مثلاً [illegible] از اخلاص همان قدر است که داعی آن [illegible] باعث
بر ادای واجبات [illegible] و از خلق جود و سخا آن قدر است که ادای زکوة شرعیه و سایر
حقوق مالیه بغیر آن صورت نبندد و محرم از بخل آنچه مانع ادای آنها آید و همچنین
محرم از غضب آنچه مفضی شود بمنکرات شرعیه مانند سب و فحش و ایذای مسلمانی
بغیر وجه شرعی و از حسد آنچه باعث بر ترک مراعات حقوق مسلمانان و یا بر تعرض
باعراض و اموال ایشان باشد و حرام از کبر آنچه موجب ایذای مسلمانان و تحقیر [illegible]
ایشان و تسلط و استیلا بر ایشان باشد نه بر وجه مشروع و برین تقدیر آنچه از
دواعی حسد و کبر از باطن سر زند و در ظاهر اثری که حرام شرعی باشد بران مترتب نشود
خارج از حد محرمات بلکه از قبیل مکروهات باشد و تمسک درین باب
بحدیث صحیح که شیخان [illegible] و بیهقی و ابن مردویه از ابن عباس رضی الله تعالی عنهما
و ترمذی از ابو هریره [illegible] و ابن ماجه و بیهقی و ابن مردویه از ابی ذر رضی
روایت کرده من هم بحسنة فلم یعملها کتبت له حسنة فان عملها کتبت له عشر
و من هم بسیئة فلم یعملها [illegible] فان عملها کتبت واحدة میتوان نمود
زیرا که [illegible] هم حسنه و سیئه ظاهراً اعم از اخلاق حمیده و ذمیمه میباشد
و سیاق حدیث دال است بر آنکه بدون عمل ظاهری مواخذه نخواهد بود و محمل
که [illegible] عارضه [illegible] از اخلاق [illegible] مراد رفع مواخذه بر

نفس هموم باشد با وجود مواخذه بر شان ان والله اعلم واز انجمله مسئله ایست که تعبیر بالفاظ تکفیر
که در فتاوی مسطوراند از انچه نزد فقیر درین مسئله بتحقیق پیوسته انست که کفر عبارت از تکذیب
نبی علیه الصلوة والسلام وانکار ما جاء به عن عند الله است تعالی وتقدس پس هر کلام که از
شخصی صادر شود که تکذیب و انکار مذکور ازان فهمیده شود کفر او ثابت میشود ولیکن بعضی از الفاظ چنین است که
تکذیب و انکار [illegible] میکنند حکم بکفر قایل آن نمیتوان کرد زیرا که تکذیب امر مبطن است پس مدار احکام
بر علامات ظاهره آن تواند بود و قول فصل درین باب انکه منکر [illegible] که کفر یعنی تکذیب
ازان لازم میشود عمدا یا متمسک بشبهه و تاویل باشد مانند فرق مخالفه اهل حق از اهل قبله
همچون روافض و معتزله و غیر ایشان یانه اگر اول است حکم بکفر او در نزد جمهور محققین و اکابر
حنفیه و شافعیه جایز نیست زیرا که این فرق التزام تکذیب و انکار ندارند بلکه بجهت احتراز
از تکذیب و انکار اعتقاد خلاف [illegible] اختیار کرده اند بزعم انکه همان عین حق و ما جاء به النبی است
و این زعم ایشان هر چند مبنی بر شبهه و تاویل است دفع تکفیر از ایشان مینماید و بالجمله تاویل
هر چند باطل باشد بجهت دفع تکفیر میتواند شد مگر تاویلی که مخالف و منافی [illegible]
نصوص صریحه ضروریه که بهیچ وجه قابل تاویل نباشد و مدلول صریح آن از ضروریات دین
آمده باشد مانند تاویل فلاسفه که در نصوص قاطعه صریحه در حدوث عالم و حشر اجساد
میکنند انجا معلوم شد که حکم بکفر ماول موقوف است بر تمیز میان ضروریات
دین و غیر آن و میان النصوص قابله تاویل و غیر آن و این هر دو امر است خیلی دشوار
و لهذا حکم تکفیر را مجرد علم فروع کافی نیست بلکه مهارت در فنون عربیت از لغت و صرف
و نحو و معانی و بیان و تبحر در اصولین یعنی اصول دین که علم کلام باشد و اصول فقه
هر دو ناچار است [illegible] محض اگر درین باب دخل کند مانند عامی باشد که متصدی
افتا میشود یعنی بلا شبهه داخل وعید افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا میشود و اگر
ثانی یعنی غیر ماول یا عالم است بانکه این لفظ موجب کفر است و لیکن بر سبیل هزل میگوید
و یا جاهل [illegible] پس حکم بکفر او لازمست زیرا که هزل مبنی بر استخفاف و آن دلیل
تکذیب و انکار است چنانچه نص قرانی ولئن سالتهم لیقولن انما کنا نخوض و نلعب
قل ابالله وایاته ورسوله کنتم تستهزؤن لا تعتذروا قد کفرتم بعد ایمانکم ان نعف عن
طایفة منکم نعذب طایفة بانهم کانوا مجرمین ازان [illegible] که هزل بکلمات کفر
استهزا است بدین و آن با تصدیق و اعتقاد تعظیم جمع نمیشود سوال انچه تقیید
کلمه کفر بدین قید که کفر اتفاقی و منافی ضروریات دین باشد لازم نیست زیرا
که با انکار غیر ضروریات کفر لازم نمیشود باستهزاء و استخفاف ان چرا لازم باشد
جواب چون آن کلمه در نزد قایل ان کفر است هر چند در واقع نباشد هزل بدان عین استهزا
باشد بانچه در نزد قایل از جمله ما جاء به النبی است علیه السلام و آن منافی صدق و تعظیم
ما جاء به است چنانچه مخفی نیست نعم اگر لفظ اطلاق کند که محتمل معنی استهزا بما
جاء به النبی علیه السلام و غیر آن معنی باشد و خصوصا چون این احتمال موید شود
بر ثبوت خلاف از علما مجتهدین در کفر قایل آن حکم بکفر نمیتوان کرد مثلا اگر کسی
خصم خود را بحکم شریعت خواند وی گوید شریعت هم حیله است اگر مرادش انست
که شریعت نبوی علی صاحبها الصلوة والتحیة در ذات خود حیله است این کفر
بالضرورة کفر است و اگر ان است که احکام اهالی شریعت یعنی قضاة و مفتیان

این زمان

این زمان بجهت عدم عدالت ایشان سراسر حیله و تلبیس آمده است کفر نباشد چه این لفظ محتمل
هر دو است مبادرت بتکفیر نباید کرد و همچنین اگر کسی علمای شریعت را استهزا کند چون حال ان
دانسته که استهزا را راجع بسوی علما [illegible] باشد و همچنین اگر محتسب را و یا کسی که امر معروف
کند غوغا و یا فضولی کند احتمال دارد که بعیب و تعییر وی مرادش باشد و تمسک انکه محتسب
فاسق است و در لباس صالحان در آمده با صلاح دیگران اهتمام می نماید و اگر کسی
شنید که آنحضرت صلی الله علیه وسلم کدو را دوست میداشت و وی گفت [illegible]
میدارم احتمال دارد که اخبار از حال طبع خود میکند و اگر گفت شنیده ام که چون کدو را دوست [illegible] شاید
چیزی را چگونه دوست توان داشت و باحتمال ان طبعم که کدو را دوست [illegible]
که مرادش [illegible] باشد بقدر [illegible] جمیع نعمتهای الهی و هوا داری ان و بالجمله در محل اختلاف
و احتمال احتیاط واجب است و لهذا علامه زین الدین ابن نجیم مصری صاحب اشباه و نظایر
و بحر رایق و غیر او و همچنین تمرتاشی صاحب تنویر الابصار و متن در مختار نوشته اند
لا یفتی بتکفیر مسلم امکن حمل کلامه علی محمل حسن او کان فی کفره خلاف و لو کان روایة ضعیفة
و سید احمد حموی در شرح اشباه نوشته و لو کانت تلک الروایة لغیر اهل مذهبنا و یدل
علی ذلک اشتراط کون الکفر مجمعا علیه و در در مختار از درر و غیر آن نقل نموده
اذا کان فی المسئلة وجوه توجب الکفر و واحد یمنعه فعلی المفتی المیل لما یمنعه ثم
لو نیته ذلک فمسلم و الا لم ینفعه حمل المفتی علی خلافه و همچنان در در مختار است و الفاظ
الکفر تعرف فی الفتاوی بل افردت بالتالیف مع انه لا یفتی بالکفر بشیء منها الا
فیما اتفق المشایخ علیه قال فی البحر و قد الزمت نفسی ان لا افتی بشیء منها [illegible]
بعض [illegible] و غرض انکه ان مخالف و منافی ما جاء به النبی است علیه السلام صاحب
بحر گوید در کفر وی اختلاف است و مفتی به در محل اختلاف عدم تکفیر است فقیر گوید
اینجا نیز جای دانستن تفصیل کنند و جهل را به غیر ضروریات دین تقیید باید و در ضروریات
اعتبار نکند چند مثلا اگر کسی در دار اسلام نشو و نما یافته و بنا بر جهل وجوب
صلوة و صوم انرا انکار کند و یا بدان استهزا نماید حکم بکفر او توان نمود چنانچه
مشهور و مستفیض خواص و عوام مذکور است که جهل در دار اسلام عذر نیست و همچنان
می نماید که بحکم نظر نظار [illegible] دلیل بر علم و منافی جهل است درست باشد
و الا اگر در واقع جاهل است کافر نمیشود و لیکن بجهت تقصیر در تعلم احکام دین آثم
و عاصی [illegible] شده قضای ان لازم باشد و اگر بنا بر جهل [illegible]
ارتکاب نموده حد بروی لازم نشده باشد و حکم بعذر بودن جهل [illegible]
مخصوص است با عدم کفر [illegible] و وجوب قضا و حد و امثال ان و مراد از ضروریات
دین در اینجا ان احکام است که محتاج نظر و استفتاء نباشند بلکه خواص و عوام اهل اسلام
در معرفت ان متساوی الاقدام باشند و الا در محل اشتباه مانند مقدار زکوة
سوائم و تفاصیل محرمات نسب و مصاهرت و رضاع و احکام معاملات و حدود
دیات [illegible] عوام الناس در دفع تکفیر عذر باشد و ازین قبیل است انکه علمای
و طالب علمان نیز اتفاق میافتد که بنا بر جهل بعضی از آیات قران را انکار کنند و گویند این
در قران نیست و یا بعضی از الفاظ حدیث را از آیات قران میگیرند و از جمله انچه ازین قبیل
و عمدا [illegible] عام است انست که اکثر علما و حفاظ و قراء غیر از قراءت معهوده [illegible]
انکار میکنند و نسبت غلط بمی نمایند و نمیدانند که قراءات سبعه کلها متواتر اند

واگر بالفرض با وجود علم بثبوت همه قراءات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم انکار میکردند البته در ورطه
کفر می افتادند ولیکن بواسطه جهل معذور آمده اند و از نیجاست که سبکی که از اعاظم محققین
شافعیه است گفته شرط کفر بانکار امری ضروری دلیل است که ضرورت آن امر نسبت بمنکر
باشد یعنی ویرا بضرورت معلوم شده و بنابر این انکار مدلول اخبار متواتره انکار
کفر می باشد که تواتر آن نسبت بمنکر متحقق شود و درین وقت انکار آن حکمی نباشد
مگر بوجهی که راجع بانکار صدق نبی علیه الصلوة والسلام باشد و کلام حجة الاسلام نیز اشارت
بدان اشتراط دارد و این صنع عظیم است درین باب که تفریع بسی از فروع بر آن کرده آن
نمود و از آنجمله تحقیق مشربین توحید شهودی و وجودی که محل تشاجر و خلاف آراء اعلام
و علما است لابد لنا منه اقتصر در مسئله متابعت اتباع سید احمد صاحب
روح الله روحه و ارواحهم که بحث و جدال را در آن از قبیل بدعت دانسته صواب منمایند
زیرا که در قرون ثلثه فاضله بحث در آن واقع نشده و آنچه کتاب موسوم بمرآت العارفین
نسبت بامام حسین رضی الله عنه میکنند غلط محض است چه از هیچکدام از صحابه کرام رضی الله عنهم
تصنیف و تالیف اتفاق نیفتاده چنانچه حجة الاسلام در احیاء العلوم بیان نموده و اکثر اهل
بر علما با چنین در آن اقتضای آن میکنند که ایشان بجهت تعلق غرض صحیح بدان
از مقوله بدعت حسنه دانسته تعرض بحث در آن اثباتا للتوحید الشهودی او ابطالا له نموده اند
و کلام و جه نیز مولفها و بهر حال چون این مبحث از فرط غموض و دقت تحریر و تقریر آن
جم غفیر از علمای اعلام و صوفیه کرام تحقیق و تنقیح نخشیده باشند بفکر فاتر و نظر قاصر
حقیر کجا خواهد رسید جائی که موشکافان اسرار معانی قلم کشوده آنجا عالم موج
در اعلم انداخته اند چون من حقیر را چه یارا که در آن محفل دم زنم و در آن معرکه قدم زنم
کاه چه توان کرد که بحکم المأمور معذور هر چند راه باریک است و منزل دور و دور راه
سکر آن است و امواج پر شور حسب المقدور دست و پائی زدن و بعضی چند حکم ضرور
ضرورت عرض فهم می آید که اختلاف و تفاوت مشربین توحید نه چون تفاوت
دو مذهبی است که بر طرفین نقیض افتاده باشند و قائل هر یک تقرر آن دیگر
کنند حاشا و کلا که قائلان توحید وجودی نفی توحید شهودی کنند و یا انرا انکار نمایند
کدام کمال بالاتر از آن تصور توان نمود که نظر سالک مقصور بر ملاحظه جناب
واحد حق و مشاهده کمال جمال مطلق باشد و حجب سیار ملاحظه اغیار بالکلیه از
نظر مرتفع گردد ظاهرا توحید وجودی را وسیله و نردبان توحید شهودی قرار داده اند
بلکه بعضی شرط آن دانسته اند ولیکن از آن خلاف تحقیق می نماید و اگر بعکس آن بعضی
از سالکان را وحدت وجود بعد از تحقق بمقام شهود منکشف شده باشد نعمت
و بالجمله در توحید شهودی هیچ سخن نیست کلام در توحید وجودی است که آیا مطابق
نفس الامر است و یا نه و اگر نیست کفر است و یا نه از خدمت مولوی اسمعیل
شهید روح الله روحه استفسار همین مسئله نموده شد در جواب سخنانی که کشف
که موهم اثبات وحدت وجود شود بعد از اتمام جواب فرمود که این تعلیم نصوص این
مذهب است نیز اثبات آن اسلاف کرام ما اینمذهب را نه پسندیده اند
اشارت کرد با آنکه نه اعتقاد اینمذهب باید کرد و نه تکفیر و تضلیل اهل آن

[illegible]

مولانا عبد الرحیم
عن مولانا ولی الله
و مولانا عبد العزیز

مکاتیب شیخ مجدد الف ثانی قدس سره درین باب مختلف افتاده بعضی مصرح باثبات وحدت وجود و بعضی ناظر
برد و انکار آن و بعضی مبنی بر توجیه و اصلاح آن ما نانکه این خلاف مبنی بر تفاوت احوال
و مقامات ایشان باشد و یا از آنکه معاصران ایشان در خصوص مشرب بر طرفین افراط و تفریط
افراط ورزیده ایشان بدعت کسر سورت غلو بعضی که کرامات را مخصوص در اولیا منحصر ساختند و انکار بعضی که کار را
بر حد تکفیر رسانیده بودند آنچه مناسب حال هر کدام بود درین تحریر می در آوردند فضایل
اصحاب جناب ملا احمد مرحوم که در بعضی از علوم عقلیه استاد فقیر بود مذهب توحید وجودی را
ابطال می نمود بلکه کفر میدانست ولیکن قائل معذوری را باحتمال آنکه این قول را نفهمیده و یا در سکر گفته
و یا توریه کرده باشد تعرض بتکفیر نمی نمود و ورای این سه وجه عذر دیگر را که احتمال تاویل
باشد قبول نداشته بلکه در رسایل خود از بعضی کتب غیر معروف مانند تنبیهات و غیران
نقل نموده که تاویل کفر نیز کفر است و در اصل مدعای خود تمسک بمقدمات عقلیه مینمود و
جهت تائید استشهاد بعضی از عبارات مکاتیب مزبوره میکرد و بعضی دیگر را
که نص و یا ظاهر در خلاف آن مدعا است حمل میکرد بر آنکه آنها بطریق شطحیات گفته
گفته شده و یا قبل از کشف حقیقت حال تحریر در آمده و بعد از آن تایب شده و نادم و
مستغفر گشته چنانچه در بعضی از مکاتیب باشاره بلکه بتصریح بدان واقع شده و فقیر را
معنی مشکلات آن بنظر می آید که صاحب مکاتیب عبارات دال بر توحید وجودی را
بذوق و استحسان رای خود اختیار نفرمود بلکه بتبعیت دیگران این اطلاقات را اختیار کرده
و تمیز دلیل بر آن است که این اطلاقات را کفر نمیدانسته چه ظاهر است که مشکلات و کلمات کفر
با کافران در اطلاق کلمات کفر عذر نمی شود همانا که چند مرخص مشکلات را بر مغز قول و حکایت
از دیگران حمل نموده و بنای عذر بران می گذاشت که حکایت کفر کفر نمی باشد چنانچه بعضی
از متکلمین اهل سنت در کتابهای خود سخنان فلاسفه را بغیر تصریح که نسبت آن باشان
می آرند سبحان الله کلمات کفر را بغیر نسبت صریح بقائل آن اطلاق نمودن و با طراز
و بیان معانی آن در خطاها اند چنین از مشایخ طریقت که تا شیخ المشایخ چه قدر از
و آنکه ندم و استغفار نزد فقیر از قبیل استغفار از حال نازل و مقام فروتر است که از رد
وصول بحال عالی و مقام و قبل چنانچه گفته اند حسنات الابرار سیئات المقربین
درین باب با بعضی از علماء محققین که در فهم مذاق تصوف مهارت تام داشته اند مکالمه
و مشاوره واقع شده نیز چنین تقریر نموده و دلیل بر آن است که در مکتوب
از جلد اول آنکه مشایخ طریقت قدس الله اسرارهم سه طائفه اند طائفه اول قائلند
بانکه عالم باتحاد حق سبحانه و تعالی در خارج موجود است و هر چه در او هست از اوصاف
کمال همه باتحاد حق است سبحانه و جوهر تشخص میشنیدند بلکه تشخص هم از وست
عز شانه و او تعالی را با عالم از غایة تنزیه هیچ نسبت اثبات نمیکنند الا نسبت
مولویت و عبدیت و صانعیت و مصنوعیت بلکه در غلبه حال آن نسبت را
هم گم میکنند این زمان بفنای حقیقی مشرف شده قبول تجلیات ذاتیه پیدا میکنند
و مظهر تجلیات بی نهایت میگردانند و طائفه دوم عالم را ظل حق سبحانه میدانند
و قائلند بانکه عالم موجود است در خارج بطریق ظلیت نه بطریق اصالت

وقايم است بآن وقطع قيام ظل بالاصل و با وجود آن احوال و احكام ظل باصل نسبت نميكنند و طايفه ديگر
قائلند بوحدت وجود يعني آنكه در خارج يك موجود است وبس وآن ذات حق است سبحانه وعالم را
در خارج اصلا تحقق نيست و ثبوت علمي دارد وبس كويند الاعيان ما شمت رائحة الوجود [illegible]
اين طايفه همه عالم را ظل حق سبحانه و تعالى ميكويند وليكن وجود ظلال ايشان را در مرتبه حس
ميكويند فقط و در نفس الامر و خارج عدم محض ميدانند و ذات حق را متصف بصفات
وجوبيه و امكانيه ميكويند و مراتب تنزلات اثبات ميكنند و در هر مرتبه همان ذات را
باحكام آن مرتبه متصف مي سازند و متلذذ و متألم همان ذات را عز شانه ميدانند وليكن
در پرده اين ظلال محسوسه متوهمه و بر اين طايفه محظورات عقليه و شرعيه بسيار وارد مي شود كه
در جواب آنها تحملات و تكلفات مينمايند و هر چند اين طايفه در اصل و كامل آمده اند تفاوت درجات
الوصل والكمال [illegible] خلق را سخنان آنها بضلالات [illegible] و در زندقه و الحاد انداخته
درويشي كه اين بطور ازوي مستفاد كشته اولا معتقد توحيد وجودي بود و از زبان صبي علم اليقين
اين توحيد داشت هر چند حال نداشت و چون در سلوك در آمد اول راه توحيد منكشف شد
و علوم بسيار مناسب آن مقام فايض كشتند و مشكلات و غوامضات كه بر ارباب اين توحيد وارد
ميشوند همه منكشف و علوم فائضه حل شدند و بعد از مدتي آن نسبت ديكر غلبه آورد [illegible]
توحيد توقف نمود و آخر الامر بي اختيار كار بانكار انجاميد و نمودند كه اين پايه [illegible]
بمقام ظليت برد هر چند نمي خواست كه از آن مقام بر آيد جهت آنكه مشائخ عظام را در آن مقام
اقامت ميديد و چون بمقام ظليت رسيد آرزوي آن شد كه كاش از آن مقام نبر آيد كه
بمقام توحيد مناسبت دارد [illegible] از كمال عنايت و بنده نوازي از آن مقام بالاتر برده
بمقام عبديت رسانيدند آنكاه كمال علو آن مقام در نظر آمد و از مقامات كذشته تايب و
مستغفر كشت و بايد دانست كه منشأ تفاوت علوم و معارف در مكتوبات و رسائل
كه اين درويش بلكه از هر سالك كه صادر شده است همين تفاوت احوال و مقامات است
هر حالي را اقتضايي است جدا و هر مقام را مقالي عليحده [illegible] تدافع و تناقض لازم
نباشد بلكه در رنگ نسخ احكام شرعيه است [illegible] انتهى و از عبارات
بصريح مستفاد ميشود كه توحيد وجودي در ذات خود كمال است [illegible] نسبت بمقامات فوقاني است
و انكاران بعد از وقوع عروج [illegible] راجع باعتقاد انحصار كمال در آن و باعتقاد اعلا [illegible]
است و نيز مستفاد ميشود كه اعتقاد وحدت وجود [illegible] كفر نيست [illegible]
بشرط آن باشد كه وحدت را [illegible] منافي شريعت نباشد و از شوب زندقه [illegible]
الحاد بري باشد و آنچه در مكتوب ديكر نوشته توحيد وجودي كه [illegible]
باعقل و شرع در جنگ است بخلاف توحيد شهودي كه [illegible]
از جنگ مخالف ظاهر است كه در ازاله و اصلاح آن احتياج [illegible] تكلف [illegible]
در جاي ديكر گفته تطبيق آن با شريعت تكلف بارد است در رنگ تكلفات بارده [illegible]
كه اسلاميان آنها ميخواهند كه اصول فاسده خود را مطابق شريعت سازند [illegible]
بر امتناع تطبيق و اصلاح نميكنند بلكه غايت آن استبعاد است و استبعاد [illegible]
اين استبعاد بملاحظه حال مكتوب اليه كه مظنه وقوع در ورطه زندقه و الحاد بود [illegible]
اظهار آمده بدليل آنكه جاي ديكر گفته اين مسئله يعني وحدت وجود هر چند بظاهر
مخالف شريعت حقه مينمايد اما قابل توجيه است و [illegible]
در شرح رباعيات حضرت ايشان يعني خواجه باقي بالله قدس سره [illegible]
با معتقدات اهل حق جمع ساخته و نزاع فريقين را عايد بلفظ داشته

مكتوب ۳۰[illegible] جلد ۱

مكتوب ۲۶۶ جلد ۱

وجاي

[illegible] از انكاران دور بايد بود
وجاي ديكر گفته اعتقاد اين امور يعني توحيد وجودي و فروع آن لازم نيست ليكن [illegible]
كه مبادا انكار اين امور بانكار ارباب اين امور كشد و بغض و عداوت با اولياء الله [illegible]
كند و جاي ديكر گفته مسئله توحيد در متقدمان صوفيه [illegible]
نوبت بشيخ بزركوار محيي الدين ابن العربي رسيد از كمال معرفت اين مسئله غامضه را
مشرح و مبين ساخت و مبوب و مفصل كردانيد و مع ذلك جمعي [illegible] شيخ را نافهميده
تخطيه او نمودند و مطعون و ملام ساختند در اين مسئله [illegible] تحقيقات شيخ [illegible]
و طاعنان او دور از صواب [illegible] و وفور علم شيخ را از تحقيق اين مسئله [illegible]
نه انكار رد و طعن او بايد كرد و در جاي ديكر ميكويد اين مسئله را اما از بركات شيخ [illegible]
و استفاده بعلوم شيخ در اين مسئله بر ما منت دارد و با آنچه [illegible] و شبهات
آخوند مرحوم را چون بطلان توحيد وجودي بلكه كفر بودن آن مقتضاي راي او موافق
خاطر افتاده [illegible] از آنچه قطع نظر نموده و از اعتبار انداخته مكتوبات را شاهد [illegible]
ميدانست و ميفرمود كه مذاق مكتوبات را از رسايل من بايد فهميد تا در غلط نيفتند
و از راه صواب نلغزند اكنون آنچه بدان احتجاج در ابطال توحيد وجودي بلكه در تكفير
وجوديه توان نمود بيان نمايم و آن چند وجه است اول آنكه [illegible]
حق تعالى و تقدس كون و همه را اوهام و خيالات گفتن خروج از دائره عقل و شرع [illegible]
عقل بضرورت حكم بوجود عالم ميكند و شرع [illegible] بر حقيقت رسل و كتب و احكام و تكليف
و ثواب و عقاب و جنت و نار است جواب اين دليل تكفير [illegible] كنند تواند شد
[illegible] ملحدين كه خارج از مبحث اند و الا موحدين كه [illegible]
آن لازم دانسته اثبات توحيد ميكنند نسبت انكار شريعت بديشان [illegible]
اگر كويند انكار شريعت لازم اعتقاد ايشان است كويم [illegible]
بعد از تسليم عدم فرق ميان لزوم و التزام بر دو اصطلاح حقائق مصطلحات صوفيه
مخفي نيست كه ايشان [illegible] مقرر نموده اند و آن را [illegible]
ميدانند و از [illegible] عبارات از ظهور او در مرتبه حس
و وهم بواسطه انتساب بآن حقيقت [illegible] معلوم الانيه
ميدانند و اين ظهور را اثر صنع و اتقان خداوند [illegible] احكام صادقه
و مناط معاملات واقعيه ميكويند بخلاف سوفسطائيه كه حقائق موجودات را
سراسر اوهام و خيالات محض ميكويند و احكام صادقه را مطلق انكار ميكنند
و بتابع اعتقاد و متغير و متبدل [illegible]
انصاف ذره و از تميز [illegible] ميدانند كه [illegible]
سوفسطائيه [illegible] دو جهان [illegible] تفاوت زمين تا آسمان است [illegible]
تصوف [illegible] عبارات سوفسطائيه را از صوفيه [illegible]
[illegible] سوفسطائيه [illegible] بر سر تحقيق مراد و مطلوب [illegible]
نكند [illegible] توان فهميد [illegible]
درويش [illegible] توان [illegible] اصل حقائق [illegible]
[illegible] سوفسطائيه [illegible] اصل [illegible]

مكتوب ۲۷۲ جلد ۱

مكتوب ۸۹ جلد ۳

[illegible] ابن العربي [illegible]

نپنداشته این را بیان نسبت است و کدام مناسبت میان نسبت فانی با عالم که مولانا [illegible] میگوید

سوفسطایی که از خرد بی خبر است گوید عالم خیالی اندر نظر است آری عالم همه خیال است ولی پیوسته ازو

حقیقتی جلوه گر است اگر کسی با ذوق و وجدان مساعدت بر فهم معنی موهوم بودن عالم با ترتیب احکام

واقع را تحقیق بران نکند القدر لا ملاحظه تواند نمود که ائمه مشایخ کرام و علمای اعلام که از [illegible]

و حسیار نموده اند حاشا که بر راه خلاف عقل و حکم شرع رفته باشند بعضی از اهل [illegible] تحقیق گفته

موهوم حقیقی و اعتباری باشد باقی همه موهوم و مخیل باشد [illegible] نقشی [illegible]

ظواهر بعضی النصوص مثل کل شیء هالک الا وجهه و الحدیث الصحیح اصدق کلمة [illegible]

لبید الا کل شیء ما خلا الله باطل [illegible] اشارت دارد امام همام محمد [illegible]

در مشکوة الانوار میگوید ترقی العارفون من حضیض المجاز الی ذروة الحقیقة [illegible]

ان لا موجود الا الله و ان کل شیء هالک الا وجهه [illegible] ازلا و ابدا

در مکتوب [illegible] عالم را اگر موهوم میگوئیم نه باین معنی است که [illegible]

مجعول وهم است [illegible] عالم [illegible]

در هر مرتبه وهم [illegible] عبارت [illegible] در رنگ دایره که از

نقطه جواله در وهم [illegible] حکیم مطلق عز شانه عالم را در هیچ مرتبه خلق [illegible]

ثبوت و ثبات بخشیده و از غلط [illegible] و از کذب بصدق کشیده و نفس الامری [illegible]

مرتبه موهوم عجب مرتبه ایست که [illegible]

با وی ثبات [illegible] نماید و هیچ حدی و نهایتی [illegible] دایره [illegible] نقطه

از جهات فوق و تحت و قدام و خلف و یمین و شمال [illegible] نقطه را

بحدوث دایره هیچ حدی و نهایتی [illegible] زیرا که دایره [illegible]

بلکه در هر حد [illegible] و ما فی فضای نهایت [illegible]

ازین تمثیل [illegible] والله المثل الاعلی

[illegible] انکار رؤیت [illegible] مستلزم ثبوت جهت

و حد و نهایت [illegible] وجود عالم در خارج [illegible] تعالی

لازم می آید [illegible] قول صوفیه است که عالم [illegible]

و از [illegible] جهت و نهایت [illegible]

در رنگ [illegible] و معاملات [illegible]

[illegible] مربوط [illegible] موهوم [illegible] سوفسطائی [illegible]

اختراع وهم و تراشش خیال است انتهی [illegible] وجود عالم در خارج

هم تواند گفت که وجودی در مکان و جهت است [illegible] صانع تعالی و تقدس

زیرا که وی تعالی جسم و جسمانی نیست [illegible] ثبوت مکان و جهت و حد و نهایت

و [illegible] معقول [illegible]

[illegible] وجه دوم آنکه وجود [illegible] حقیقت حق تعالی و تقدس

مطلق میگویند و وجود [illegible] موجودات [illegible] و مطلق [illegible]

لازم قول ایشان آنست که حقیقت حق تعالی [illegible] ممکنات [illegible]

انها باشد و این عین زندقه و الحاد است جواب [illegible] مصطلحات علوم [illegible]

بر گو سید [illegible]

[illegible] که لفظ وجود [illegible] حصول و ثبوت که تعبیر از ان در فارسی [illegible]

میکنند اطلاق مینمایند و آن از معانی مصدریه و مفهومات اعتباریه است و محققان حکما

و متکلمین انرا از معقولات ثانیه میگویند بجهت آنکه ماهیات را در تعقل عارض میشوند

و محاذی وی امری در خارج نیست [illegible] حقیقی اطلاق میکنند که هستی وی بذات خود

باشد و نفس ذات وی مصداق حمل مفهوم موجود است و لا بد که این حقیقت [illegible]

که هستی سایر موجودات بوی باشد و اطلاق لفظ وجود بر حضرت حق سبحانه [illegible]

وجود حقیقی است نه بمعنی اول که وجود مصدری است و چون وجود حقیقی بذات [illegible]

و موجودیت سایر اشیاء بعلاقه انتساب بدو است موجود بالحقیقة [illegible]

قائم بدو باشند و وی قیوم همه باشد [illegible] از لفظ وجود آنچه مفهوم است قائم [illegible]

معدوم است و از آنکه حقیقتش [illegible] که این جمله بدو قائم و او قیوم است [illegible]

[illegible] در [illegible] احتیاج [illegible]

محتاج بغیر [illegible] باشد و این فوق احتیاج عرض [illegible]

که در ان تصور [illegible] اگر چه مقصود [illegible] و از اینجا معلوم [illegible]

حقیقی نه چنان مطلق است که محتاج بتقیید و قید باشد بلکه وی مقوم جمیع مقیدات است [illegible]

و محصل آن وجه سیم آنکه حقایق ممکنات [illegible] مندرج و منتفع در وحدت [illegible]

و تقدس میگویند و انها را شئون حضرت ذات میخوانند و آن مستلزم [illegible] حضرت ذات

از انها و یا محلیت اوست مر انها را و این هر دو باطل است جواب [illegible] ممکنات [illegible] حضرت

ذات حق تعالی و تقدس چون نسبت اوصاف اعتباریه و احوال [illegible] موجودات

[illegible] اندراج انها در حضرت ذات مانند اندراج لوازم [illegible]

همچون اندراج [illegible] و ربعیت در واحد قبل از آنکه جزو [illegible]

واقع شود و آن اوصاف از قوه بفعل آید چنانچه مولانا عبدالرحمن جامی [illegible]

در ذات حق اندراج شان معروف است شان چون صفت است و ذات حق موصوف است

این قاعده یاد دار [illegible] که قدیم است نه جزو و نه کل نه ظرف و نه مظروف است [illegible]

وجود مطلق [illegible] حقیقت حق تعالی و تقدس میگویند تنزلات اثبات میکنند و تنزل

مستلزم تغیر و تبدل است که در شان وی تعالی محال است جواب تنزل در اصطلاح

ایشان عبارت است از توجه حضرت ذات بعالم ظهور از موطن غیب و بطون

باعتبار ظهور شئونات [illegible] بعد از دیگری [illegible] و این معنی مستلزم تغیر

و تبدل در حضرت ذات و اوصاف حقیقیه او تعالی نیست بلکه [illegible] تبدل

نسب و اضافات است فقط مثلا [illegible] را از مقول [illegible] در وی [illegible]

نمایند که رو نماید و از نامقول [illegible] لازم نیاید در [illegible]

[illegible] از جمله اول است که آنچه صوفیه [illegible] تنزلات [illegible]

اعتبار [illegible] از قبیل تغیر و تبدل است در مرتبه وجوب بلکه [illegible]

ظهورات [illegible] اعتبار [illegible] تغیر و تبدل در ذات حق [illegible]

باید انتهی و بیان تنزلات بوجه اجمال [illegible] مولانا عبدالرحمن جامی [illegible]

[illegible]

ورسایل بتفصیل شرح آن آمده است که حقیقت وجود از حیث هو هو یا ملاحظه آنکه از همه اعتبارات اگرچه نسبت تجرد
باشد وجود مطلق وذات بحت وهستی صرف وهویت غیبیه واحدیت مطلقه واحدیت ذاتیه ومرتبه
لاتعین گویند وهمین مرتبه از آن بلندتر است که بدست علم ودانش دامن او را توان گرفت
ویا بدیده کشف وشهود پرتو جمال آن توان دید وگاه در مراتب تنزلات علم وشهود را تعلق تواند
بود وقفیه گویند ما ما که مراد از علم که شامل علم حق سبحانه وتعالی علم حصولی نیست زیراکه علم حضوری
حق سبحانه بذات مقدس خود عین ذات است پس در مرتبه ذات ثابت باشد واول مراتب
تنزلات آنست که علم او تعالی بذات خود بوجه اجمالی وشان یکجا جامع مر جمیع شیون الهیه
یعنی صفات ذاتیه حقیقیه وسلبیه واضافیه وفعلیه وشیون گویند را تعلق گرفته
وصورت علمیه ذات متلبس بآن شیونات مراورا حاصل شده بر وجه کلی جملی بغیر
امتیاز شیون از یکدیگر وهمین مرتبه را تعین اول ووحدت وحقیقت الحقایق وحقیقت
محمدیه وحقیقت قلم اعلی گویند واگر با این ملاحظه انتفای اعتبارات کنند احدیت گویند
واگر ملاحظه ثبوت اعتبارات من حیث الاجمال کنند واحدیت گویند وباعتبار
صلاحیت مر اعتبارین را که همان وحدت وحقیقت محمدیه است برزخیه اولی
گویند زیراکه برزخ است جامع بین الاحدیه والواحدیه ودوم آنکه علم او تعالی
بذات خود بتفاصیل آن شان یکجا تعلق گرفته وصور جمیع شیونات الهیه وکونیه آنکه واندماج در آن
شان یکجا اندراج داشتند بتفصیل یکجا یعنی از دیگری متمیز گشته ومعنی بعدیت وترتب آنست که
چون عقل ملاحظه آنها کند حکم بتقدم بعضی بر بعضی وناشی شدن بعضی از بعضی نماید نه آنکه
بحسب زمان تقدم وتاخر باشد زیراکه هردو تعلق ازلی است ودر ازل پیش وپس زمانی نیست وصورت
ندیدند واین مرتبه را تعین ثانی وحضرت علم وحضرت ارتسام وعالم معانی واعیان ثابته
وحقایق وحقیقت لوح محفوظ گویند وگاه ازین هردو مرتبه که تعینی علمی اند تعبیر بعبارت
تجلی ذات مرخود را بخود اجمالا وتفصیلا تعبیر کنند وسیوم ظهور آن حقیقت مقدس است
در مرتبه عالم ارواح که آنرا عالم غیب وعالم امر وعالم ملکوت گویند وآن عالمی است
که از غایت لطافت اشارت حسی بدان راه نیابد وقوت خیالی بادراک آن وفا
نکند وچهارم ظهور اوست در مرتبه عالم مثال که عالمی است متوسط در لطافت وکثافت
میان عالم ارواح وعالم اجسام خیالیه باوجود ترکب وامتداد وتشکل وقبول ارتسام
در خیال قابل تجزی وانقسام وخرق والتیام نیست واورا عالم برزخ گویند
وپنجم ظهور او در عالم اجسام است از علویات وسفلیات وفلکیات وعنصریات
وبسایط ومرکبات وبعضی مرتبه انسان کامل را باعتبار جامعیت مرتبه ششم
میشمارند وبعضی تعین اول وثانی را باعتبار شرکت تقدم بر وجود عین اکوان یکمرتبه اعتبار
میکنند وبعضی با وجود این اعتبار عالم مثال را با عالم ارواح ویا با عالم اجسام مرتبه
واحده قرار میدهند وازینجاست که لاهوت وجبروت وملکوت وناسوت اصل میگویند
لاهوت را عبارت از مرتبه ذات بحت وجبروت از مرتبه صفات وملکوت را از
عالم غیب وناسوت را از عالم شهادت قرار داده اند وکل ذلک اصطلاح ولا مشاحه فیه
ووجه حصر مراتب در شش بنا بر اصطلاح اول آنکه چون مراتب همه مجالی ومظاهر
کمالات وی اند تعالی وتقدس پس مجلی ومظهر یا چنان است که ظهور در آن مر حق سبحانه
را هست فقط ویا مر اکوان را نیز وبر تقدیر اول یا اکوان از یکدیگر ممتاز شده ویا نه
اگر نشده مرتبه تعین اول والا شده تعین ثانی وبر تقدیر دوم آن اکوان یا بسائط
محض اند ویا مرکب واگر مرکب اند یا قابل تجزی ومحتاج بحیز وجهت اند ویا نه

واین

قبلیت ولوحیت

واین همه سه مراتب عوالم ثلثه اند ویا گوئیم ظهور یا در حضرت علم است فقط ویا در عین نیز اگر در علم است
یا بوجه اجمال است ویا بوجه تفصیل واگر در عین است یا در اکوان بسیطه است ویا در مرکبه شبیه
بسیطه در عدم تجزی ویا غیر مشابه بدان وجه پنجم آنکه عالم را ظل حق سبحانه وتعالی میگویند
با آنکه ظل از خواص اجسام کثیفه است که در پیش اجرام نیره حائل شوند ونور آنرا از مقابل
محجوب نمایند پس ثبوت ظل مراو را تعالی وتقدس را محال مستلزم نقص است جواب اگر کلام در
معانی است خود معلوم است که مراد اهل اصطلاح از معنی لغوی ظل نیست بلکه آنچه موجب ظهور
اصل خود بود در مرتبه دوم ودر معنی هیچ نقصی نیست واگر کلام در اطلاق لفظ ظل است که باعتبار
وضع لغت موهم نقص است این ایهام مخصوص بعوام است که غیر معنی لغوی را نمی فهمند واگر
اینقدر ایهام مانع اطلاق اهل اصطلاح باشد لازم آید که اطلاق لفظ ذات نیز در حق او تعالی
وتقدس ممنوع باشد زیراکه بحسب وضع لغت لفظ ذات مونث است چه مونث لفظ ذو است
که بمعنی صاحب است با آنکه جمیع علما امت از فقها ومتکلمین ومفسرین ومحدثین رحمهم الله تعالی
این اطلاق را تجویز کرده اند چه منع آن از هیچکدام منقول نشده واگر مراعات توقیف
شرع در اصطلاح وجهی می بود در اطلاق لفظ ذات که بر نفس مسمی اسماء او تعالی است
وجهتر بود بخلاف اطلاق لفظ ظل که بر عالم است ولیکن باضافت باو تعالی وتقدس
واگر گویند اطلاق لفظ ذات در شرع آمده است چنانکه در قصه خبیب رضی الله عنه که گفت
ولست ابالی حین اقتل مسلما علی ای جنب کان لله مصرعی وذلک
فی ذات الاله وان یشاء یبارک علی اوصال شلو ممزع گوئیم ذات الاله
اینجا بمعنی حقوق خدای است واوامر واحکام او نه بمعنی متعارف واگر مجرد اطلاق را معتبر
کرده باشد کافیست گویند اطلاق لفظ ظل مضاف بحق سبحانه نیز در حدیث صحیح بسیار واقع است
چنانچه در حدیث متفق علیه که سبعة یظلهم الله فی ظله یوم لا ظل الا ظله ونیز در حدیث
مشهور الامام العادل ظل الله فی ارضه وبالجمله اگر ایهام معنی لغوی مانع اطلاق بمعنی
اصطلاحی باشد اطلاق لفظ ذات وحقیقت وایضا لفظ علت که متکلمان میکنند
وهمچنین اطلاق فنا فی الله وسیر فی الله والی الله ومن الله که جمیع صوفیه کرام خواه
شهودیه وخواه وجودیه میاینه منکر ومحظور باشد وجه ششم آنکه شیخ محیی الدین
واتباع او عالم را با حق سبحانه متحد میدانند وفرق در میانه باطلاق وتقیید میکنند
وچون حمل مطلق بر مقید البته لازم است عبارت همه اوست را بر ظاهر حقیقت
بغیر تاویل ومجاز اطلاق میکنند چنانچه در لوایح است همسایه وهمنشین وهمره اوست
با دلق گدا واطلس شه همه اوست در انجمن فرق ونهانخانه جمع بالله همه اوست ثم بالله
همه اوست وایضا بر شکل بتان رهزن عشاق حق است لا بلکه عیان در همه آفاق
حق است چیزیکه بود ز روی تقیید جهان باشد که همان ز وجه اطلاق حق است
واین شرک صریح بل اقبح افراد آن است زیراکه اثبات شرکا غیر مشابه حق است
جواب سابق واضح شد که ایشان وجود مطلق را که عین حقیقت حق تعالی است میگویند
موجود فی الحقیقه همو را میدانند وبس ووجود عالم را در مرتبه وهم میگویند ومطلق
در اینجا بمعنی متعارف اهل معقول است که جزء ذهنی مقید وجود تواند
چون تقیید در مرتبه وهم ومقید موهوم باشد مطلق که در خارج موجود ومحقق است
بر آن مقید بمعنی متعارف معقولیین حمل نتوان کرد چه شرط حمل آن است

اوصال جمع وصل بمعنی مفاصل
شلو بکسر شین عضو
ممزع پاره پاره شده

که موضوع مستقل و متأصل باشد در وجود و محمول تابع وی و متطفل باشد بر وی و لهذا از موضوع
ذات را بالکلمه تعبیر میکنند و از محمول بمفهوم سلبی مفهومات تعبیر ذوات اند و مشترع اند از ایشان معلوم
که مراد از عبارت همه اوست آن است که همه ظهورات و اظلال او سبحانه تعالی و تقدس و اثر
هیچ محذوری لازم نمی آید و اگر گویند این معنی خلاف متبادر است پس از قبیل مجاز و تاویل باشد
گوییم ظاهر عبارت مذکور در این معنی نسبت بوضع اصطلاحی حقیقت است نسبت بوضع لغوی
و منطقی هرچه باشد گو باشد و اگر گویند بنا بر آنچه گفته شد باید که حمل همه بر او تعالی درست
باشد چه همه ظلال تابع وی اند گوییم چون وجود ظل همان نمود اوست که در مرتبه وهم است
نه در مرتبه اصل متحد با اصل نباشد و محمول بر او نشود و او همه هست نتوان گفت بلکه باید گفت
که او اصل و منشأ همه است و باید دانست که هرچند بعضی از مشایخ عبارت همه اوست را
رد و انکار کرده بلکه تکفیر قایل آن نموده اند اما بسیاری با آن قایل شده چنانچه امام حجة الاسلام
در دیباچه کیمیای سعادت گفته همه از وست و همه بدوست بلکه خود همه اوست و ما آنکه رد
و انکار نموده اند آن بود که معنی این کلام بوضوح تمام نه پیوسته بنا بر آن که مسئله توحید محرر و
منقح نشده بود و الا انکار بر آن جز تهمت آنکه مظنه ایهام خلاف مرام و افشای عوام است
معنی ندارد در مکتوب هشتاد و نهم جلد ثالث است قال الشیخ روزبهان البقلی فی بیان
غلطات المتصوفه و دیگر غلطات که گویند همه اوست و با این همه اشیاء متفرقه حادثه که اینها
خواهند تعالی و تقدس و بر فرد یکدیگر را گویند ما خود اوییم پس آن کافران را همه
خدا باشند و خداوند عالم از جمع و تفرقه و حدثان منزه است واحد است که جز و را اورا
راه نیست حلول نه پذیرد و مسلول نشود بدین قول کافراند نه خود را دانند و نه خدا را قوی را
غلط در روح و اشعار در جسم است فانهم الله سبحانه اشیاء پوشیده نماند که عبارت
همه اوست هرچند در قدمای صوفیه قدس الله اسرارهم متعارف نبوده اما مثل انا الحق و سبحانی
و لیس فی جبتی سوی الله و مشابه اینها بسیار شهرت و مفاد آن و این همه یکی است مثل موزون
مشهور است ع آب از سر جو گذشته چه یک نیزه چه صد و در متاخرین صوفیه
این عبارت شایع و ذایع است بی تکلف میگویند و اصرار دارند الا قلیلی که ترددی در کلام انکار مینمایند
و آنچه این فقیر معنی این عبارت از اطلاقات ایشان می فهمد آنست که این جزئیات متفرقه و حادث
ظهور کمالات اند تعالی و تقدس در رنگ آنکه صورت زید در مرایای متعدده منعکس شود و گویند
این همه صور تنها همان زید است اینجا کدام جزئیت و اتحاد است و کدام حلول و تلون ذات باوجود
این همه صور بر صرافت حالت تنها خود است آنجا که اوست از این صور نامی و نشانی نیست تا با او
نسبتی از نسب جزئیت و اتحاد و حلول و سیران پیدا کند سر الآن کما کان را اینجا باید جست
و با جمله در این عبارت شطح نیست هیچ محذوری نیست اگر حمل است باعتبار ظهور است نه باعتبار وجود
و ما آنکه این مسئله توحید در زمان متقدمان نیک محرر و منقح نشده بود و شیخ بزرگوار
محیی الدین ابن العربی از کمال معرفت آنرا شرح و بیان نمود چنانچه در کتب و فصوص مفصل نموده اند و
هرچند بعد از و اختلاف افکار متاخرین و تحقیق و تنقیح آن میکردند و از شبهه های حلول و اتحاد دور تر
می افتد و معنی دیگر نیز این عبارت را هست که از حلول و اتحاد بعید است و آن اینکه در
وقت غلبه محبت و استتار غیر محبوب از نظر شهود گویند همه اوست یعنی نیست
اوست نه اینکه این همه هستند و با او تعالی متحد اند این یلا نظر ابطال نکنند از نزد کلام چگونه
مقصود شود و مع ذلک فقیر امثال این عبارات را نمی پسندد زیرا که شایان تقدیس
وشرنه

وشرنه خداوندی عز شانه نیست اینها چه باشند که مظاهر او نیز در کدام آینه درآید او و اشاره از
یارای آن کجاست که باعتبار ظهور هم بر او تعالی حمل آینه اگر مظهر اند ظلی از ظلال کمالات او مظهر اند
و آن ظل که اینها مظهر آنند خدا داند عز شانه که آنرا با ذات تعالی و تقدس چند هزار ظل
در میان باشد ان لله سبعین الف حجاب من نور و ظلمة شنیده باشند پس
تنها این مظهر ظلیه را از ظلال کمالات او تعالی بر وی سبحانه حمل نمودن سوء ادب است اما چون
در غلبه سکر جایز است السکر نه مذموم نیست و همچنین بر توجیه ثانیه مشهود نمودن عین حق تعالی
دانستن سوء ادب بلکه خلاف واقع است آن مشهود هم ظلی است از ظلال کمالات او تعالی و
او سبحانه وراء الوراست پس هرچه مشهود است شایان آن نیست که در زیر کلمه لا در آورده نفی
کنند چنانچه خواجه نقشبند فرموده که هرچه دیده و شنیده و دانسته شد همه غیر حق است
بحقیقت کلمه لا نفی آن باید کرد و آنچه در این مسئله مختار فقیر است عبارت همه از وست است نه تعبیر
که علما ظاهر بر آن اقتصار نموده اند که صدور همه از وست بلکه بمعنی ارتباط اصالت و ظلیت
که صوفیه بدان متفننه گشته یعنی اگر وجود ممکن است پرتو وجه او تعالی است و اگر حیوة و علم
و قدرت و اراده است همه ظلال صفات کمال او تعالی و تقدس و شهود همین ارتباط
اصالت و ظلیت معامله صوفیه را با علی علیین برده و بمقام فنا و بقا رسانیده زیرا
که چون وجود و کمالات خود را عکوس و ظلال کمالات واجب تعالی دیده اند خود را پیش از
امانت دار آن کمالات نیافته و بحکم ان الله یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها الآیة
امانت را باهل آن سپرده اند و بمقام فنا متحقق شده مولوی معنوی چون بدانستی
تو او را از نخست سوی حضرت نسبتی گوی درست و آنکه دانستی که ظل کیستی
فارغی گر مردی و گر زیستی و بعد از فنا اگر ببقا مشرف سازند مرة ثانیه وجود و توابع
آن از کمالات وی را عطا خواهند فرمود و بولادت ثانیه متحقق خواهند ساخت لن
یلج ملکوت السموات من لم یولد مرتین یا خدا یا از نتیجه عبارات الفاظ که شرع باطلاق
آن وارد نشده اطلاق مینماییم و ممکن را ظل واجب تعالی میگوییم از این اطلاقات
ترسان و لرزانیم و چون اولیای تو بدین اطلاقات سبقت نموده اند امید وار عفویم
ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطأنا و از تحقیق سابق واضح شد که حمل در عبارت
همه اوست باعتبار ظهور است پس معنی آن همه از وست آمد که ظل شی
فلا مجال للطعن فی قایلی هذا الکلام والحکم بتضلیلهم و تکفیرهم و ظل شی عبارت
از ظهور اوست در مرتبه ثانیه و با بعد آن مانند صورت زید که در مرآت منعکس شود
این است محصول مکتوب مذکور اینجا نکته چند بخاطر میرسد نگارش میرود اولا آنکه
بر توجیه اول چون حمل در عبارت همه اوست باعتبار ظهور درست آمد

چنانچه در اول مکتوب و آخر آن مقرر شد وجه عدم ارتضا و اختیار این عبارت یا آنست
که اطلاق آن بجهت ایهام خلاف مرام ولاسیما در نزد عوام که از فهم معانی دقیقه قاصر
و کالانعام اند نوعی از اجترا و سوء ادب و مظنه وقوع سامعین است در ورطه زندقه و الحاد
و لهذا اطلاق آنرا مخصوص بکاب سکر داشته بلکه اشارت به ثبوت شائبه از مذموم بیت
در انحال نیز نموده انجا که فرموده القدر مذموم نیست و این بنا بران است که مراد از سکر
محض بل مشوب بصحو است و یا آنست که مظهریت اشیاء مر ذات حق تعالی و صفات کامله
او را سبحانه در حقیقت ثابت نیست زیرا که این مظهریت نسبت بظلال کمالات اوست تعالی و
تقدس و بر وجه اول اطلاق این عبارت نه در محل توهم خلاف مراد و ایهام آن و لاسیما بعد
از انکه معنی مراد بتعارف اصطلاح مقرر گشته و در افهام متکلمین و راسخ آمده مذموم نباشد
و بر وجه ثانی معنی عبارت مطابق واقع نه هر چند قایل آن باعتقاد خود معذور باشد اگر گویند
مظهریت مر ظل کمال را مستلزم مظهریت مر اصل آنست چه ظل عبارت است از ظهور
در مرتبه دویم و ما بعد آن پس مظهر ظل شیء مظهر ظهور او باشد در مرتبه دویم مثلا و آن مظهر
اوست در مرتبه سیم چنانچه ظاهر است گوییم ما نا که مراد نفی مظهریت بالذات است نه بالواسطه
و لیکن چون کلام در مظهریت همه است وجه ظل و ظهور کمال بیش از همه تا هم مظهر آن باشد
از خفایی خالی نیست و ثانیا انکه بر توجیه ثانی چون ایهام خلاف مراد کمتر است وجه عدم
ارتضا همان تواند بود و لیکن ظاهر مفاد مکتوب آنست که بر این توجیه وجه آن خبر مشهود خود
عین حق دانستن امر دیگر نیست و لزوم این امر و فساد آن هر دو در حیز اشتباه است
لا کر نوم از انکه معنی عبارت بر توجیه ثانی نفی وجود ما سوای حق است و اثبات وجود او تعالی و تقدس
و ازین نفی و اثبات لازم نیست انکه قایل آن حق تعالی را مشهود خود داند و معتقد شهود
خود باشد و لا فساد از انکه اگر معنی شهود یعنی حالتی نور انیه وجدانیه که تعبیر از آن بلفظ
شهود کنند در حق او تعالی ممتنع باشد توحید شهودی بالکلیه مفقود و باب آن بالمره مسدود
شده باشد و ما نا که مراد از مشهود صورتی است که بر سالک متجلی و در عقل و خیال و حس
مرتسم شود و نفس این صورت البته عین حق تعالی نیست هر چند وسیله و مرآت اوست
تعالی و تقدس و ثالث انکه اختیار عبارت همه از اوست بمعنی ظلیت همه مراد او تعالی
و تقدس مستلزم حکم بمظهریت همه است مر او را سبحانه چه ظل عین ظهور بل مظهر است
پس لا بد که مراد از مظهریتی که نفی شده بالذات و اینجا اعم از آن باشد و الله اعلم
و در اینجا انکه فرق در میان اطلاق لفظ ظل و اطلاق عبارات فنا فی الله و بقا بالله
و فی الله و مع الله واضح نیست پس عذر همه آن ها بسبقت دیگران و هم مشاکلت
با ایشان و امیدواری عفو تواند بود و الله اعلم و وجه بتقسیم آنکه مظهر را عین ظاهر
میدانند چنانچه در شرح لمعات است هر مظهری که هست مغایر است مر تجلی را

کردی

ابر پرده کمان که صاحب تحقیق و ندر صفت صدق و یقین صدیقی هر مرتبه از وجود حکمی دارد
که حفظ مراتب نکنی زندیقی وجه تهمم انکه این حفظ مراتب بر مثال آنست که گویند زید در مرتبه کمال
موصوف بصفات کمال است و در مرتبه نقصان موصوف بصفات نقصان و این معنی موجب
تنقیص زید است باعتبار بعضی از مراتب و منافی تعظیم و اعتقاد کمال اوست مطلقا گوییم
چون زید مثلا در خارج بر صرافت کمال خود باشد و تغیر و تبدلی بدو راه نیافته و لیکن در
مرتبه و هم مقید بقیود اعتباریه بر آمده و در رنگ موجودات متعدده نمایان گشته موجب
مر تقیید و حکمی علیحده پدیدار شده این احکام همه راجع بهمان قیود اعتباریه باشد نه
باصل ذات تعقید چنانچه در سابق بوضوح انجامیده در مکتوب دو صد و نود و هفتم جلد اول است
اعلم ان احاطة الحق سبحانه بالاشیاء و سریانه فیها کاحاطة المجمل بالمفصل و سریانه فیه کالکلمة
مثلا سارية فی جمیع اقسامها من الاسم و الفعل و الحرف و اقسام اقسامها من الثلاثی و الرباعی
و الخماسی و المصدر و اسم الفاعل و المفعول و الماضی و المضارع و الحروف الجارة و الناصبة و
العاطفة و غیرها من الاقسام الحاصلة من تقسیمات غیر متناهیة فهذه کلها اعتبارات مندرجة
فی الکلمة و لکل منها اسم مختص و حکم لا یوجد فی غیره فکذا الکل مرتبة من مراتب تنزل
الوجود سبحانه اسم مختص بها و احکام لا توجد فی غیرها فالوجوب الذاتی و الغنی الذاتی مختص بمرتبة
الجمع و الالوهیة و الامکان و الافتقار الذاتی مختص بمرتبة الکون و الفرق فلو اطلق اسماء
المرتبة الاولی کالرب و الخالق و غیرهما علی الثانیة او اسماء الثانیة کالعبد و المخلوق علی الاولی
کان زندقة صرفة و کفرا محضا و العجب من الملاحدة الزنادقة کیف یخلطون المراتب
و یجرون احکام مرتبة علی اخری فیصفون الواجب بصفات الممکن و بالعکس مع علمهم بتمایز صفات
الممکنات و اختلاف احکامها مع اتحادها فی المرتبة الکونیة اذ یعلمون بالبداهة ان صفات النار
من الحرارة و الاحراق لا یوصف بها الماء و کذا صفات الماء من البرودة و نحوها لا یوصف بها
النار و کذا یمیزون بالضرورة بین ازواجهم و امهاتهم و یدرکون التفرقة بین احکامهم انتهی ملخصا باید دانست
که تمثیل بکلمه بر فرض آنست که حقیقه کلیه مطلقه در خارج موجود و اقسام اولیه و ثانویه آن همه
مفهومات اعتباریه باشند و الا در واقع مفهوم کلمه نیز امر اعتباری است و حاصل جواب انکه
انهمه انواع و اشخاص موجودات که عامه عقلا و علما حقایق متعدده و ذوات متغایره
دانسته اند صوفیه وجودیه همه را مراتب ظهور حقیقت واحده شناخته اند و چنانکه عامه
عقلا موجودات را متمایزة الاحکام میگویند و حکم یکی را بدیگری نسبت نمیدهند
همچنان بنظائفه تمایز مراتب مذکوره را در احکام قرار داده اند پس اختلاف همان در وحدت
و کثرت حقیقت است نه در تمایز احکام و تباین آثار آن و همین مبنای شریعت بر تمایز
احکام است الزام انکار آن بر وجودیه نمیتوان کرد و لا الزام مخالفت بدیهه عقل کردیم حکم
بتعدد حقایق میکنند هم تمام نیست چنانچه در ذیل وجه ششم مذکور شد و چه ذهم انکه حق
سبحانه و تعالی با اشیا نسبت معیت و احاطه و سریان ذاتی اثبات میکنند از قبیل
احاطهٔ مطلق بمقید و مجمل بمفصل و ازین نسبتها مخالطت و ملابست او تعالی با ذوات

عالم لازم می‌آید جواب در شرح لمعات هست که معیت حق سبحانه با اشیاء و قیومیت وی
مر آنها را نه چون معیت جوهرین و یا عرضین و یا جوهر و عرض است و نه چون معیت وجود و موجود
بلکه چون معیت وجود است با ماهیت من حیث هی که ماهیت بآن موجود میگردد و شک نیست
که ماهیات را من حیث هی قبل اتصافها بالوجود تقذر و تلوث معقول نیست پس از معیت
او تعالی با اشیاء که تقذر و تلوث از احکام خارجیه آنهاست ملابست بقاذورات
لازم نیاید با آنکه قذارت بمعنی کراهیت و منافرت طبیعت است و آن امر است
نسبی هر چه مستقذر است نسبت ببعضی از طبایع است نه نسبت بآن و اگر امری حقیقی هم بود
باختلاف اضافات مختلف نشدی و ایضا تلطخ بقاذورات و تلوث بدان از خواص
اجسام کثیفه است نه لطیفه که انوار را از ملابست اجسام مستقذره هیچ تلطخ و تلوث
لاحق نمیشود و ازین مقدمات دانسته شد که آنکه منع معیت ذات حق سبحانه و انکار
احاطه و سریان او در جمیع موجودات کرده از بنا بر لزوم ملابست با اشیاء خسیسه و
مستقذره از آنجاست که ملابست را و از ملابست موجود بموجود بل ملابست
جسم بجسم تعقل نکرده و منشأ آن جز قصور تعقل و یا قلت تأمل چیزی نیست
انتهی فقیر گوید ازین کلام افادت نظام سه وجه جواب مستفاد میشود و قرب آن
بفهم وجه ثالث است که بتمثیل مثال انوار توضیح و شورش ظهر آمد و در توضیح وجه اول
میتوان گفت که ماهیات خالیس و قاذورات بر مذهب اکثر عقلا در ذهن حاصل
میشوند با آنکه مر او را هیچ تقذر و تلوث عارض نمیشود پس معلوم شد که قذارت لازم
آن ماهیات من حیث هی نیست و در توضیح وجه ثانی تکلف گفت که قذارت نظیر
قبح است و شک نیست که با آنکه بر مذهب اهل سنت و جماعت وجود جمیع قبایح و شرور
در رنگ حسنات و خیرات بایجاد او تعالی است نسبت قبح بحضرت مقدس لازم نشود
زیرا که باضافت بحضرت قبح مشتق میکرد پس قذارت نیز برین قیاس توان
و چون کلام در دفع دلایل ابطال توحید وجودی و تکفیر اهل آن بدین نصاب رسید
گوئیم اینجه گفته میشود و سعی و تلاش نموده اند که نسبت کفر و ضلال و تهمت
زندقه و الحاد از موحدین ایشان بآنهمه که اصحاب فضل و کمال و ارباب رشد
و رشاد بلکه هدایت و ارشاد بوده نفی کرده آید و الا اثبات حقیقت آن مذهب
منظور نیست بلکه اگر تخطیه و انکار آن مذهب بر وجهی کنند که مستلزم تکفیر
و تضلیل ارباب آن نباشد دور نیست زیرا که بسیاری از نامردمان
فساد نهاد ضلالت بنیاد تمسک نمودن بدین مذهب را بهانه زندقه و الحاد
و سرمایه فسق و فساد در عمل و اعتقاد ساخته و بدین بهانه ربقه شریعت را
حقیر را از گردن برانداخته اند اگر گویند چون زمره ملحدین اقوال طایفه موحدین را
وسیله الحاد و ذریعه فساد و اعتقاد ساخته اند ابا جهت رد و
ردع ملحدین ایشان و سد ذرایع ایشان ان اقوال را کفر و ضلال توان گفت

وبانه

وبانه گوئیم نه زیرا که ردع بد مذهبان بطریق تلقین معنی کلام ایشان نمائیم کنند بر آنکه آن اقوال از عرفای
اهل کمال در وقت غلبه حال صادر شده و بدان عبارات از معانی لطیفه و اسرار دقیقه که بر ایشان
فائض شده تعبیر نموده اند و چون در چنین حال تطبیق عبارت بر معنی مراد متعسر بلکه متعذر است
عبارات ایشان موهم معانی مخالفه با شریعت حقه افتاده اند حاشا ثم حاشا که مراد ایشان
آن معانی مخالفه باشد چه مانند روز روشن ظاهر است که ایشان شب و روز بطاعات
و عبادات قیام داشته ریاضات تام و مجاهدات مالا کلام مینموده اند و در تادب باداب
شریعت دقیقه را فرو نمیگذاشتند و اگر بدین قدر متنبه نشوند آن کلمات را که ایشان
متمسک گرفته بنهجی لایق و مناسب فهم ایشان تاویلی مطابق شریعت باید نمود و اگر بدین
هم قناعت نکنند چاره جز زجر بحبس و حد و تعزیر شرعی نباشد و لا اقوال کاملان فرا
کفر و ضلال گفتن ملحدان را خیره تر و گستاخ تر میسازد نه خواهند گفت نعوذ که کفر و کفر اکابر است
که آنچنان اشخاص داشته اند ما را نیز برنگ ایشان کافر و گمراه باید بود تا کی میل
غیر از وجوه عشره مذکوره وجهی که در تکفیر حجت قائلین ساخته غالبا اگر باقیه نموده اند جواب بدان
خواهد بود و بجواب آن دفع توان نمود لا در کتب شیخ محیی الدین ابن العربی چون فصوص
و فتوحات سخنانی زاید بر مسئله توحید و فروع آن یافته میشود که بظاهر مخالف
نصوص کتاب و سنت و اجماع است میباشد مانند در حق فرعون میگوید که ایمان او
که در حال غرق اتفاق مقبول است فقد مات طاهرا و مطهرا و آنکه در حق عموم کفار
میگوید که عقوبت بعد از قرون بسیار و احقاب بیشمار عذاب بر ایشان عذب
و الم عقوبت مبدل براحت و لذت خواهد شد هر چند در جهنم باشند متألم و متأذی
نشوند و آنکه گوید خاتم النبوة علیه افضل الصلوة و اکمل التحیه استفاده بعضی معارف
کشفیه از خاتم الولایة مینماید و در امثال این سخنان اگر توجیه و تاویل که موجب
تطبیق آن با مدلول کتاب و سنت باشد علیم آید فهو المراد و الا حمل بر آن باید نمود
که در وقت سکر و غلبه حال گفته و نوشته شده و یا آنکه بعضی از مفتریان الحاق
نموده و این توجیه از بعد و غرابت خالی نیست هر چند بعضی حکم جزم بدان میکنند
چنانچه در در مختار از معروضات مفتی ابو السعود افندی نقل افتاده که انه
از مفتریات بعض یهود است بر شیخ محقق انجه مرضی و موافق مذاق فقیر است
در مسئله توحید و فروع آن هر چند مذاق فقیر را اعتبار نیست لطف و کرم بزرگان است
که اعتبار میدهند و در محل اعتقاد می‌نهند بر حسب مقتضای اشارت معرض
عبارت می‌آید چنان می‌نماید که حقیقت وجود بد اعتبار که اهل توحید میخوانند
و از او وجود حقیقی میخوانند یعنی آنکه بذات خود است و با اصطلاح اهل معقول
مصداق حمل مفهوم موجود است جز عین حقیقت حق تعالی و تقدس نتوان گفت
و جز واحد نتوان دانست از توحید وجود بدین معنی گریز نیست و اند المحققان علماء
از متکلمین و حکماء اثبات آن نموده اند و مذهب جمهور متکلمین که وجود جمیع اشیاء را

حضرت الواجب تعالی و تقدس زاید بر ذات انگاشته اند و همچنین مذهب شیخ ابو الحسن اشعری که وجود
در هر شیء را عین حقیقت نپنداشته این هر دو مذهب را که ظاهر در نظر توحید اند از جز اعتبار
بر انداخته اند و چون وجود حقیقی یکیست موجودیت اشیا که وجود مصدری انها است
جز بعلاقه انتساب بحضرت وجود حقیقی نتواند بود مانند انکه آب را بعلاقه انتساب با آفتاب
مشمس گویند پس موجود بمعنی ذو الوجود یعنی منسوب بحضرت وجود متغایر کلی باشد هرچند وجود حقیقی
واحد شخصی است و جهت توضیح و تنویر این معنی گفته اند که چون فرض کنیم که حقیقت نور قایم بذات
خود و واحد بالشخص است این حقیقت منیر بذاته و منیریت اشیای دیگر عبارت از انتساب
بدو باشد و اگر بتحقیق نگرند حقیقت نور همان حقیقت وجود است که ظاهر بذاته و مظهر غیره است
پس احتیاج بفرض نباشد و چون قوام شیئیت اشیا بوجود انها است که عبارت از انتساب
بحضرت وجود حقیقی یعنی عین حقیقت حق تعالی است حال همه موجودات نسبت بدان حضرت بمنزله
حال اعراض باشد نسبت بمحال خود بر مذهب انانکه وجود محمولی اعراض را عین وجود اعراض ایشان
میدانند بلکه مانند حال اوصاف اعتباریه نسبت بموصوفات آن و چون موجودات را با قطع
نظر از علاقه ارتباط بدان حضرت اعتبار کنند معدوم محض باشند و سلب وجود از ایشان بالحقیقه
صادق باشد مانند انکه جالس سفینه را که بواسطه سفینه متحرک بالعرض است در حد ذات
خود ساکن و غیر متحرک گویند و ازینجا معنی قیومیت حق تعالی و تقدس مر اشیا را و قیام انها
بحضرت او تعالی کقیام العارض بالمعروض واضح و حقیقت مدلول کل شیء هالک الا وجهه
لایح امد و چون این معنی محقق شد عالم را توان گفت که وهم و خیالی است که بعلاقه ارتباط با حضرت
حقیقت مصداق احکام صادقه بر آمده و مناط معاملات واقعیه گردیده و فرق میان
این معنی و وهم و خیال سوفسطائیه بغایت روشن است که ایشان بهیچ وجه حقیقتی را اعتقاد
ندارند که قوام وهم و خیال بعلاقه ارتباط بدان تواند بود و بمعنی دیگر نیز توان گفت
که چون علاقه ارتباط ایشان با حضرت حقیقت محسوس نیست در بادی نظر مستقل می نمایند
و این معنی برخلاف واقع است پس وهم و خیال باشد و چون عالم را بواسطه آن ارتباط
ظهور پدید آمده که همان وجود اوست گویا حضرت حقیقت مظهر او شده و او در ان ظاهر
گشته و باعتبار دیگر چون حضرت حقیقت بذات خود از ادراک عقول پنهان است
و بواسطه عالم در نزد قوی ادراکیه ظهور رسید اکنون عالم مظهر او آمده گویا هر دو در رنگ
اصل و ظل ظاهر و مظهر و مرئی و مرات یکدیگر اند ولیکن مظهریت اصل بجهت ظهور
ظل است بدو در حد ذات خود و اما مظهریت ظل بجهت ظهور اصل است بدو در نزد غیر او
بدین معنی عالم را ظل حق سبحانه توان گفت چه ظل لغوی تابع و طفیل صاحب ظل است
در وجود و معنوی بعضی اوصاف اوست چون مقدار و شکل و وضع و غیر آن و عالم
نسبت بصانع همچنین بلکه تبعیت و عدم استقلال عالم از ظل بمراتب بلند تر و ظاهر
تر است زیرا که وجود او بجز انتساب باو تعالی چیزی مقصود نه بخلاف ظل که تبعیت او
مر اصل او را در مجاری عادت است و الا عقلا وجود او را بغیر اصل تجویز میکنند و چون
مدار معنی ظلیت بر تبعیت است عالم بتمام ظل است او را [illegible] بلکه از تنگ

عبارت

که در وی ظاهر شده و ظاهر بصورت و شبح خود در ان مظهر ظاهر است نه بذات خود چنانکه
از آب و آینه انچه در ایشان بلی ما مر انمعنی ظاهر است مگر مظاهر حقایق مطلقه چون
مظاهر العینیه که در انجا ظاهر و مظهر با یکدیگر متحد اند و فرق میان ایشان بالاطلاق
و تقیید است مثلا حقیقت الانسانیه باعتبار اطلاق ظاهر است و باعتبار تقیید
بمقتضیات مظهر و شک نیست که ان حقیقت مطلقه عین افراد خود است که مظاهر
[illegible] پس انجا مظهر عین ظاهر و ظاهر بذاته در وی ظاهر باشد نه بصورت و شبح
پس حمل عبارت همه اوست بر انکه حمل باعتبار ظهور است عذر ایشان نمیشود بلکه
همان محذور بر ایشان لازم و حجت تکفیر قایم باشد جواب این عینیت بمعنی اتحاد
حقیقت است با اختلاف ظروف و مراتب و تباین احکام و اثار مانند انکه حقیقت
حق سبحانه را در ذهن مقید بحیثیت اعتباری مانند معیت با عالم و خالقیت و رازقیت
مر مخلوق و مرزوق را اعتبار کنند این مقید هر چند متحد الحقیقه است با مطلق آن
شک نیست که مطلق واجب و قدیم و غنی از جمیع قیود و تقییدات است بخلاف مقید
که ممکن و حادث و محتاج بتقیید و قید خود است پس هر یک مباین آن دیگر است در احکام
و چنانچه این تقیید احکام اطلاق را رفع نمیکند همچنین تقیید حقیقت حق سبحانه بشئونات
کونیه و تعینات امکانیه منافی مرتبه اطلاق و وجوب و رافع احکام ان نخواهد بود و چگونه
این توهم را مجال گنجایش باشد با انکه مرتبه اطلاق در حاق واقع و در نفس الامر
خارج است و تقیید در مرتبه وهم است چنانچه گذشت و بالجمله اگر تقیید حقیقت
حق سبحانه و تعالی در مرتبه وهم بتقییدات و تعینات اعتباریه که منشا احکام امکانیه
وی گردیده است با بقای ان حقیقت مطلقه بر صرافت اطلاق و وجوب و غنای
ذاتی خود امری بدیهی البطلان میبود ان قدر علمای محققین در ابطال ان توقف نمینمودند
چه جای انکه بدان قایل شوند با انکه بسیاری از ایشان مانند محقق شریف و محقق
دوانی و غیر ایشان تصریح بتحقیق ان نموده اند چنانچه محقق شریف در حواشی شرح تجرید
بعد از انکه عینیت حقیقت حق تعالی را با وجود مطلق بمعنایی که کتابی بتحقیق
اثبات نموده گفته فان قلت ماذا تقول فیمن یری ان الوجود مع کونه عین الواجب
و غیر قابل للتجزی و الانقسام قد انبسط علی هیاکل الموجودات فظهر فیها فلا یخلو
عنه شیء من الاشیاء بل هو حقیقتها و عینها و انما امتازت و تعددت
بتقییدات و تعینات اعتباریه و یمثل ذلک بالبحر و ظهوره فی صوره
الامواج المتکثره مع انه لیس هناک الا حقیقة البحر فقط قلت هذا طور وراء
طور العقل لا یدرک الا بالمشاهدات الکشفیه دون المناظرات العقلیه و کل

منشاء لما خلق له اگر گویند با اتحاد حقیقت اختلاف مراتب و تباین احکام چگونه متصور شود گوییم در علوم
عقلیه مقرر است که احکام باختلاف حیثیات مختلف میشود و لهذا گفته اند لولا الحیثیات
لبطلت الاحکام و نیز لولا الاعتبارات لبطلت الحکمة و از اینجاست که عقلای عالم
اتفاق دارند بر آنکه هر حقیقت را قیاس بعوارض خود سه اعتبار است اعتبار آن
بشرط اقتران و اختلاط بدان که ماهیت مخلوطه و بشرط شیء گویند و اعتبار آن بشرط
تجرد و تعری ازان که مجرده و بشرط لا شیء گویند و اعتبار آن با قطع نظر از شرطین
و آنرا ماهیت مطلقه و لا بشرط شیء گویند و هر یک ازین سه اعتبار را احکام جداگانه است
چنانچه مخلوطه موجود است در خارج باتفاق و مجرده ممتنع الوجود است در خارج باتفاق
و اما در وجود خارجی مطلقه اختلاف است که قدما اثبات آن نموده اند و متاخران نفی
مینمایند و ایضا مطلقه محمول است بر آن روی دیگر بخلاف آنها که مباین یکدیگر اند
و ازین قبیل است آنچه در مذهب مشهور و منصور فلاسفه و بسیاری از محققین متکلمین
موجود ذهنی متحد است در حقیقت با موجود خارجی بنا بر آنکه حصول حقایق در اذهان
بانفسها است نه باشباحها و امثالها با آنکه هیچ یک از احکام خارجیه هر موجود خارجی
ثابت نیست و همچنین بالعکس و لازم است ازین آنکه حقیقت حق سبحانه و تعالی
در اذهان حاصل شود چنانچه جمهور متکلمین حکم بجواز آن نموده اند و یا در علم حق سبحانه
چنانچه از ضروریات عموم تعلق علم او تعالی است آن حقیقت ذهنی و علمی با آنکه
عین حقیقت واجب است ممکن باشد فلو جهد ان یقولوا ما هو جوابکم فهو جوابنا
و همچنین آنکه جمع بین التنزیه و التشبیه میکنند و میگویند کلا منزه عند الحق تعالی او تقدس
فی مرتبة التنزیه فهو ثابت له فی مرتبة التشبیه پس او تعالی را بجمیع صفات حسنه و قبیحه
و محموده و مذمومه عقلا و شرعا و عرفا متصف میسازند و میگویند هو الحق الجلیل فی مرتبة
و هو العبد الذلیل فی مرتبة و در فصوص الحکم است قل فی الکون ما شئت ان شئت
قلت هو الخلق و ان شئت قلت هو الحق و ان شئت قلت هو الحق الخلق و ان
قلت لا حق من کل وجه و لا خلق من کل وجه و ان شئت قلت بالحیرة تغیر بعدم التمییز
بینهما و ایضا دروست فان قلت بالتنزیه کنت مقیدا و ان قلت بالتشبیه کنت
محددا و ان قلت بالامرین کنت مسددا و کنت اماما فی المعارف سیدا و این
خلاف ضروریات است جواب مرتبه تشبیه عبارت از مرتبه تقیید و تعین که
مرتبه امکانیست قرار داده اند پس ثبوت آن صفات در مرتبه تشبیه عبارت از ثبوت
آن در مراتب ظلال کونیه و تعینات امکانیه یعنی ممکنات را باشد نه مر واجب را تعالی
و تقدس و بالجمله حقیقت وجود مطلق را در مراتب وجوبیه و امکانیه ساری میدانند
و در هر مرتبه باسمی و صفتی علیحده مسمی و موصوف میشناسند و احکام جداگانه
اثبات میکنند و مراعات این تمایز و تباین را حفظ مراتب میگویند و اطلاق
اسما و اثبات احکام مرتبه را بر مرتبه دیگر و هر دو را چون اطلاق اسماء مرتبه الوهیت
بر مراتب کونیه و یا عکس این زندقه و الحاد میدانند چنانچه در لوایح است

عبارت است که از تبعیت و افتقار عالم نسبت بصانع بلفظ ظل تعبیر کرده میشود که موهم نوعی از استقلال است
اگر لفظ دیگر صریحتر و کاملتر در دلالت بر تبعیت پیدا توانستی شد بدان تعبیر یافتی نمود
و هر حالی چون نسبت اصالت و ظلیت شاید غیریت مقتضی است باید که گرد ظل را بر
اصل خود محمول نتوان ساخت پس هم اوست را الحجب لعنت و عرف عام نتوان گفت الا
بطریق مجاز بدین معنی که همه ظلال و ظهورات اویند و یا آنکه همه نیستند و فی الحقیقه همه اوست
و لیس کمثله شیء تعارف خاص اهل اصطلاح بر یکی ازین دو معنی اتفاق افتاده مجاز لغوی
و عرفی حقیقت اصطلاحی گردیده باشد و آنچه ظل را با اصل و مظهر را با ظاهر در حقیقت متحد میگویند
و فرق را بحسب اطلاق و تقیید میدانند بر خواطر فقیر گوارا نمی آید بلکه بسی گران می شود
فقیر هر جا ظل و شبحی است در حقیقت غیر اصل خود میداند حتی آنکه صورت عقلیه هر شیء را که نزد
عقلا او عین حقیقت شیء میدانند غیر و مباین آن میداند و آنچه حقیقت حق تعالی را وجود مطلق
میگویند و مرتبه لا تعین و مراتب تعینات و تنزلات از اوج اطلاق اثبات میکنند
هم بنظر ظاهر دشوار مینماید چه متبادر از اطلاق معنی کلیت و ابهام است و حقیقت حق سبحانه
با آنکه وجود مطلق است بدان معنی که از قید اضافات با ماهیات و عروض بدان مبراست
متعین و متشخص بذاته و منفصل بنفسه است ابهام و عدم تعین و انفصال را در آن حضرت تقدس
بارزیست اما حاش لله که مراد ایشان از اطلاق و لا تعین معنی متبادر در عرف
منطقیین باشد بلکه مراد مرتبه ایست که از اسم و رسم و نعت و وصف و
اضافت و نسبت برتر است و از تعلق علم و ادراک و کشف و شهود بلندتر و لهذا
ازان مرتبه بغیب و لا نشانی تعبیر میکنند پس معنی تعین در اصطلاح ایشان بودن
ذات اقدس است بحیثیتی که علم و ادراک و کشف و شهودی متعلق تواند بود و معهذا
مناسب چنان مینماید که مراتب اسما و صفات و افعال واجب تعالی را از حضرت
تعینات خوانیم و مراتب کونیه امکانیه را که مجالی جمال و مظاهر و مرایای
کمالات او تعالی اند مراتب تجلیات و ظهورات گوییم و چون حضرت ذات تقدس را
بجمیع این مراتب نسبت معیت و قیومیت است لقیام الکل به تعالی آن مع الاتصاف
چنانچه در صفات و افعال است و اما لامعه بل لقیام الصور المنعکسة بالمرآة و الصور المعقوله
بالعاقله چنانچه در اکوان عالم امکان است و وی تعالی در جمیع این مراتب بنفس
ذات و ظاهر بشئونات اسما و صفات ذات اقدس مصداق هو الاول و الآخر
و الباطن و الظاهر بظهور هویت و آنچه اندراج جمیع حقایق الهیه و کونیه را در حضرت
حضرت ذات او تعالی اثبات میکنند لا کاندراج الاجزاء فی الکل و المظروف
فی الظرف بل کاندراج اللوازم فی ملزومها معنی معقول است زیرا که راجع بمعنی
مبدئیت او تعالی مر همه را و تاثیر شدن همه از اوست و از معنی خلل
و نقصانی در وحدت و بساطت ذات اقدس لازم نمی آید پس قول بعضی

تا گزیرست خواه آن حقایق مندرجه بلا بر حسب اصطلاح شئونات حضرت ذات گویند
وخواه نه وچون اندراج جمیع اکوان وانطوای همگنان در وحدت وبساطت حضرت
ذات اقدس بوجه اجمال وقیام همه با وتعالی در مراتب تفصیل خواه علمی که در مرتبه
اعیان ثابته است وخواه عینی که در مرتبه اعیان موجوده است بتحقیق پیوست
معنی قرب ومعیت واحاطه ذاتیه او تعالی بجمیع اشیاء بوضوح انجامید این است
آنچه در مسئله توحید بتوفیق حق جل شانه صورة ترقیم یافت وباقی از مسائل
مندرجه در رساله چند مسئله فرعیه است که تفریع احکام آنها بر مسئلتین مرقومتین
فی الصدر توان نمود از آنجمله مسئله اذان فجر قبل الوقت ودرینجا رایی فقیر مقتضی
آنست که منع کرده شود زیرا که اجتناب از بدعت اهم است از احراز فضیلت وایضا
فضیلت تغلیس موقوف بران نیست که شروع در نماز مقارن ابتدای طلوع صبح
باشد ظاهرا در زمان برکت نشان آنحضرت صلی الله علیه وسلم هم بتقدیم تغلیس همین
همین قدر که اذان در اول وقت گفته شود وقوم بتهیه مشغول شوند ولیکن جمع شده شروع
نمایند کافیست درینصورت افراط تطویل که موجب تثقیل است هم نمایند و
بی شبهه احتراز از تثقیل ومراعات تخفیف بمقتضای احادیث صحیحه وخصوصا
حدیث وارد در قصه معاذ رضی الله عنه که آنحضرت بدو عتاب فرمود که افتان انت
مهم ضروریست واز آنجمله مسئله گذاردن نماز جمعه در موضعی که هیچ کدام از تعریفات
مصر بران صادق نباشد وخصوصا ما لا یسع اکبر مساجده اهله که ظاهرا
اعم تعریفات ولیس نیست علما وعملا وفتوی اکثر فقها بر آنست چنانچه در در مختار
از مجتبی منقول است وظاهر نیست که درچنین جا گذارده شود فاضل شمنی در
شرح مختصر در تحت قول مصنف وشرط لادائها المصر نوشته فلا تؤدی
فی مفازة ولا قریة لما روی البیهقی وعبد الرزاق وابن ابی شیبة عن علی رضی الله عنه
لا جمعة ولا تشریق ولا صلوة فطر ولا اضحی الا فی مصر جامع او مدینة ولان کان
لمدینة النبی علیه السلام قری کثیرة ولم ینقل انه علیه السلام امر باقامة الجمعة فیها
ودیگر مسئله وقف نمودن بر رؤس آیات بمقتضای حدیث ام سلمه رضی الله عنها
که آیا همین افضل است مطلقا ویا ترک آن در صورتیکه ما بعد آن نه مستقل
بلکه از روی لفظ ومعنی متصل با قبل باشد چنانچه قراء اختیار نموده اند از انجا ظاهر
ترجیح اول است بموافقت عمل آنحضرت صلی الله علیه وسلم ومیشاید که ترجیح ثانی
کنند بانکه قراآت سبعه متواتر اند پس طریقه قراء منقول است از آنحضرت علیه السلام
بطریق تواتر بخلاف حدیث ام سلمه که احاد است ولیکن تحقیق آنست که
تواتر قراآت مخصوص بجواهر کلمات است مانند ملک ومالک ولا

هیأت

هیأت ادا مانند مد وادغام وروم واشمام واماله وتخفیف همزه وجز آن تواتر آنها لازم نیست
وبهر تقدیر چون اصل جواز متفق علیه است واهل اقرا وقف بر سر آیه را در صورتیکه
ما بعد آن مستقل نباشد وقف حسن گویند واختلاف در فضیلت است فقط
معامله سهل است اختیار هر کدام را بحسب استصلاح قلب عنوان مخوفیه در نماز
خفیه وقف بر سر هر آیه را در فاتحه عادت کرده شده که بمراعات حضور اقرب باشد
واله در نماز جهر غلبه بطریقه مشهور عمل مینماید ودیگر مسئله تر شیدن ویا
کندن موی زیر لب است امام حجة الاسلام در احیاء العلوم میگوید ونتف
الفنیکین بدعة وهما جنبتا العنفقة شهد عند عمر بن عبد العزیز رجل
کان ینتف فنیکیه فرد شهادته ودیگر مسئله وجوب هجرت مخصوص
از موضعی که درانجا بر اقامت احکام دین بنفس خود قادر نبود اما از مستثنیات اوامر
شرعیه متعلقه بدیگران مانند امر بالمعروف ونهی عن المنکر ممنوع باشد که حکم آن
در کتب منقول عنها مختلف افتاده است چنانچه بعضی حکم بوجوب نموده اند وبعضی
بعضی آن قائل شده غرلت را واجب گفته اند آنچه بخاطر فاتر میرسد آنست
که اگر اوامر متعلقه بالغیر از قبیل واجبات عینیه باشند هجرت واجب عینی است
واگر واجبات کفائیه باشند واجب کفائی واگر از قبیل نوافل ومندوبات اند
هجرت نیز از آن قبیل است وبالجمله هجرت عبادت مقصوده لذاتها نیست
پس حکم آن تابع غرض مقصود از آن وثمره مترتب بر آن است واگر بدین تفصیل
تطبیق اقوال مختلفه منقوله کنند بعید نیست انتهی افاداته

زنهار چو بر صبح عزیز عظیم

بیدار کنم از او شبهای دراز

نشست او دو بر بحر خلد

محروره

زنهار در قدر و بار بگیرد شتو علی

ان شرف اولاد لوم

از دور و صبح برش و زمین

تو معلوم کنی صبح اول از راه مرکب قدرش

موقف در شب صبح اورا

اگر بر صبح صادق مقدم

در وصف ملا محمود خان قندهار

یا از شعرا ارض افغان

محمود خان که در ایام ...

کرده داده سالها بحرین قندهار

وانی ... زخم ره ... ناصر کبر

احوال ... از دو ... اشعار

باغ انجمن
مولانا شمس الدین مفتون

بسم الله الرحمن الرحیم

آیینه پرداز زبان صیقل حمد صانعی است که زنگ تکلف از ضمیر اهل صفا برد تا جمال دوست و ابروی بخش
تیغ زبان جوهر ثنای بدیعی که قطع پیوند از سوی او بسته داد و وصال او • در شهود تجلی ذاتش
آیینه دل حیرت کار و در تماشای چمنستان صفاتش بر کف تا نرگس بیمار زاهد برشناسان
او را با صد دل نگران است • و خم باده در خرابات دل از رخسار شیشه پیمان آفتاب تابان اگر به سبیل
محبت است جیب و دامن صبح و شام از شفق پر خون جگر است • در یک سال پای اگر حیرت
عشق او نسبت آواز گرد باد و بیابان محبت است • موج دیوانه وار در زنجیر هوای او است
و آتش از دود مجنون صفت موی پریشان سودای او • صاحب خیال سیلیدگر گوی فلک
عیسی وار در خم چوگان ارادت کیست • و چشم بینای شما سد که مصابیح نجوم افروخته نور کلام
ملکوت او است • تشنه لبان زلال فیض او شنیده عیان رحمت او صدف وار به سینه در صحن باز
و جرعه نوشان خمخانه الست بوی نفحات صفای انعام او صبا وار آسا همواره کویش را از شقایق
سپهر و کوچه گلستان را از کواکب چراغان ساخته • و بر بسیط زمین از سنبل و ریحان الله الحمد کار
گلستان آبروی کار آورده • هر کجا دل فگاری سر گریبان پایی چون غنچه لاله داغ سوخته او
و هر جا حیرت نگاهی نظاره گر پیشانی مانند نرگس چشم بر تماشا دوخته او • ذره ذره فشانها دار تربیت
مهر او محبت خورشید و آفتاب عالمتاب در حریم نگاه قهر او بسان قطره بی مایه هیچ است اگر در طلب آباد

خاک را از نور پاک انبیا مشعل هدایت برافروخت • و پر و بال شیاطین انس و جان را از لمعه
این شهاب ثاقب بسوخت • للمؤلف سبحان الله خدایی که شبیه و نظیر • نهان نظر در تراود که اثرش
ضمیر شد از اهتمام جوهر تشریح ختم رسل • پرتو باشد دلیل خورشید منیر • درود و تحیه که شمیم روح افزایش
مشام خرد را تمام زکی بخشد • و تحیات تازه که نسیم دلگشایش رایحه ایمان را در ریاض گلستان عقل شکفتن
آرد • تحفه جناب شاهنشاهی که دایره قاب قوسین در قبضه قدرت او است •
در قم انا فتحنا از جو مرتع همت او نشانی شرایع و ادیان سلف در ظهور نیر اعظم
شریعت او مانند کواکب در طلوع آفتاب بی فروغ گشت • و شعبده سحر کاهن و ساحر در
اشراق نور جوهرش بسان ظلمت شب از تجلی صبح معدوم گردیده تا هما هیبت او بر
خاک این عالم سایه افکنده سری با افسر سعادت بلندی خلافت و تاج عنایت او
نگاه سفینه اش را بشارت پر و بال پرواز بخشیده چشم صبیه عجز او با زنگ نشد • للمؤلف سالک
رسل مطلع انوار خدا • مرزوق گل منبع اسرار خدا • تا گیسوی او که زنخ جان اوست بلبل گل نوشته
دارد و ولمر بسیار از خدا • و صلوات و سلامی که بسیادت از حصر و شمار بیرون و بر نثار خلفای حق و حجاب
با استحقاق او که هر یک سپهر هدایت را برجی و گوهر اسرار نبوت را دولت درجی و رضوان و
رحمتهای بی منتهای بر صحابه و پیروان آن شجره طیبه باد • ایضا آن را که قسمتش
قبول الهی بود • در سایه رحمت خدا جا بود • با خاصان اش جمع گلها نسبت • هر سنگ نظیر
در یک تابی گوهر بود • اما بعد سفینه دوش باد مفتون شمس الدین مفتون بار حمد نقاب شکسته می
پیکر دو که در این ایام فرخنده آغاز خجسته انجام که سرو سر ربیعی از نور وقار تابنده خیال از خاک
صنوبر بر زار است • و برکف خاکی از تازه گویان نگین مقال ضمیر بلند پیمانه نکته تحسین
شهر خجسته بنیاد که از فیض قدوم اهل سخن روی زمین دمادم بهشت عدن است مطاف طالبان کمال و
مرجع صاحبان ذوق و حال است • و در حریم نقش این عقیدت آمیز که کلام شرف تربیت زیاده
تراند بود که در این بلده همایون منزل ماه سپهر ولایت شد مجمع سریر هدایت مقرر است

یعنی جناب قبلهٔ ایرانیان ثنائی که خود تخلص لقب آن نادر کرده کلام قدس الله تعالی روحه و نوّر
مضجعه این فقیر بمقدار یکدو جامه از آفتاب حقیقی از حضیض برآمده باین مسرّ الاعتبار ارج
گرامی یافت و بحفظ حسن جمیل ثنا از انکار اخوان که بنشینند نجات یافته و دیده عزیزان را از نعمت
و خاک نظر جاودانه سیاده مجالس الفضلا بقبلان یافت و الحمد لله علی ذلک **تنبیه** قدر جان که جم برای
مردم ازین سبیله من حیث جم خویش و دیدم سر بی نیابت **سر** جلی درین مقدمه شریف بعضی از
دوستان نکته سنجان که بمذاق جان ایشان چو بای شهد حلاوت شیرین کلامیست و ذوقی ایشان
سخن دارند اکثر اوقات باین نکته پرور درود خوان اهل معنی صحبت میداشتند شعر و غزل
و مراتب فنون شاعری مذکور میشد بخاطر این بی بصیر و با خطور کرد که اگر رساله در ذکر اقسام این فن بی
که جامع و مفید باشد تالیف نموده شود برای جان آشنائی سخن یادگار نیست آخر الامر بعون
عنایت ایزد متعال فی والجلال الیمنی بی بیت سلکت مریا و جهه بخواهد صورت گرفت او
حسن اتمام رفت و از صنایع لفظی و معنوی بدایع آنچه شعرای عجم بتتبع فصحای عرب رعایت
آن اکثر اوقات در کلام مستحسن شمرده اند با قواعد بحر و عروض قوافی و شرح اعمال معما
استادان سلف اقتباس نموده بسلک کلام کشیده آورده و اشعار که بعید قدما و متاخرین در هر
هر نوعی از صنایع بطریق استشهاد برنگاشت **نظم** چون مرتب گشت این نسخه چون عقل که سر
کرد باغ انجمن شد چه نام او تاریخ سال خواهم امداد از علی فی ذوالجلال از
غزال مضمون شناخباران فضای سخن چشم التفات که ذهن سلیم را در میدان آهوی گیری تنگ
طبع نسازند و اگر بمقتضای طبع عنصری سهوی رفته باشد بقلم اصلاح جواز ند و ترتیب این
سواد بر مقدمه و چهار فصل و خاتمه قرار یافت **مقدمه** در بیان بعضی از قواعد علم عروض بر سبیل
اجمال **فصل اول** در حصر انواع کلام منظوم **فصل دوم** در ذکر صنایع لفظی **فصل سوم** در توضیح
بدایع معنوی **فصل چهارم** در شرح اعمال معما **خاتمه** در اقسام سرقهٔ شعری و بیان حروف
قافیه و آنچه بدان متعلقست بالله التوفیق **اما مقدمه** بر سخن سنجان فصاحت شعار پوشیده

نیست که شعر عبارت از کلامیست موزون و موزونی او کزیرا از میزانی که بتحقیق بعلم او
سنجیده و اجزای میزان شعر سه است سبب و وتد و فاصله و هر یکی ازین منقسم
بدو نوع میشود سبب خفیف و سبب ثقیل و وتد مقرون و وتد مفروق و فاصلهٔ صغری
و فاصلهٔ کبری اما سبب عبارتست از کلمه دو حرفیست پس اگر حرف آخر او ساکن آید او را سبب
خفیف گویند و اگر هر دو حرف متحرک باشند سبب ثقیل باشند و وتد مراد از کلمهٔ سه حرفیست اگر
حرف وسط او ساکن گشته وتد مفروق گویند و اگر سکون جز حرف اخیر باشد وتد مقرون خوانند و وتد
مجموع نیز گویند و فاصلهٔ صغری کلمهٔ چهار حرفیست و آخرش ساکن باشد و فاصلهٔ کبری کلمهٔ پنج حرفیست
که در آخر او ساکن آید و بعضی گفته اند که فاصلهٔ کبری اجتماع سبب ثقیل و وتد مجموعست و تسمیه علیحده
و مثال این انواع ترتیبی که مذکور شد بین الفاظ بدایت **العاقل** خبر ...
و از ترکیب بعضی ازین انواع هشت رکن بهم رسانیده اند که کلام موزون را به آنها موزون را
سنجند بتقطیع و ارکان مذکوره اینست مستفعلن فاعلاتن فعولن فاعلن مفاعیلن
متفاعلن مفاعلتن مفعولات اما مستفعلن مرکبست از دو سبب خفیف مقدم بر یک وتد مقرون
فاعلاتن مبنی است از یک وتد مفروق میان دو سبب خفیف و فعولن وتد مقرون مقدم بر سبب خفیف
است و در فاعلن سبب خفیف مقدم بر وتد مقرونست و در مفاعیلن وتد مقرون مقدم بر دو سبب خفیف
و در متفاعلن فاصلهٔ صغری مقدم بر وتد مقرون و در مفاعلتن وتد مقرون مقدم بر فاصله
و مفعولات مرکبست از دو سبب خفیف و یک وتد مفروق و باید دانست که در بیت رکن اول
مصراع اول را صدر و رکن آخر او را عروض نامند و رکن اول و رکن آخر مصراع ثانی را
ابتدا و ضرب گویند و ارکانیکه مابین اینهاست آنرا حشو خوانند و بتکرار هر یکی ازین ارکان
ثمانیه که مذکور شد بحری حاصل گردد چنانچه از مستفعلن بحر رجز بهم رسیده و بنای بحر
رمل بر فاعلاتن قرار یافته و بحر متقارب از فعولن و بحر متدارک از فاعلن و بحر هزج از
مفاعیلن و بحر کامل از متفاعلن و بحر وافر از مفاعلتن حاصل آمده و از رکن مفعولات تنها

بحر بسیط

بحری را رشته‌ای که بر ترکیب او باکنی دیگر چنانچه بجای خویش گفته آید و ببایدد دانست که بحور بر دو قسم است
سالم و مزاحف سالم آنست که در ارکان او تغییر و تبدیل واقع نشود و مزاحف آنکه متغیر و متبدل
گردد بانواع تغییرات و سالم نیز بر دو نوع است یکی آنکه مصراع الاول آن بتکرار یک رکن حاصل آید و آن هفت بحر
سبعیه است که مذکور شد و دوم آنکه بترکیب دو رکن بهم رسد و اقسام آن بعضی سابق بیان رفت و دوازده
مقرر کرده‌اند اول بحر منسرح و این بحر از مستفعلن مفعولات چهار بار حاصل شده دوم بحر مضارع
ارکان این بحر مفاعیلن فاعلاتن چهار بار است سیوم بحر مقتضب و اصل این از مفعولات مستفعلن چهار
بار آمده و فرق میان این بحر و بحر منسرح بتقدیم و تاخیر ارکان است چهارم بحر مجتث و اصل این مستفعلن فاعلاتن
چهار بار است پنجم بحر سریع و اصل این بحر از مستفعلن مستفعلن مفعولات بتکرار داده‌اند ششم بحر
خفیف و اصل این فاعلاتن مستفعلن چهار بار است و تفاوت میان این بحر و بحر مجتث بتقدیم و تاخیر ارکان
هفتم بحر جدید و اصل آن فاعلاتن فعلات مستفعلن آمده بتکرار هشتم بحر قریب و اصل این بحر بتکرار
مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن آمده نهم بحر مشاکل و اصلش فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن آمده بتکرار
و این بحر بلکه بحر قریب است دهم بحر طویل ارکان آن فعولن مفاعیلن چهار بار است یازدهم بحر مدید و اصل
این بحر فاعلاتن فاعلن چهار بار آمده دوازدهم بحر بسیط و اصل این مستفعلن فاعلن چهار بار است
آنست که بحوری که از ارکان سالم آید و مرکب این نوع زده بحر متصرف زحافات بانواع و اقسام
بسیار متغیر و متبدل می‌شود مگر بحر طویل و بسیط و وافر و کامل که مزاحف ایشان جای مستعمل نیست
مخفی نماند که زحافات در اصطلاح عروضیان تصرفی است در ارکان سالم با نقصان یا زیادت کردن حرفی
در بین ارکان سالم و از این انواع زحافات آنچه معروفست بیست و دو نوع آمده اول تسبیغ
و تسبیغ در لغت تمام کردنست و در اصطلاح عروضیان آن باشد که الف بر سبب خفیف که در آخر
رکن آید زیادت کنند چنانکه در مفاعیلن مفاعیلان شود دوم تذییل و آن در لغت دامن فرو هشتن است
و در اصطلاح زیادت ساختن الف در وتد مقرون که در آخر رکن واقع شده باشد چنانکه در مستفعلن مستفعلان گردد
سیوم مقبوض و قبض در لغت گرفتن است و در اصطلاح عروضیان انداختن

حرف پنجم ساکن است چنانکه در مفاعیلن مفاعلن بماند چهارم اخرب و آن مکفوف مخروم است
مفاعیلن است که فاعیل ماند بیم مفعول بضم لام بجای آن بنهند پنجم تشعیث و آن در لغت پراکنده کردن
ششم مکفوف و کف در لغت نوردیدن دامن است و در اصطلاح انداختن حرف هفتم ساکن
باشد یعنی آنکه حرکت ماقبل او در میدان باشد چنانکه در مفاعیلن مفاعیل بضم لام بماند هفتم
محذوف و حذف در لغت دم بریدنست و در اصطلاح انداختن سبب خفیف از آخر
رکن است چنانکه در مفاعیلن مفاعی بماند مفعولن بدل آن آرند و در فاعلاتن فاعلا بماند
فاعلن عوض آن است هشتم مقصور و قصر در لغت کوتاه کردن است و در اصطلاح انداختن
حرف ساکن از سبب خفیف است که در آخر رکن باشد و ماقبل او را ساکن ساختن چنانکه در
فاعلاتن و فعولن فاعلات و فعول بسکون آخر و در مفاعیلن مفاعیل بسکون لام باشد
نهم اخرم و در لغت بریدن بینی است و در اصطلاح انداختن میم مفاعیلن را گویند
فاعیلن بماند مفعولن بدل آن آرند دهم اهتم است هتم در لغت دندان پیش شکستن است
و در اصطلاح اجتماع حذف و قبض را گویند و تعریف این هر دو گذشت پس در مفاعیلن هتم
مفاع بحرکت عین بماند فعول بضم لام بدل آرند یازدهم مجبوب و در لغت جب خصی کردن
را گویند و در اصطلاح انداختن هر دو سبب خفیف است از رکن مفاعیلن پس مفا ماند فعل
بدل آورند دوازدهم ازلّ و آن بکوششتی نیست و در اصطلاح اجتماع هتم و خرم است
و بیان این هر دو بتحریر آمده پس در مفاعیلن فاع بماند سیزدهم مطوی و در لغت طی
نوردیدن جامه را گویند و در اصطلاح انداختن حرف چهارم ساکن است از رکنی چنانکه در
مستفعلن مستعلن بماند و مفتعلن بدل آورند چهاردهم مخبون و خبن در لغت کردن
شکستن است و در اصطلاح انداختن حرف دوم ساکن است از رکنی چنانکه در فاعلاتن فعلاتن شود
و در مستفعلن متفعلن ماند و مفاعلن بدل آورند پانزدهم مشکول و آن اجتماع خبن و کف
است و شرح این هر دو گذشت پس در فاعلاتن فعلات بضم آخر بماند شانزدهم مقطوع

و قطع در رکن فاعلاتن چنانست که سبب خفیف آخر وتد را بیندازند و از وتد مجموع او حرف ساکن
را دور کرده ماقبل او را که لام است ساکن سازند در این صورت فاعل بماند بفعلن بفتح اول
و سکون ثانی بدل آورده شده و در غیر رکن فاعلاتن قطع آنست که از وتد مقرون حرف ساکن
بردارند و ماقبل او را ساکن کنند چنانچه در مستفعلن مستفعل شود و مفعولن بدل آورند [illegible]
ابتر و بتر در لغت دنباله بریدنست و در اصطلاح عروض اجتماع جب و خرم را گویند و شرح
مجبوب و اخرم گذشت پس از تصرف این هر دو نوع در مفاعیلن فاع بماند فع بدل آورند
18 هجدهم مکشوف و کشف در لغت باشتر بریدنست و در اصطلاح انداختن حرف هفتم
19 متحرک است از مفعولات تا [illegible] مفعولا بماند و مفعولن بدل آرند نوزدهم
20 مجدوع و جدع در لغت بینی بریدنست و در اصطلاح عروض انداختن هر دو سبب است از
رکن مفعولات و ساکن کردن تای او در این صورت لات بماند فاع بدل آورند بیستم
منحور و نحر در لغت گلو بریدنست و در اصطلاح انداختن تای مفعولات مجدوع باشند لا بماند
21 فع بدل آورند بیست و یکم موقوف و وقف در لغت ایستادن را گویند و در اصطلاح ساکن
22 کردن تای مفعولات باشند بیست و دوم اثلم و ثلم در لغت رخنه شدنست و در اصطلاح
انداختن فای فعولن را گویند عولن بماند فعلن بدل آورند و این نوع در حصر انواع زحافات که در
ارکان واقع میشود و اگر بذکر اقسام ترکیب هر یک یاد بکری پرداخته آید کلام بتطویل انجامد
و باید دانست که رباعی مخصوص به بحر هزج است و تصرف بیست زحافات در اجزاء وزن
رباعی مقرر شده از آنجمله دوازده وزن است که رکن اول آن اخرب می‌آید و رکن اول دوازده
وزن دیگر اخرم و اگر تفصیل بیارا و از آن بپردازم رعایت اجمال و اختصار از دست برود
اینقدر که سمت نگارش پذیرفت برای ذهن سلیم کافیست قاعده باید که در تقطیع شعر
حروف مد را اکثر مواقع بجای خود حرف حساب نمیکنند و ساکن را که پهلوی هم آمده باشند در
حساب یک حرف میگیرند و در بعضی محل از دو ساکن که متصل باشد یکی را بیندازند حرف آخر او در تقطیع

متحرک نمی‌سازند و واو عاطفه را در بعضی مواقع بجای حرکت ماقبل میشمارند و بعضی جاها
حرکت اضافت را قایم مقام حرف میسازند و مثال همه درین بیت نموده آمد کلیم همدانی آمد و
آورد با طرز سر کوی تو کلیم بال پر ریخته جان و دل سوخته این بیت از بحر مجتث مطوی
مخذوف است و طور تقطیعش چنین است مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن آمد و آ مقابل
مفتعلن می‌آید و واو عاطفه در حساب نیست بلکه بجای حرکت اعتبار میشمارند و سر و الف
در حساب چهار حرفست و لفظ ورد بازیر مقابل فاعلن افتاده و دال در تقطیع متحرک باید خواند
و حرف آخر از کلمه باز محسوب نیست و در مصرع ثانی بال و پر مقابل مفتعلن آمده و او در اینجا
هم بجای حرکت لام اعتبار یافته و حرف آخر کرا باشد با حرکت اضافت او مقابل دو
حرف میگیرند و لفظ ریخته مقابل فعلن است و در اینجا نیز حرف ها که ساکن است دوم در تقطیع
متحرک میشود و هایی که در آخر کلمه است ظاهرا نیافت و همه الفاظ هر دو مصرع برین قیاس از
طبع سلیم پوشیده نیست و در بعض محل الفی را که در اول کلمه واقع شده باشد و های که در آخر
لفظی باشد بجای حرکت ماقبل میگیرند چنانچه درین مصرع حسنش اگر جلوه کند در نظر
حسنش اگر در وزن مفتعلن جلوه کند نیز بهمین وزن آمده و الف و ها از هر دو کلمه محسوب نیست این
بود طور تقطیع شعر و ذکر بعضی از قواعد بر سبیل اجمال و درین محل مقدمه را ختم نموده شد
فصل اول در حصر انواع کلام منظوم بر ضمیر فیاض نقد سخن و ناظمان لآلی الفاظ پوشیده نماند
که کلام منظوم منحصر در نه قسم است غزل قصیده قطعه رباعی فرد مثنوی ترجیع
مسمط مستزاد و مثال هر یک ازین اقسام نموده می‌آید و تعریف هر کدام بسلک تحریر
می‌پیوندد الغزل در لغت دوست داشتن است محاکات با زنان و در اصطلاح عبارتست از ابیاتی
چند که متحد الوزن والقوافی باشند و بیت اول آن مطلع باشد یعنی هر دو مصرع او مقفی و از
بوده تا آخر عدد ابیات او از پنج زیاده و بر دوازده تجویز کرده اند و آنچه سیزده و از دوازده بیت
باشد اسم غزل بران اطلاق نمیکنند و آنرا از اعداد قصیده میشمارند بیت آخر غزل را مقطع

موزون نباشد

تا سند و لازم است که شاعر نام خود در مقطع غزل بیاورد و در غزل نیز ذکر حسن و عشق
و صفت حال معشوق و عاشق میباشد و موعظه و نصایح و شطحیات صوفیه و کلمات حکم و معارف
و امثال آن نیز مندرج میسازند چنانچه این چند غزل برای امثال نگارش می پذیرد ابتدای آن
تیمناً از کلام هدایت نظام حضرت مرشد برحق کعبه اهل صفا سید ابراهیم صوفی قدس الله سره العزیز
مینماید و آن این است ❊ نقد جان از پی عشق باختنی باید رفت ❊ غیر حق را ز دل انداختنی باید رفت
کرده وعده و چون ... دو آرمی ❊ کار عقبی نه جهان ساختنی باید رفت ❊ وقت مردن چو رسید
همچو خر لنگ مباش ❊ مرکب از شوق خودش تاختنی باید رفت ❊ بهر معراج من فرح تیغ پرواز
در عشق لاغر و کبر جسم می باید رفت ❊ حب دنیا که بود جیفه بد لاحول ❊ جیفه را همچو سگ انداختنی باید
رفت ❊ غیر سوز دل و چشم تر ما دوش سحر ❊ خویش را از همه پرداختنی باید رفت ❊ صوفیا ابر
کسی آمد به تماشش ❊ عاقبت حیف که نشناختنی باید رفت **حافظ شیرازی علیه الرحمة**
فاش میگویم و از گفته خود دلشادم ❊ بنده عشقم و از هر دو جهان آزادم ❊ طایر گلشن قدسم چه دهم
شرح فراق ❊ که درین دامگه حادثه چون افتادم ❊ من ملک بودم و فردوس برین جایم بود ❊
آدم آورد درین دیر خراب آبادم ❊ نیست بر لوح دلم جز الف قامت یار ❊ چکنم حرف دگر
یاد نداد استادم ❊ تا شدم حلقه بگوش در میخانه عشق ❊ هر دم آید غمی از نو بمبارکبادم ❊
پاک کن چهره حافظ بسر زلف ز اشک ❊ ورنه این سیل دمادم ببرد بنیادم ❊
کلیم همدانی
اشک تا نیزه ز اعضا نشد ❊ در غم جمعیت خاطر نصیب ما نشد ❊
حسن و عشق از اتحاد آیینه روی هم اند ❊ غنچه تا نگشود دل منقار بلبل وا نشد ❊ غنچه چون شبنم
ز روی سبزه مینا زد رفت ❊ آفتاب روی تو تا جلوه گر شد ... ❊ حلقه فردوس کی پوشد نقاب
خانه زنبور ❊ غیر داغ اولیا کس کعبه دلها نشد ❊ همچو شبنم هیچ جرم از پاکدامانی کلیم
در گلستانیکه آنجا گل به بلبل وا نشد **میرزا صائب** از زلف گر حسن تو زنجیر میگرفت ❊
این دل رمیده را بچه تدبیر میگرفت ❊ زان عهد یاد باد که آن زلف مشکبار ❊ دیوانه وار

بدور زنجیر میگرفت ❊ گر با نسیم باغ نمیشد ز جوش خلق ❊ از دست غمزه تو که شمشیر میگرفت
تا عشق بهشت کو به حشمی من جهان ❊ گردون بقیمت اکسیر میگرفت ❊ **امیر خسرو**
خواهم که سیر بینم روی چو یاسمینش ❊ لیک آفت جهانی مشکین زلف ... ❊ بسیار
رهرو تو بباطل شد بر فریبش ❊ فتنه است آنکه بیند گر کبر نمکینش ❊ دل رفت و روزها
شد کز وی خبر نیامد ❊ ای دور ماند جوئی در زلف عنبرینش ❊ ای جامه دار زیبا
چیزیش میبند تا نیاید ❊ کز رنجه نقش گیرد اندام نازنینش ❊ طاقت ندارد آنکه ... گر
نازکی نفس را ❊ ای باد تند تکلف بر برگ یاسمینش ❊ باری بتیغ راندن آن ساعدش
بهبینم ❊ خیز ای رقیب بدخو بر بال آستینش ❊ خسرو بیکنظاره دل را بباد داده
گر جان بکار بستی آید باری دگر ببینش **القصیده** در لغت مغز غلیظ است و در اصطلاح
مانند غزل است مگر درین شرط است که زیاده بر دوازده بیت باشد و این گاه در
مدح و گاه در ذم و گاه در نصایح و امور دیگر باشد عبد الواسع جبلی از صفت سیب بر وصف
محبوب آمده بمدح انتقال کند. **قصیده** ❊ ای سوی بالا خواهش سوی پستی همچو آب ❊
خاک وصفی برد رنگ باد رنگی در شتاب ❊ چون کنی پرهیز باشد در بلا تو متعال
چون پری حمله نباشد برق با تو همرکاب ❊ از حیل پنهان شوی در سایه یکرشته ❊ وز هنر
جولان کنی بر گوشه چشم ذباب ❊ گر بود قصد از هوا سوی نشیب فی اللیل ❊ ور بود
راه از زمین سوی فراز شب بی حجاب ❊ نسبتی داری همانا با قضای آسمان ❊ قربتی دارد
همانا با دعای مستجاب ❊ سر زبان گر دو تو زیر کام مثل دریا و کوه ❊ چون دل و جانم ز هجر یار
بی آرام و تاب ❊ که کباب نازکی بلبل آوازی تا رفت از برم ❊ شد شب و روزم چو عمر نرگس
پر عتاب ❊ بی لبان چون دل او متغیر شد رخسار ❊ بی رخان چون گل ز چشم من شد برگلاب
هست خیرم هست خبر اندر غمش تکیه بستنی ❊ تا مرا تکیه است آن فرخ شیرین لب و شیرین عتاب
تو قرار روح جان نشاط دل مراد و لب سخن ❊ طبع کام و دست جام و روی رنگ و چشم خواب

نرگسی دارد برانگیزد فسون و خواب سحر ٭ سنبلی دارد برآرد حسن شکنج و پیچ و تاب ٭
تا کشیده عزم بود و نموده این رایت کوه ٭ تا چشیده می‌بود وی بوسته آن مست و خراب ٭
شخص خصم از مه و نی می بروی چهره خورشیدش ٭ شد چو تیر از خور گل از پرویز کتان از ماهتاب ٭
بر مثال دیده مور است تنگ او را دهن ٭ همچو عیش خصم دشوار است تلخ او را جواب ٭
صاحبی کز بزمگاه طبع و خلق و لفظ او ٭ سال و مه باشند بی قرو خجل مقید رواب ٭
روضهٔ خلد برین و چشمهٔ ماء معین ٭ نافه مشک تتار و گرد آن در خوشاب ٭ صد سوار
ساخته در حضرت او یک رسول ٭ صد حسام آمیخته در مجلس او یک خطاب ٭ دوستان
و ناصحان او را دوفاق و مهر اوست ٭ دولت دار النعیم و لذت حسن المآب ٭ دشمنان و
حاسدان او را خلاف و کین اوست ٭ صولت نار الجحیم و شدت سوء العقاب ٭ مور و کبک و
دروبه و پشه بعونش آورند ٭ از برای طعمه زد بچگان بسته رقاب ٭ گرزه مار از زدو بستانند
خیره باز از درشت ٭ زنده پیل از ز اموال شرزه شیر از زغاب ٭ بد سگالانش چو
در محشر کتاب ٭ نیکخواهانش چو بر خوانند در موقف حساب ٭ از شقاوت باشد آنرا خاتمه
بئس المصیر ٭ وز سعادت باشد این را فاتحه نعم الصواب ٭ از برای همتش زایند دایم هشت
خیر ٭ نحل و آهو غار و نی بحر و جبل کان و تراب ٭ شهد خالص مشک از فیروزه احمر قند صرف
در بیضا لعل روشن سیم صافی زر ناب ٭ تا تم چاه ترا جرم قمر شاید نگین ٭ خیمه بخت ترا
قوس قزح باید طناب ٭ تا صبح از خلق تو باشند سال و مه بار ابتهاج ٭ حاسد از خشم تو باشند روز
و شب در اضطراب ٭ وان یکی چون عاشقان از لذت لیل و وصال ٭ وان یکی چون عاصیان
از هیبت یوم الحساب ٭ ای زبهر خدمت تو گوز پشتی آسمان ٭ وی ز رشک طلعت تو زرد
روی آفتاب ٭ زنده از رحمت مروت چون نبوت از حسن ٭ تازه از رای تو شریعت چون
طبیعت از شباب ٭ دشمن تو دارد از اسباب شادی چار چیز ٭ گر چه باشد روز و شب رنجور چو
مرد مصاب ٭ پشت چون چنگ خمیده روی چون نیلی قدح ٭ چشم نالنده و بر اشک چون رباب زنگ چون

غراب ٭ گر بود با پایه تخت تو آهو را مقام ٭ ور بود با سایه قدر تو تیهو را مآب ٭ چون حبیب
گرد زمین از هیبت آن بر پلنگ ٭ چون قفص گردد هوا از صولت آن بر عقاب ٭
دفتر دیوان طبع خاطر من بسته است ٭ تا ز عالم کرده‌ام مداحی تو انتخاب ٭ از ثناهای
بلیغ و ز قصیده‌های بدیع ٭ از غزل‌های لطیف و ز سخنهای لباب ٭ تا همی خیزد ز معدن لعل و در و
سیم و زر ٭ باد خصمان ترا زاندوه و درد و رنج و تاب ٭ روی چون سیم سفید و کوی
چون زر ... ٭ اشک چون در یتیم و چشم چون لعل مذاب ٭ دیده حساد تو تیر تو آب
... سینه اعدا آلوتیغ حوادث ... کنج باشش رنج گاه و شاد باش و داد ده
بزم ساز و رزم و رزم نام جوی و نام یاب ٭ روا باشد که در قصاید بعد از دو بیت
و یا سه بیت مصراع بیاید که مراد از مطلع است و بعضی بر آنند که مطلع همین بیت اول
است و بس اما مستحسن آنست که چون شاعر خواهد که در قصیده مطلع دیگر آورد
اشارتی بدان نماید چنانکه کاتبی تبریزی گفته ٭ باز با صد برگ آمد جانب گلزار گل
همچو نرگس گشت منظور اولو الابصار گل ٭ آب گل را شسته از قندیل عرش اعلی که هست
شبنم باغ جمال احمد مختار گل ٭ بهر غزل فاعل منصوب نصب شاید ٭ آن تمام غایبست
از سلطان مه یا بار گل ٭ حسن از فیروزه دارد حسن از یاقوت سرخ ٭ همچو قیصر خسرو
خوش خلق نیکو کار گل ٭ دوش بلبل این غزل میخواند بر سرو بلند ٭ عرق شبنم شد
گلشن زآب آن گلزار گل مطلع ای دهانت غنچه خط سبزه و رخسار گل ٭
سنبلت را دوست نرگس لاله را یار گل ٭ دعای تأبید که عبارتست از آنکه تا فلان
چیز باشد تو باشی در آخر قصیده مدحیه لازم داشته‌اند نزد عرب قصیده مدحیه بیست و
پنج بیت از بانصد بیت زیاده هم گفته‌اند و فصحای عجم نهایت بیست قصیده را صد و
بیت مقرر نموده‌اند التشبیب در لغت ذکر ایام شباب و صفت معشوق و شرح
حال خویش است در عشق و در اصطلاح آنست که صفت هر چیز که کند و حال را که

که شرح دهد خواه احوال عشق خواه چیز دیگر مانند صفت بلبل و بهار و گل و گلزار و مناظراتی که
شعرا میان گل و مل و شب و روز و امثال آن بنهند در مدح ممدوح از تشبیب خوانند
بالجمله ابیاتی که اوایل قصیده تا مدح مشتمل بر آنچه خاطر شاعر خواهد از تشبیب نامند
و این از قسم غزل است و هر قصیده که مشتمل بود بر ابیات تشبیب لازم است که از آن
تخلص نمایند بعد گریز و آن انتقال است از اسلوب تشبیب بمدح ممدوح بوجهی مناسب
چنانچه در تمثیل معلوم شود و هر قصیده که درو تخلص نبود آنرا مقتضب نامند
و هر قصیده که از تشبیب عاری بود آنرا [illegible] نامند مثال تشبیب با تخلص امیر خسرو
دهلوی میفرماید ماه من [illegible] روز میان [illegible] پرستان دارد روی خوش آن [illegible] که جا
بر لب خطیان دارد لب می آلوده دهان بر شکر و [illegible] است ای مسلمان کسی [illegible]
به نیسان دارد خضر گر لب [illegible] آنکه [illegible] کمال [illegible] در تلب چشمه حیوان داد
جان من گر تو قدم رنجه کنی بنیاد تو قدری آب دو چشم و دل بریان دارد تو میدان خوبی
و من عاشق و [illegible] تو دور [illegible] انصاف [illegible] امکان دارد ای سوختم کرم
مشو ای خورشید که سر من سایه یزدان دارد **ظهیر فاریابی** زان زلف
عنبرین که بگل بر نهاده صد گونه داغ بر دل عنبر نهاده زان اشک لعل ساغر چشمم
لبالب است تا لب چرا بر آن لب ساغر نهاده خود از برای سرزده [illegible] بود
تو خلقوی عادت دیگر نهاده سر بر [illegible] نگر که پای بر آستان شاه مظفر
نهاده **مناظره شب و روز از ظهیر** بشنو از عجب گفتار شب و روز [illegible] گذشتی که [illegible]
دور کند شدت غم [illegible] جدل از هستی فضل در میان رفت و [illegible]
سخن از ره حجت و ذم گفت شب فضل من از زور قرآن [illegible] ز آنکه [illegible] ذکر کرد شب
از [illegible] خداوند قدم نزد یزدان [illegible] پرستیدن روز عابد ساجد و عابد شب را
بسی قدر و قیمت تو مرا سوی مناجات به شب خواند کلیم هم بشب گشته [illegible]

ره بیداد و ستم قمر چرخ لب گرد محمد بدو نیم سوی معراج به شب رفت هم از
بیت حرم هست در روز که [illegible] اوقات که نبی است نماز در نماز همه شب فخر نبی بود
و اتم آسمان از تو بود همچو یکی فرش کبود و زمین از [illegible] بر شکل یکی باغ ارم
هر مه و سال عرب را [illegible] از ماه بعیدت [illegible] از پی جبرئیل قسم روز که این
واقعه بشنید شد آشفته گفت خاستی گر چه [illegible] پس بحکم روز ز [illegible] لطیفه
چه کنی کایزد عرش روز بخشش تو گر دست [illegible] روز را خلق کرد این [illegible] بروز
است همه بجز مه چرخ [illegible] سراسر حرم روز خواهد که بود خاستن خلق
بحشر روز [illegible] همه مردم [illegible] روی آفاق [illegible] نماید [illegible] زشت
دیده خلق [illegible] مر مرا گونه اسلام و ترا گونه کفر مر مرا جامه شادی
و ترا جامه غم [illegible] تو چه با [illegible] پاک [illegible] خور شب من افراخت
علم گر ز ماه تو شناسند مه و سال عرب را آفتاب من دانند مه و سال عجم گرچه زرد
آمد خورشید هم او به ز مه است گرچه زرد آمد دینار هم او به ز درم ماه تو از ضوء خورشید
سر افرازد بنور از پی خدمت خورشید کند پشت بخم از ره [illegible] نماز است بروز
و دو بشب زان نماز تو کم آمد که ز من هستی کم در قبول نبوی راضی خواهی که
بود در میان حکم کن ای عدل خداوند حکم **القطعة** در لغت پاره ایست از چیزی
و در اصطلاح ابیات چندی است که متحد اند در قافیه و وزن و مطلع ندارند زیرا که
اگر مطلع باشد اگر متجاوز است از دوازده بیت قصیده است و اگر کم از آنست غزل
است **حکیم انوری گوید** با یکی [illegible] دو خنیاگری [illegible] تا حریف دوش نزدیک سرای
آن بسر وقت سحر پیشش آوردم [illegible] چون خروس نزدش آوردم
کم شد [illegible] از در این حریفان [illegible] کای [illegible] بلاغ
وی عبارت [illegible] گرد [illegible] هم او را در [illegible] شراب [illegible] هم او را در

در کجا بندی کمر ✽ امیر خسرو مطلبی بشکفت خسرو را که ای گنج سخن ✽ علم موسیقی ز حبس
نظم نیکوتر بود ✽ زانکه این علمی است کز دقت نیاید در قلم ✽ وان سخن دشوار است کاندر کاغذ
دفتر بود ✽ پاسخش گفتم که من در هر دو معنی کاملم ✽ هر دو را سنجیده و بر وزنی که آن فرخ بود
فرق بس گویم میان هر دو معقول درست ✽ گو و یرا انصاف آن کز هر دو دو شور بود ✽ نظم را علمی
تصور کن بنفس خود تمام ✽ کو نه محتاج سماع و صوت خنیاگر بود ✽ گر کسی این هر دو هم نظمی بخواند هم
رو درست ✽ نی بمعنی هیچ نقصان نی بلفظ اندر بود ✽ گر کند مطرب بی همو و بالها در هر دو
چون سخن بود و بسی معنی او تر بود ✽ پس درین معنی ضرورت صاحب صوت و سماع ✽ از برای شعر محتاج
سخن پرور بود ✽ نامی زان اثر صوت و ارغنون ساز ✽ لاجرم در گفت محتاج کسی دیگر بود
نظم را حاصل عروس دان و نغمه زیورش ✽ نیست عیبی گر عروسی خوب بی زیور بود ✽ من سی
را آدمی دانم که داند این قدر ✽ در نماند پرسد ار کس ور نه پرسید خر بود ✽ ولم همت در عالم
دو فن اندر روی معنی معتبر ✽ خامه در دست و تیر در دست شهست ✽ هر که را این هر دو
در دست است مرد کامل است ✽ ور یکی دارد همین در کوی دانایان رست ✽ وانکه با این هر دو
نی کاری ندارد گو برو ✽ در سیوم دست زن کاندر دکان جولاهست ✽ ولم در جوانمردی
مردی هر که کاری پیش برد ✽ تا جوانمردی بود گر بر زبان آرد سخن ✽ آنکه او کرد و نگفت
ابر اشهر مردی تمام ✽ وانکه او کرد و بگفت او زنان دنی هیچ طمع ✽ آنکه نی کرد و نگفت
آنرا مدان چون نیم مرد ✽ وانکه ناکرده بگفت ورا مخوان جز نیم زن ✽ انوری خواجه فرا اسباب
سیدی در جرأت زحمت روئین تن ✽ سر شهرام و دل ناس ✽ در سی تی میکنید دی
خر زال را بپرسیدم ✽ حال تر را چه حیلت است و چه فن ✽ گفت افزا سیاست بوشی
کر بدست آوری از آن خم وصیس باده چون ✽ خم سیادشان ✽ سرخ نی تیره چون
کر درستی تو کی فریدونم ✽ ور نه روزی نشو ذ بالله من ✽ هم چو ضحاک ناگهان هم باریا
هجات در کردن ✽ الرباعی عبارت است از دو بیتی که متفق باشند در قافیه و وزن

که مخصص بدین است و مصرع سیوم را قافیه شرط نیست و این دو بیتی و چهار مصراعی نیز
نامند ✽ سیمابی شد هوا و زنگاری دشت ✽ ای دوست بیا و بگذر از هر چه گذشت
گر میل وفاداری اینک دل و جان ✽ ور عزم جفاداری اینک سر و تشت ✽ هجران تو
چون عمر تو بی پایانست ✽ وصل تو چو بر هم زدن مژگانست ✽ با زلف بگو که بار دلها
نکشد ✽ بسیاری میوه شاخ را نقصانست ✽ از باد صبا دلم چو بوی تو گرفت
یکباره مرا و جستجوی تو گرفت ✽ اکنون ز من خسته نمی آرد یاد ✽ بوی تو گرفته بود
خوی تو گرفت ✽ ای گشته لبت مثل شیرین سخنی ✽ تا چند ز کبر و ناز با ما سکنی
شرح سر زلف تست دانی سخنم ✽ تا زاری همیشه بر زمینش فکنی ✽ ای آمده
بی تو بوی جنگ اندر گل ✽ بلبل نکند بی تو درنگ اندر گل ✽ در چشم تو خار همچو کیف اندر
در روی تو شرم همچو رنگ اندر گل ✽ روا بود که در رباعی هر چهار مصرع قافیه دار بود
✽ با ما چو خماری بخر فغان جوئی ✽ با جمله بهاری و با ما چو دی ✽ از بهر سعیت این همه
سختی بی ضرورتو چنین سست کمان تیر زنی ✽ من چو شده ام جوا عیب خویش
خویش ✽ فردا بچه داد خواهم از دشمن خویش ✽ خود خون خودم نکند بر گردن
در روز جزا دست من و دامن خویش ✽ القصیده یکی بیتی است که خواه هر دو مصرع او
قافیه دار باشند خواه مصرعه اخیر ✽ فرد ✽ پری روی اگر چه نه باشد کسی ✽ میل
بیرون کر کند دیوانه باشد کسی ✽ شد زلف را الفضیب که بوسیدهای تو عمر دراز
بهر چنین کار ماه وش است ✽ گر بدین شکل و شمائل سوی محشر گذری ✽ قاضی حشر ز تعظیم
تو از جا بر خیزد ✽ شبها بود بکوی جانان هم قتل و میروم ✽ شبها که مرد هم در بلا بهتر که
در غم بلا باشد ✽ از ضعف چو موی شده ام از عشق جگر سوز ✽ بنگر چه در افتاده
به پشمینه اگر بیندش ✽ المثنوی ابیاتی است متفق در وزن که هر یکی از آن دو قافیه دارد
و هر یکی از آن بقافیه خاص علیحده است و این را فرد و مثنوی نیز گویند جهت تمثیل حکایت

از صفت وزان مشهور رقبت میشود الحکایت جلال الدین فرمانی وزن این از زحافات
مطوی است موقوف سریع است مفتعلن مفتعلن فاعلات و برین وزن است مخزن
اسرار شیخ نظامی و مطلع انوار و قران السعدین امیر خسرو مثنوی بذر کسی داشت
تازه باغ ⁂ لاله درفشنده درو چون چراغ ⁂ نرگس مست بطرف چمن ⁂ غنچه گل
یاسمن و یاسمن ⁂ بر سر هر شاخ سرایندگان ⁂ خوش بعمل باینده ⁂ صاحب بستان
چو یکی زنده فیل ⁂ در هوس اندر بغل آورده بیل ⁂ آب روان کرده بهر گوشه ⁂ توشه جان داده
زهر خوشه ⁂ گرد گذر برطرف میوه زار ⁂ دید یکی فرنگک دیوانه وار ⁂ چنگل منقار کشیده دراز
مرغ همه میوه همیکرد باز ⁂ می زد و میکرد بی ... چند ⁂ بچه و نابچه فرو میفکند
بذر گراز کینه خیال بر فروخت ⁂ که آتش خشمش همه عالم بسوخت ⁂ دام یکی بسترد و تله
بر نهاد ⁂ فرنگک غافل چو به تله درافتاد ⁂ مرد چو دیوی زکمین کرد جست ⁂ زد و دو سه کالی سنگ
بر نشست ⁂ دام برافکند و بر آهخت تیغ ⁂ تا ببرد گردن او بی دریغ ⁂ فرنگک بیچاره به بنالید
زار ⁂ گفت جوانمرد بجان زینهار ⁂ باد چه افکنده اندر بروت ⁂ قوت از این نفر آید نه قوت
دست زخون بکش من مدار ⁂ تا سه نصیحت دهمت یادگار ⁂ پند نخست آنکه محال سخن
هر که بگوید چو باور مکن ⁂ پند دویم آنکه زغم در گذر ⁂ مال که از دست شدت غم مخور ⁂
پند سیوم آنکه برابر برو ⁂ ورزی چیزی که نیابی مجو ⁂ گوش کن ار زانکه نترسی زتیغ
این سه نصیحت که به است از سه گنج ⁂ مرد چو جان ببرکم آباد کرد ⁂ وا ز پس آن از دو دستش آزاد
کرد ⁂ فرنگک دانا ز کف باغبان ⁂ جست چو تیری که جهد از کمان ⁂ بر سر شاخی
شد و آواز کرد ⁂ درد دل مرد دگر ساز کرد ⁂ گفت چه دانی که زدستت چه شد ⁂ تا چه
شناسی که چه رفیقت که بد ⁂ در صفت بیضه بط گوهری ⁂ در شکمم بود بدان گوهری
بخت نبودت که بدست آوری ⁂ در جهت عمر از آن بهره ور ⁂ مرد چو شمال شد ز دست
غصه و غم گشت همه شادیش ⁂ بار در آمد بفغان و فریب ⁂ در هوس مال شده تا شکیب

گفت بمرغ از سر این درگذر ⁂ صحبت تو به ز هزاران گهر ⁂ مونس من باش و دلارام
من ⁂ تازه کن از وصل خود ایام من ⁂ تا چو دل و دیده نکو دارمت ⁂ گر بخورم
خون نیازارمت ⁂ مرغ بخندید و در آمد براز ⁂ گفت زهی ابله نیرنگ ساز ⁂ تا نشنیده
بودی احوال حال ⁂ خون مراد است نبودی حلال ⁂ از چه شدی طالب پیوند من
زود فراموش شدت پند من ⁂ چونکه بشنیدی خبر حال من ⁂ در کف تو چون بدی
احوال من ⁂ شرط نکردیده اول ای کشیده جو ⁂ با تو که چیزی که نیابی مجو ⁂ هم نبود
بط بشکمی ⁂ در شکم کو بیکی گنجشکی ⁂ مرغ گران بیضه افزون بود ⁂ در شکمش
بیضه بط چون بود ⁂ این نه محال است که گشته باورت ⁂ عقل و خرد کو که نشد یاورت
مال که خود نیست و گر نیز هست ⁂ غم چه خوری چونکه برفت ز دست ⁂ تا مثنوی بدر
آسا جلال ⁂ غم نخوری در طلب ملک و مال الحکایت میر زاد المسافرین میر حسینی
رحمة الله علیه وزن این از زحافات بحر اخرب مقبوض محذوف سریع است
مفعول مفاعلن فعولن و بر این وزن است تحفة العراقین حکیم خاقانی و لیلی مجنون شیخ
نظامی و امیر خسرو و مولوی جامی و نل و دمن شیخ فیضی مثنوی این طرفه حکایتی
رسید که ⁂ روزی ز قضا ملک سکندر ⁂ میرفت و همه سپاه با او ⁂ و آن حشمت
و مال و جاه با او ⁂ ناگه بخرابه گذر کرد ⁂ پیری ز خرابه سر بدر کرد ⁂ پیری نه که آفتاب
پرنور ⁂ در چشم سکندر آمد از دور ⁂ پرسید که این چه شاید آخر ⁂ وین کیست که
سیمای آخر ⁂ در گوشه این مغاک دلگیر ⁂ بیهوده نباشد این چنین پیر ⁂ چون راند
بدان مغاک چون گور ⁂ پیر از سر وقت خود نشد دور ⁂ چون بازنکرد سوی او
چشم ⁂ ناگاه سکندرش بصد خشم ⁂ گفت ای شده غول این گذرگاه ⁂ غافل
چه نشسته درین راه ⁂ بهر چه نکردی احترامم ⁂ آخر نه سکندر است نامم ⁂ دانی که منم
ز بخت فیروز ⁂ پشت همه روی عالم افروز ⁂ دریادل و آفتاب رایم ⁂ فروغ فلک است

زیر بامم بر از سر وقت بانگ برزد گفت این همه تیم جو نیز زد نی زپشت قدر روی
عالمی تو یکه از زکشت آدمی تو دوران فلک که مشتمار است سرمشاق غمش از تو
صد هزار است نه غول ام نه غافلم درین کوی شب یار تر از تو ام بصد روی از روز
پسین جو الکرمس چون منتظران برین بام مست غافل تو نئی که زیرای عیشی مغرور دو
روزه عمر خویشی با من چه برابری کنی تو چون بنده بنده بنده منی تو دو بنده کس
که حرص و آز بند بر تو همه روز سر فرازند کر این سخن زبن سخن سکندر بفکنده کلاه صاحبی
از سر از خجلت خود بغیر بنزد سر بر کف پای بر بنزد بیرون از سر حال به نمود کش
کاندر همه وقت یار بودش حکایت من آیینه سکندری امیر خسرو دهلوی رحمة الله علیه
وزن این از زحافات بحر متقارب مقصور مثمن است فعولن فعولن فعولن فعول مرب
بحر است تنها بشارت و یوسف زلیخای حکیم فردوسی و سکندرنامه شیخ نظامی و هجای
سلاطین خواجوی کرمانی مثنوی شنیدم که رندی کج اندیشه همیشه دو پای خرد تیشه
از آنجا که در دل کجی پیشه داشت به معراج بغیر اندیشه داشت گزاف و گفتار سر انداز
گشت دمی چون توان نقش باز گشت درین همه پیچکان صبح و شام جگر تشنه گرد
کردی ابسوداء خام مگر جایشگاهی زنهبانی بفت تماشاکنان سوی درگاه گشت
بتی شوی جامه تن و در کرد شب تیره در چشمه نور کرد چو در آب غوطه آمد برون
زنی دید چون در آب شهری درون یکی آمد و کار بر دوختش بکید او نوبی جفت و مفتش
بدان گونه در عقد فرخ جمال سه شش هفت فرزند در هشت سال یکی روز هم بر قرار نخست
همی بر لب جوی اندام شست چو باز از ته جوی سر برگرفت تماشا به هر جانب برگرفت
چه بیند همان اولین غسل گاه که آن راه گم کرده گم کرده راه سلاح و سلب سبحان دریک از
زمان از همان جایشگاه بر قرار خجل گشت زاندیشه خام خویش ز سر ساخت برگ سرانجام
خویش نه سر تیغ و تخت زین پای نغز برون کرد ماخولیا از مغز بمه روی گرفت اخترش

روشنی ولیکن پس از چند عذر زنی خرد و فتنه میل آن خفیف است و صرع
که اندیشه را او در دار شرع خلاقی که کو نه چراغ بود خرد را چه یارای طیران بود
خرد کز یکی چرخه گرد و زبون ز دریای معنی کی آید برون حکایت من سلسلة الذهب
مولوی عبد الرحمن جامی این از زحافات رمل مسدس است فاعلاتن فاعلاتن
فاعلات و درین وزن است کتاب مستطاب مثنوی مولانای جلال الدین رومی و منطق
الطیر شیخ فرید الدین عطار رحمة الله علیهما مثنوی کردی از آشوب گرد شهای دهر
کرد از صحرا و کوه آهنگ شهر دید شهری پر فغان و پر خروش آمده از انبه مردم
بجوش آن یکی را از برون عزم درون و آن دگر را از درون میل برون آن یکی
را از یمین ره در شمال و آن دگر سوی یمین جنبش شمال کرد مسکین چون بدید آن
کار و بار از میان شان کرد جا بر یک کنار گفت اگر جا در صف مردم کنم جای آن
دارد که خود را گم کنم تا نشانه بهر خود نا کرده ساز خویشتن را چون توانم یافت باز
اتفاقا یک کدو بودش بدست آن کدو بهر نشان بر پای بست تا چو خود را گم کند
در شهر و کو باز جوید چون ببیند آن کدو زیرکی آن باز را دانست زود در پیش
افتاد تا جای غنود آن کدو را حالی از سر باز کرد بر تن خود بست و خواب آغاز کرد
چون سبد ار شد دید آن کدو بسته بر پای کسی پهلوی او تا نگه بی وی دگر خیزرا
کیستش گر تو حیران مانده ام در کار خویش این منم یا تو نمیدانم درست ور منم
چون این کدو بر پای تست ور تو ئی پس کجایم کیستم در شماری من نیایم چیستم
مولوی عبد الرحمن جامی من سلسلة الذهب وزن این از زحافات بحر خفیف مقطوع
است فاعلاتن مفاعلن فعلن و درین وزن است حدیقه حکیم سنائی و باغ ارم ثنائی و هفت
پیکر شیخ نظامی و هشت بهشت امیر خسرو رحمهم الله حکایت داشت در ده مقام
بیوه زنی تازه روی و نازنین بدنی بود در خانه کنج نالامال یکه وخم روغنش

چو آن بلال روزی افتاد بخشش که بشهر ٭ برو آن قربهاش کرد بهر گرد او بردو
خیک ٭ بر خربست ٭ جست بالا و در میانه نشست ٭ مرد و ازو کز ندران آزاد خر
سوار و شهر روی نهاد ٭ چون زده دو گرشت مقداری ٭ آمد از ده پدید عیاری
پیش راهش گرفت کای فرخ ٭ اثر پاک قرص خورشید و ماه در جادو ٭ از کجا میرسی چه داری بار
واندرین شهر با که داری کار ٭ گفت با کس بشهر کارم نیست ٭ رفتن از ده بجز اضطرارم
بار من روغنست میکوشم ٭ کش بسازم بشهر و بفروشم ٭ گفت بکشای بار خویش که من
میروم سوی ده پی روغن ٭ تا هم اینجا بهاش بشمارم ٭ تو بده من بشهر رو آرم ٭ زن فرو
جست و بار خویش نهاد ٭ خیکها سر دو بسته را بگشاد ٭ مرد یک خیک را دهان بدرید
روغنش بهر امتحان بچشید ٭ داد و در دست زن که دار نگاه ٭ تا بخیک دگر کشایم راه
زن دو بکشاد خیک دیگر سر ٭ داد بیچاره را بدست دگر ٭ چون دو دستش بخیک شد بسته
دست بردش ببند آهسته ٭ کرد بیرون ز پای سروالش ٭ جست کالای عیش در بارش
زن بیچاره چون برنج افتاد ٭ نتوانست دست خویش کشاد ٭ زانکه گر سست شد ز خیک ...
ریختی ٭ خیک روغن بخاک ره می ریخت ٭ بقصور شد بکار تن در داد ٭ تا فرو ...
رایکو شنه نهاد ٭ گر ز روغن ز رغبتش بودی ٭ دامن عصمتش نیالودی ٭ بکسستی ز خیک
خیک بخیک ٭ کار را بر حریف کردی تنگ ٭ قبله کاهی آرم در مثنوی آرم جای قرین
این از زحافات بحر هزج محذوف مسدس است مفاعیلن مفاعیلن فعولن و برین وزن
است شیرین خسرو شیخ نظامی و خسرو شیرین امیر خسرو و یوسف زلیخای
مولوی جامی و جمشید و خورشید سلمان ساوجی رحمهم الله تعالی حکایت یکی شد
عیب خوانی نزد مجنون ٭ بر و بیحرمت زهر گونه افسون ٭ که ای عقل و خرد در داده بر باد
ز آه و نالات خار البقر یاد ٭ ترا با کوه و صحرا الفت کار نیست ٭ همی بیهوده پر جان
غبار نیست ٭ که لیلی را ز سوز تو اثر نیست ٭ دلش را از ثبات تو خبر نیست ٭

ابن لیلی

ازین پس بر مراد خویشتن کام ٭ بگیر از حسن یاری دیگر آرام ٭ که لیلی بس ...
و دلال است ٭ گرفتن کام و دل از وی محال است ٭ چو مجنون بشنید این افسانه در گوش
بجوشید و چو خوش گفت اندران جوش ٭ که ای نادان نگاه این آتشم را ٭ میا ...
ای دل اندر کشم را ٭ ترا با این فسون شکر رنگ ٭ نزیبد با من دلداده آهنگ
مثنوی در دل اگر یک ره بدانی ٭ که جورش خوشتر است از مهربانی ٭ سن نتیجة الافکار مولوی
عبدالرحمن جامی و زن این از زحافات رمل مخبون سالم مسدس است فاعلاتن
فعلاتن فعلن و برین وزن است که از زحافات رمل مخبون سالم مثنوی ...
شده مکر امیر خسرو و درر سپهر مستانی گفته رحمة الله علیه حکایت محتشم
زاده از نخوت جاه ٭ منجر امید نظر بفقانه براه ٭ بتکبر قدمی بر سید بشت ٭ بتجبر علمی
بر می افرشت ٭ عارفی پشت دو تا و زنه زده ٭ دلش از راز حقیقت زنده ٭ گفت
ای تازه جوان تند مرو ٭ بند سنجیده پیران بشنو ٭ این روش نیست خوش خوش
عیش نهاد ٭ بازکش زین روش ناخوش پای ٭ طبع او از سخن پیر بشفت ٭ ناتک
بر و شهست نیادانی و گفت ٭ کای ز گفتار تو برمن باری ٭ سبک شناسی که کرم گفت
دولت بود و لیکن قطره آب ٭ که از آن شسته نریبست حباب ٭ و آخرت جیفه افتاده
بخاک ٭ گرده پنهان بگلی تیره خاک ٭ در میانه که سراسر خونیست ٭ روز و شب کار
تو سرکوبی کشی است ٭ گفت آهسته از کو سرود ٭ چون نشست گم ز سرکبر ٭ کر بجود
شناسا و ریب لب گشادم بشناسا گریست ٭ از پس این نکته فراموش مکن
عادت طرح گران گوش مکن فصل دوم در بیان بدایع لفظی ... سخن سنجان
دانش گزین و دانشوران سخن آفرین پوشیده نماند که آنچه ماهران سخن ازان صنعت
اعتبار نموده اند بسیار است و از این قبیل الصناعت الخ بعبیر و معقد بیه مقصد
ایراد آن میشود چون صنعت ترصیع در مطلع خوب و درست می آید و حسن ابتدا ...

آ

الترصیع

میآرد و لهذا ابتدا از آن نموده می آید من الله الاستعانة و التوفیق الترصیع
بپارسی نشاندن جواهرست در چیزی و در اصطلاح بلغا عبارتست از آنکه
منشی یا شاعر بخشهای سخن را خانه خانه نماید و در برابر کلمه کلمه بیارد که مساوی
الوزن و موافق القوافی باشد مثال از قرآن مجید ان الابرار لفی نعیم
و ان الفجار لفی جحیم مقابله ابرار و نعیم فجار و جحیم واقعست و مثال از حدیث افضل
المخلوقات علیه اکمل التحیات اللهم اقبل توبتی و اغسل حوبتی و در پارسی
عبد الواسع جبلی گفته: از رشک آفاق شد رخسار بزم آرای تو ۞ آسایش
عشاق شد دیدار روح افزای تو ۞ شد باغ پر از شعله از لاله بلبل ۞
شد راغ پر از شعله از لاله نرگس خواجه سلمان ساوجی گوید: صفای صفوت
رویت بریخت آب بهار ۞ هوای جنت کویت ببیخت مشک تتار ۞
رشید وطواط را قصیده ایست که در تمام آن رعایت این صنعت نموده است
از انجاست: ای منور بتو نجوم جمال ۞ وی مقرر بتو رسوم کمال
بوستانیست قدر تو ز نعیم ۞ آسمانیست صدر تو ز جلال ۞ خدمت تو
معول دولت ۞ حضرت تو مقبل اقبال ۞ تیره پیش فضایل تو نجوم ۞
خیره پیش شمایل تو شمال ۞ در کرامت ترا نبود نظیر ۞ در شهامت ترا نبود همال ۞
در اشعار ابو الفرج رونی اکثر رعایت این صنعت است و بعضی از
اهل عربیت ترصیع را از اقسام سجع شمرده اند و بعضی صنعت جدا
نموده الترصیع مع التجنیس هر چند ترصیع در نفس خود صفتست رفیع و
شریف فاما چون صفتی دیگر بدو منتظم شود عجیب و نفیس گردد مثاله

الترصیع مع التجنیس

من بیازارم ار تو بیازاری ۞ من نیازارم ار تو نیازاری ۞
چون از تو گشتی همه چیز از تو گشت ۞ چون از تو گشتی همه چیز از تو گشت ۞

التجنیس

التجنیس در لغت مانند بودنست و در اصطلاح آنست که دبیر یا شاعر
دو لفظ یا زیاده از یک جنس نزدیک یکدیگر بیارد که در گفتن و نوشتن
مانند هم باشند و در معنی مختلف و این را هفت قسم است تجنیس
تام و تجنیس ناقص و تجنیس زاید و تجنیس مرکب
و تجنیس مکرر و تجنیس مطرف و تجنیس خط اما تجنیس تام

تجنیس تام

آنست که دو کلمه یا بیشتر در نظم یا در نثر آورده شود که در قرائت و
کتابت مثل و مشابه یکدیگر باشند و در معنی متغایر و در حرکات و سکنات
در میان ایشان اصلا تفاوت و زیادتی و نقصان نباشد چنانچه
لفظ شانه درین بیت امیر خسرو فرموده: تا از زلفت دامید اشکله
گر از شانه کرد ۞ دست آن مشاطه می باید جدا از شانه کرد: ای گرفته
فال سعد از ماه رویت مشتری ۞ وی ز جان روی ترا خورشید و زهره مشتری
و عزیزی در صفت سرای گفته: اگر سرای چنین است دلبران سرای ۞
بیار باده که بس فارغم ز هر دو سرای: اگر روی ترا نسبت بگل کردم
غلط کردم ۞ اگر موی ترا مشک خطا گفتم خطا گفتم ۞ حضرت میر و مرشد
مظهر الهامی: آتش زنم از غمت چو نی پی در پی ۞ بر دل نهم از فراق
تو تا کی تا کی ۞ یک لحظه خیال تو نیسی به میدانیم ۞ از مرتبه سکندر و از رتبه کی
و مصرع دوم این بیت شامل همین صفتست: کسی از دست برد
برد جان ترد ۞ که در آذر برآید ز مهربان شد ۞ و این قسم را تجنیس تصریح
نیز گویند تجنیس ناقص و آن چنانست که دو لفظ یا زیاده در کلام بیارد که

تجنیس ناقص

در حروف متفق باشند و در حرکات مختلف و این تجنیس را محرف
نیز نامند مثال از قول پیغمبر صلی الله علیه و سلم اللهم احسن خلقی کما احسنت

خلقی و در پارسی قوامی گفته ساعد ملک و رخش دولت بداشت و
سواری و همت تو سوار دوشینه که بر دیده و ستم بود
سر ما چو عروس نو در آغوشتم بود تو شدنی نبود غیر از چشم حیری
که بر بر یوسه هم گوشتم بود مراد از تمثیل مصرع اول است که دیده
دران واقع شده **تجنیس زاید** آن چنان باشد که از دو کلمه متجانس تجنیس زائد
که در کلام واقع شده یکی از دیگری بحرفی زاید باشد و این را سه قسم است
یا آنکه زیادتی در اول احدی المتجانسین باشد یا در وسط یا در آخر
مثال از قسم اول از قران مجید والتفت الساق بالساق الی
ربک یومئذ المساق و در پارسی سم از جور فلک گشته تخیس شد
زار و نزار شده دیوانه و شیدا از غم یار و دیار و حضرت سرور
برحق در توحید فرموده اند سزاوار پرستش ذات واجب مهیا
زد دو عالم را موجب نهاد اندر نهاد آدمی جود بدین بخشش وجود
کرد موجود مثال قسم دوم یا رب تو داول کرخوب کار من
آخر به است زانکه نه است کنار من مثال قسم سیوم مولانا
مظفر خوافی گفته ای از برش دور سما خبرت غیبت گر نبوی چو
سوی شدم از ناله چو نالی بیست بار هست تو خانه خال تنگ
با فسحت تو شارع شار و قسم اول این تجنیس مذیل خوانند و مذیل
در لغت دامن دراز کردن است **تجنیس مرکب** چنان باشد که از دو تجنیس مرکب
لفظ متجانس که در نظم یا نثر واقع شده یکی از انها بر اصل وضع باشد
و دیگر مرکب بسبب ترکیبی باشد او گردد و این دو قسم باشد اول آنکه هر دو لفظ
در کتابت و عبارت متشابه یکدیگر باشند و این تجنیس متشابه خوانند

بجای

چنانچه رخ مهتاب از ناز گر هست نیاز آرد کسی نازنین آن بهر کرد خاطر
نیازارد کسی خورشید که نور دیده آفاق است تابنده نشد بیش
تو تابنده نشد خیر فریاد مار دست جوان نگار چیست یا ما جور آه جنگ
ندار دلگار چیست من با غم عشقت ای صنم چو نایم تا زنگ سنی ز چاه غم
بر نایم تا چند نهی تیغ ستم بر نایم باید که کنی لطف و کرم بر نایم کاتبی جواب
ترشیح استوی است که در تمام آن هر بیت تجنیس تام قید رعایت نموده
و این ابیات از آنجاست در توحید ای بر رحمت عالمی کار ساز جمله عالم
را بر رحمت کارساز ای که هستی اگر با زار رهنمای کرده ام ره و کم بلطف ره نمای
دفتر لوح و قلم را کای خط عفو بکش بجرم کای قسم دوم از تجنیس مرکب
آنکه هر دو لفظ متجانس در عبارت متشابه باشند و در کتابت مختلف و این را
تجنیس مفروق نامند چنانچه ارب بسر مسیح کرتر سای باید که یسوی بنده
بی ترس آی من بر لب خشک دیده تر سایم تا بر لب خشک نالب ترسای
شاه همه دلبران کشمیر تویی خرم دل آن سپاه کش میر تویی آن جور که رخ
ر انبر دکش گویند کالمذرته یای تا رکش میر تویی ساقی گلرنگ یار اجرعه
می از خم آر جان بلب آمد چه دار بیش از بیم در خمار **تجنیس مکرر** آنچنان است تجنیس مکرر
که در اواخر اسجاع یا ابیات دو لفظ متجانس پهلوی هم بیاید و در اول که در صدر
یکی از انها حرفی زیاده هم باشد و این تجنیس مزدوج نیز نامند مثالش در
تازی النبیذ بغیر النغم غم و بغیر الدسم سم و به پارسی اگر چه هست کلک راحت س
نزار نزار مرا دست نیاید چو تو نگار نگار ای زلعل آتشینت در دل کلبا زار
غیر دل بردن نداری ای بت مکار کار بر طرف جو بار می محبوب نوش نوش
اکنون که کرد زمزمه بر شاخسار سار و قطران بس اجلی را ترکیب بندیست که در تمام

آن رعایت این صنعت نموده و مستعد انه گفته این و جز از انجاست که
ثبت میشود ع چون لطف [illegible] نباید گل خودروی رو که عنایی با معشوق میجه
خوردن کنار جوی جوی برده از رخ جان یکونه لاله نعمان سبق برده از نظر
بستان سرو دستان کوی تو [illegible] از یاقوت [illegible] لاله گلنار رنگ ز مثل جو شنکوی کوی
یافته از کافور و عنبر خیری و سبلوی [illegible] از نسیم [illegible] زاشته چون به
باغ و زدم زلف بت من گشت چون مشکوی تو جسم من چون چشمه اهوان
شد از هجران او تن مجنون درچون بیابان چشمه آهوی تو [illegible] گذر کرد بر سپهر از مهر
او بر ماه ماه چون دل بر شب کند زین چشم من بی راه راه بند دوم ای
بجویی ریباس کابل و کشمیر مردم از پس گاوری در وعدها تا خیر خیر مست
مردم را شب و شبگیر روی مه موی تو [illegible] موی را شب [illegible] ام و روی را شبگیر گیر
لاله سرخی یافته قسم از هنگام بهار آبی از پس یافته زردی زماه تیر تیر
غمزه تو عاشقان را دل بدوزد بر جگر همچو خنجر و بر جگر دوزد ز چشم تیر تیر

بوالجلیل آن ز [illegible] درشد موجود جود
جعفر آن کس چو [illegible] کرد از طالع مسعود عود

و تواند بود که در وسط دو لفظ متجانس جنبت وزن لفظ اجنبی واقع
شود چنانکه ع افتاد مرا با دل بکار تو کار افکند درین دلم
دو گلنار تو نار من مانده خجل به پیش گلنار تو زار با این همه در
دو چشم خونخوار تو خوار لفظ تو درین دو بیت اجنبی است که در میان
افتاده و نزدیک بهمین صنعت است این دو بیت میر معزی ای کوی تو بیخ
سخن زکوییت گویم وی موی میان عشق موییت مویم گر آب شوم گذر بجوی
جویم در سر و شوم به عشق رویت رویم از تجنیس زاید کردن مفتون [illegible]

وقف طوق بندگیست گر چه بار علایق همچو سرو آزادم بنده گل شاخ [illegible]
نماید خانه دل ز رو [illegible] آباد باد هر که با ما [illegible] منکر این نظر معنی بود همیشه [illegible]
تجنیس مطرف آن سرو دو باد اما تجنیس مطرف چنانست که یکی از دو لفظ متجانس در حروف اول یا آخر [illegible]
باید [illegible] الفظ [illegible] موافق چو بستان [illegible]
در باغ [illegible] گل [illegible] از رویش [illegible]
کتابت تجنیس خط آنست که [illegible] کتابت [illegible]
[illegible]
[illegible] تجنیس خط [illegible]
[illegible]
الاشتقاق از روی کرم [illegible] اشتقاق [illegible] متجانس [illegible]
[illegible] اشتقاق [illegible]
[illegible]
[illegible]
المقلوب [illegible] المقلوب [illegible]
[illegible] بعض حروف [illegible] لفظ [illegible]
و اقسام [illegible] اول قلب بعض و آن عبارت [illegible]
یکی دیگری حاصل [illegible] بر عکس [illegible] رعایت ترتیب حروف [illegible]
هشت لفظ ازین قبیل است [illegible]
[illegible] دوم قلب کل [illegible] فرق [illegible] رعایت [illegible]
الفاظ [illegible] شعر [illegible] لفظ ازین نوع آمده [illegible]
[illegible] مقلوب مستوی و آن فقره

بامعنی باشد که اگر کلمه‌ای که گفته شد بر رعایت ترتیب حروف بی تقدیم و تاخیر بخوانند عبارت
حاصل شود و درین صنعت این بیت مشهور است ~ شکر بترازوی وزارت برکش
شو همره بلبل بلب هر مهوش ~ منقولست که مردی نزد یکی از فضلا عصر شهد بتقدمه گفت
مرکبی یافته‌ام که مقلوب مستویست پرسید که چیست گفت اینکه برادری دارم آن فاضل
بدیهه گفت برآید یار بی رای و این هم مقلوب مستویست ~ رد العجز علی الصدر ~ عجز آخر بیت و صدر
اول بیت و این صنعت چنان باشد که در صدر لفظی باشد و در عجز همان لفظ را ذکر کنند و انواع
آن بسیار است اما بجهت رعایت اختصار چهار نوع را که بهترین همه است بیان کرده شد هر نوعی
بر دو قسم است نوع اول آنکه لفظی که در صدر بیت است در عجز هم واقع شود قسم اولش آنکه در
صورت و معنی هر دو لفظ تفاوت و تغایر نباشد چنانچه رشید وطواط در قصیده گفته است که
در تمام آن رعایت این قسم نموده از آنجاست ~ قرار از دل من ربوده آن نگار بدان طره
عنبرین بیقرار ~ کنار من از دوست آسته همی بر ابر شد از دوست دیده کنار ~ قسم دوم آنکه
هر دو لفظ در تلفظ و کتابت متحد و در معنی متغایر باشند مولف گفته ~ بیا رام صنم شو ایکه خانم
ازین بیهوده کرد بیا یارام ~ و درین قسم شاید که یکی از دو لفظ بحرفی زاید باشد از قبیل تجنیس زاید
چنانچه حکیم سنائی در منقبت امام علیه السلام گفته ~ بو علی آنکه در شمار آمد ~ کیقبوس غیب علی
و جامع هر دو قسم مذکور است این رباعی فقیر ~ دیوانه حسن طلعت جانانم ~ کی بیخبر از کوی کسی دیوانه
پروانه نور شمع دارد سر و کار ~ از رد و قبول مجلس پروانه ~ نوع دوم آنکه لفظی که در صدر
مصرع اول است در آخر مصرع دوم بیاید و این نیز دو قسم است نوع اول بر دو قسم است و مثال هر دو
ازین رباعی پیداست ~ مال و زر بسیار چه خواهی یار ~ ز اسباب جهان اندک به از بسیار ~ در کوچه
بازار چه بیهوده همگردی ~ زین هرزه دوی ها دل خود را باز آر ~ نوع سیوم آنکه لفظی که در آخر مصرع
اول است در آخر مصرع دوم بیاید و قسم اولش آنکه در صورت و معنی هر دو لفظ اتفاق و تماثل باشد
و این قسم خاصه مطلع اشعار بر وفق است چنانچه کلیم گوید ~ دانسته بجهت ز لعل خانه‌ام فتح

کرده چنانکه شب دراز شد از ترک خواب گیرد ~ ابر تر باشد باران ما ده در ساغر کشید
چشم اختر جمعیت جدید و ماهی بر کنید ~ محمد قلی سلیم ~ ما خسرو خاور خوبان ماهش امیر نسیم
منت تیغ شهادت را بگردن نکشیم ~ قسم دوم آنکه هر دو لفظ مذکور در صورت متحد
و در معنی متغایر باشد چنانکه عبد الواسع جبلی ~ ای میان بکمر کرده با همگنان آشنا
بر کنار کرده بودی با بیگانگان آشنا ~ و جامع هر دو قسم مذکور است این بیت فقیر ~ ای حسن تو
کی برابر آید شیرین ~ بر پای تو روح خویش باید شیرین ~ فرهاد چو دید آن دو لعل شیرین
در کام وی شد تلخ نماند شیرین ~ نوع چهارم آنکه هر دو لفظ در اول و آخر مصرع دوم باشد
و این قسم مشتمل انواع دیگر بود و قسم است و مثال هر دو قسم ازین رباعی بنده پیداست
حال دل دیوانه که امید آنی ~ حیرانی عاشق بود حیرانی ~ از راه عشق هر دو دل تا شده و بس
در مانی اگر طلبی در مانی ~ الالتزام و آن لازم گرفتن چیزیست در کلام که سخن بی او تمام اللزوم
باشد و غرض از آن تزیین کلام بود چنانچه التزام دوستان و بوستان و امثال آن
در قوافی که الزام لفظ جهان و بوستان قافیه سازند نیز بوده است اما رعایت آن صورت شده
حسن کلام است و چنانچه درین رباعی عطا ~ دایم دل من بصحبت جوی مایل ~ هرگز نشود
مهر تو از دل زایل ~ خورشید رخ تو خوبتر از مه ~ حالیکه شده غبار خط تو حایل ~ و حالا که
در قافیه یا ابل میشود شده و ازین قبیل است التزام ذکر چیزی در هر مصرع یا در هر بیت چنانچه
کاتبی در قصیده گفته است که در هر مصرع آن لفظ شتر و حجره را لازم داشته و مطلع او اینست
مرا غمی است شتر بار با حجره بس ~ شتر دلی از غم تو کجا و حجره بس ~ و سیفی هم مثنوی قصیده
دارد که در هر مصرع آن اسم زنبیل التزام نموده و مطلع قصیده اینست ~ ای نگار سنگدل
وی لعبت سیمین عذار ~ مهر تو اندر دلم چون سیم در سنگ استوار ~ و کمال اسمعیل قصیده
لفظ موی را التزام نموده حسن مطلع او اینست ~ و صفت یک موی نیست کلام

از صعوبتی شکلی که بود در روی بسیار است ٭ و ابو اسحاق اطعمه در اشعار خود ذکر طعام را التزام نموده
و دیوانی مشتمل بر این صنعت ترتیب داده و خوان الفت نام نهاده و مطلع این شعر را گفته
کاک و کلیچه [illegible] بدو ما یاد کرده ام ٭ [illegible] آن [illegible] یاد کرده ام
از شعر [illegible] کس [illegible] خیالها ٭ نسبت به در قرص نان بنده یاد کرده ام
نیست [illegible] ٭ [illegible] تمام [illegible]
زانکه در آیینه تاب آب ندارد ٭ خور [illegible] رواق [illegible] ٭ یاد آیدم ز عقود در خیال
لاجوردی [illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible]
تضمین مزدوج عبارت از آنست که در کلام لفظ [illegible] متفق بحرف [illegible]
چنانچه سلمان ساوجی گفته ٭ در نقش [illegible] ٭ [illegible]
لغیره رباعی ٭ دور از رخ [illegible] ٭ [illegible] دیده و دل رخ زرد
بسته [illegible] ٭ [illegible] ٭ الملون تلوین در لغت رنگ رنگ
شدن است و در اصطلاح آنست که شاعر نظمی گوید که بدو وزن یا بیشتر توان خواند و باید که
تشدیدی و تخفیفی که در حروف واقع شود چنانچه اهل شیراز [illegible] حسن [illegible] جلال
که تمامه ابیات او در دو بحر معین خوانده میشود و در ترتیب عبارت [illegible] قافیه و تجنیس [illegible] نموده
این چند بیت از آنجاست در منقبت ٭ ای شده مهر رخ تو [illegible] چرخ ٭ [illegible]
چرخ ٭ یوسف از آن [illegible] ٭ مهر تو از زنده [illegible] بود ٭ چون علی [illegible]
راهبر نیست جز آل علی [illegible] ٭ شد دل و جان [illegible] روی حسن ٭ منظر خلق خوش و خوی
حسن ٭ دیده حق [illegible] قربان حسین ٭ یافته از عالم [illegible] حسین ٭ از غم دیده زین العابدین
یافته غم دیده زین العباد ٭ باقر حق بین که شد او حق شناس ٭ معنی او از [illegible] حق شناس
جعفر صادق [illegible] ٭ [illegible] ٭ موسی کاظم [illegible] نهاد ٭ آنکه
سرانداز ره نیک و نهاد ٭ قبله هشتم علی آن سرفروش ٭ [illegible] سرفروش

تضمین مزدوج

الملون

۱۵۱

ره رو تقوی تقی آن پاک دل ٭ شسته ز آلایش جهان پاک دل ٭ خازن حق شد نقی از
علم و داد ٭ گوهر معنی [illegible] علم و داد ٭ عسکری آن سرور خیل بشر ٭ در دل او [illegible]
بشر ٭ سکه مهدی [illegible] آخر زمان ٭ بر عدو دین [illegible] زمان ٭ پیرو ایشان شود
آن در جهان ٭ رخش دل اندر صف [illegible] جهان ٭ هر که سر اندر ره پاکان شدش خاک
ره اندر ره پاکان شدش ٭ از این [illegible] بعضی حروف [illegible] بحر رمل مسدس
محذوف است فاعلاتن فاعلاتن فاعلن و اگر خفیف خوانده شود بحر سریع مطوی موقوف
مفتعلن مفتعلن فاعلات و این شعر سلمان ساوجی [illegible] بحر خوانده میشود و موصول [illegible]
حرفت ٭ لب تو [illegible] خط تو [illegible] ٭ [illegible] بحر اول
مجنون [illegible] سالم [illegible] مولف [illegible]
[illegible] در [illegible] بحر خوانده میشود ٭ لب تو [illegible] رخ تو چون گل [illegible]
مصرع موزون خط تو [illegible] سودا ٭ غم تو در دل عاشق [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] لب تو [illegible] عیسی رخ تو [illegible] ٭ دل موسی [illegible] کف
تو [illegible] دریا [illegible] ٭ غم تو [illegible] ٭ لب تو مطلب [illegible] خط تو
ره آمد ٭ رخ تو مظهر سبحان [illegible] ٭ و قسمی است [illegible] چون بعضی الفاظ
بیت [illegible] یکدیگر شود چنانچه در بیت الفاظی که [illegible] نوشته میشود و اگر
ساقط نمایند بیت بوزن [illegible] حاصل آید ٭ نصرت الدین ای جهان بخشی که از اقبال [illegible]
تیغ عالمگیر روزی [illegible] ٭ و از این قبیل است که [illegible] بعضی حروف بعضی منظوم
توان خواند و در اعجاز خسروی امثال این قسم متعدد و موجود است ذوقافیتین عبارت از آنکه
در کلام رعایت دو قافیه نمایند پهلوی یکدیگر و اگر زیاده [illegible] قافیه ذکر کنند [illegible] ذو قوافی
اما مثال ذوقافیتین چنانچه [illegible] جامی [illegible] رباعی ای [illegible] از [illegible]
شوق [illegible] ٭ سر [illegible] وفا از ره صدق ٭ در عشق [illegible] منصور [illegible]

ذوقافیتین

عطائی برعایت قسم قافیه است ✱ گر سعد بود طالع و اختر یارست ✱ وار شود بت تابع و هر

شده است ✱ ورزا که نجم عطائی طالع ✱ رنج تو بود ضایع و ابتر کارست ✱ و باید دانست که فصحای

عرب قافیه در شعر اینکه بنیاد آن گیرند که هر قافیه که باشد وزن بی عیب درست و معنی تمام باشند

چنانچه این بیت عطائی در پارسی تسجیع تازی است ✱ چو کلی مغلطه گذری سوی ما بستین [illegible]

رخ خود بکشا ✱ همه کس [illegible] جان بدهد که خود دولت شکری بر ساحر را ✱ التوشیح وان لفظ — التوشیح

وشاح در کرده گردن است و وشاح کلوبند مرصع را گویند و فصحا تعریف آن چنین نموده اند

که شاعر بطوری اشعار را بگوید چون از اوایل مصاریع یا از ابیات یا از وسط یا از آخر حروف یا

کلمات بگیرند اسمی یا معنی مستخرج شود و خواجه حسن [illegible] قصیده که سیزده رباعی از حروف

اوایل و وسط و اواخر ابیات آن حاصل میشود در رباعی مشتمله صنعتی چون [illegible] او آن

قصیده درین مختصر متعذر بود درین یک رباعی که از بعضی ابیات آن بطریق توشیح حاصل

میشود اقتصار نموده ✱ گل روی رخ مرد پری ز آتش داد ✱ دی غنچه بجنگ خود فیروزه نهاد

سوسن [illegible] تیغ المائی [illegible] روز ✱ دوح [illegible] لعل لاله فروخت باد ✱ پوشیده نهاده کرد

در مصرع این رباعی یک گل از انواع گلها و یک سلاح از اسلحه و یک جوهر از جواهر و یک روز از

از روزهای ماضی و مستقبل و حال و یک عنصر از عناصر التزام نموده و در تسجیع [illegible] ادا کرده

وسلمان ساوجی را قصیده ایست که اندو سه بیت او و نیمی حاصل میشود مشتمل بر صنعتی

و از اوایل و اواخر ابیاتش عدد بر قسم ابیات بر می آید و این دو بیت یا [illegible] توشیح [illegible]

بهم می رسید از سجابت ✱ اگر تو شد دو کس کرده ✱ در [illegible] نکورا [illegible]

مدام گوشش [illegible]

توشیح اینست مشتمل بر صنع جمع و تقسیم ✱ قسم دو کس کرده دو در سیم نکورا ✱ [illegible]

گوشمال عدو را ✱ و مولف این اوراق رباعی گفته که از حروف اوایل آن مصاریع اسم سامی

خداوند برحق مرشد حقیقی مد ظله العالی حاصل میشود و در هر مصرع [illegible] بمقصود التزام

نموده

نموده و رباعی اینست ✱ ممدوح و مراد در [illegible] مولا ✱ قیوم قلوب و قالب و قبله ما

صحیح — یاری ده و یاور و مید الله ✱ محبوب و محب دهر [illegible] ✱ عبارت از نظمی است که

ترتیب آن از اجبار قسم گفته شده [illegible] قسم از یک قافیه رعایت نمایند و چهارم در قافیه که شعر معنی

بر آن باشند چنانچه سعدی گوید ✱ ای ساربان آهسته رو کآرام جانم میرود ✱ آن دل که با خود

داشتم با دلستانم میرود ✱ در رقص جان [illegible] گویند سر [illegible] ✱ من [illegible] چشم

خود [illegible] جانم میرود ✱ [illegible] ✱ با صد

خورد و ملک سر گرم گفت [illegible] صوفی [illegible] علم و عرفان حسب [illegible]

مروت [illegible] جان از تو [illegible] از تو [illegible] چشم

از تو [illegible] دل [illegible] جان [illegible] سر [illegible]

شما باد در طواف کوی تو عشق [illegible] دولت [illegible] محراب طاعت پس [illegible]

یک گوشه [illegible] قسم رعایت نمایند خاصه عمده

جیلی در قصیده هفت قسم را بر یک قافیه و هشتم بر قافیه اصل آورده و این بیت از آنجاست

دارم ز [illegible] ✱ دل چون [illegible] تنگ آه از دل چون سنگ او زنار و خشم و

جنگ او ✱ [illegible] جنگ او زاری کنم [illegible] جنگ او [illegible] گلرنگ او چون گل

المردف — دریده پیرهن ✱ المردف عبارت از شعر است که ردیف در شعر باشد و در ردیف یک کلمه یا

یا زیاده که بعد از قافیه در هر بیت مکرر باید و این صنعت خاصه اشعار فارسی است و در

تازی مستعمل نیست چنانچه ✱ از لطف [illegible] نظر [illegible] ✱ از دیده [illegible] تو

پرسد همه [illegible] غایت ✱ با آنکه [illegible] ✱ جا بجا [illegible] انتظار [illegible] ما

تسلیم کنم اگر [illegible] ✱ ظهوری [illegible] ✱ ناله [illegible] الا غمت دل ما

شبها همه [illegible] دل ما ✱ [illegible] ✱ [illegible]

دغمت دل ما ✱ [illegible] مستان [illegible] آن [illegible] خوش [illegible]

قسمی به زلف سمن خوردند عشاق • با فراق فاعت بود لطیف • تا غایتی که رنگ خوش بشنید و بوی زده
ولد • شبها به غم نوش که آبی بی این نیست • در جام لذت می نابی بی این نیست • موی فرو می آید
از بس قطره خون ناب • بر سر من فشان که گلابی بی این نیست • آن خط که نام و کرش خجر
تا بر هست • گر خضر بر سجاده دم آبی بی این نیست • ... از دل سبق آموز که بابی بی این نیست •
در مدرسه عشق کتابی بی این نیست • بی جست نشاد امیان نتوان رفت • در شیشه تحقیق از آن
شرابی بی این نیست • در خواب هم آرام نه بیند غم هجران • چشم از دو جهان بند که خوابی
نیست • از دیده که بر سبزه شود دانه دلها • بر مزرع امید سحابی بی این نیست • و له وصل
رقیب است در آتش • بر خوان بتان مرغ کبابی بی این نیست • مفتون دل یا خاک و بر مغان
در میکده هاست خرابی بی این نیست • و له • باز ابر بهار زد سر صحن شد صد برگ • سر حلقه
نسرین و سمن شد صد برگ • ... زد بس برخ زرد دم • رنگی که بر آن رخ سمن شد
صد برگ • یک شعله آه از دل صد پاره کشیدیم • آمد گل و بر آمد زدهن شد صد برگ • و ردیف
را حاجب نیز گویند و بعضی بر آنند که حاجب کلمه ایست که قبل از قافیه در هر بیت مکرر آید چنانچه
درین دو بیت لفظ داری حاجب است معنی گوید • ای شاه زمین بر آسمان داری تخت
سست است عدو تا تو کمان داری سخت • حمله سبک آری و گران داری رخت • پیری تو
به تن و جوان داری بخت • و ردیف در لغه تابع دو کسی است که بر یک مرکب سوار باشند

الجامع الحروف

الجامع الحروف عبارت از آنست که کلام مشتمل باشد بر جمیع حروف تهجی بی تکرار چنانچه درین شعر
از بعد عشق و صنف غم عشق خطت • نه بینند خط کسی جز صفت ضلال الترافق و این صنعت چنان باشد که

الترافق

شاعر بطوری شعر بگوید که هر مصراع او را با مصراع دیگر ضم کنند در لفظ و معنی و وزن و قافیه
خلل راه نیابد چنانچه این رباعی شیخ ابو سعید ابو الخیر • در دیده بجای خواب آبست مرا •
چشمی که همیشه خون فشاند هست • عشقی که ... خبر ندارد هست • آن شب که به روز
نرساند هست • و له • از گل طبقی نهاده گیسوی هست • از مشک خطی کشیده گیسوی

العکس

صفت • صد نافه بباد داده گیسوی هست • از شمس جهان ... زده گیسوی تو عیبی
العکس عبارت از مقدم کردن جزئیست در کلام بر جزو ثانی و باز جزو موخر را مقدم بر جزو مقدم
چنانچه میر حسینی فرموده • دوست با هر کو که باشد نیک رای دو جهان • نیک با هر کو که دوست
کو بی بروی از میان • ... چشم تو عاشق را زهست نظاره بیاموز • مست نظاره بیاموز چشم
تو عاشق را • و بهترین انواع عکس آنست که چون کلمات را بر عکس ترتیب بخوانند بعضی
آخر را اول سازند همان بیت حاصل شود و بطریق مقلوب ... و در اینجا ملاحظه حروفست
و در اینجا الفاظ ملحوظ چنانچه درین بیت • ... داری ... • ...
... و درین بیت ... • ...
اینجا کندی فرما • ... که از تقلیب الفاظ ... قافیه دیگر حاصل آید چنانچه درین بیت
سامان • باحسان تو حاتم برفعت تو ... کسری • بفرمان تو آصف به برهان تو عیسی
اگر الفاظ را بعکس ترتیب خوانند این بیت حاصل شود • عیسی تو ... برهان آصف تو ...

العکس

بفرمان • کسری تو ... برفعت حاتم تو ... باحسان • و درین بیت بوجوه دیگر نیز تبدیل ...
دارد چنانچه ... پوشیده نیست العکس عبارت از تکرار لفظیست در کلام ...
و طرزی پسندیده است و این انواع و اطوار بسیار است چنانچه بعضی ...
می پیوند • حافظ • برق عشق ار خرمن ... سوخت سوخت • جور شاه کامران ...

بدرگاه

رفت رفت • ... داد فریاد ... چه سازم ... قربان غلط ...
غلط ... آتش ... در زندان ... • تیغ ...
آتش • شیشه و ساغر ... • ... شراب ... • و له
دارم ... • ... میرزا ابراهیم
• ... • کلیم ...
... • دست ... • وا ...

الارصاد

بت کافر تو ❊ موجه صنم بحری بست جفا ❊ لیلی که مهی حسن جمیل کیسو الارصاد و در لغت
نگاه داشتن و کمین نشستن در راه و در اصطلاح چنانست که بعد از ذکر مطلع و تعیین حرف
روی و ردیف قبل از قافیه لفظی بیارند که دلالت نماید بر آن قافیه که خواهند آورد چنانچه درین بیت
حکیم حاذق ❊ بلبل از گل بگذرد گر در چمن بیند مرا ❊ بت پرستی کی کند گر برهمن بیند مرا ❊
در سخن پنهان شدم مانند بو در برگ گل ❊ میل دیدن هر که دارد در سخن بیند مرا ❊ مقصود بالتمثیل
بیت آخر است و مطلع برای رعایت روی و بحر آورده و تواند بود که لفظ ارصاد در مطلع
واقع شود چنانکه لفظ تدبیر درین بیت استاد ❊ چون کنند تدبیر ما در عشقبازی پیر ما ❊

الملمع

خنده آید عقل را بر باد تدبیر ما ❊ الملمع عبارت از نظمی است که مصرعی آن تازی و مصرعی بفارسی
یا بیتی تازی و بیتی بفارسی باشد و زیاده برین هم تواند بود حافظ رحمة الله علیه فرماید ❊
از خون دل نوشتم نزدیک دوست نامه ❊ انی رأیت دهرا من هجرک القیامة ❊ هر چند
کازموده ام از وی نبود سود دم ❊ من جرب المجرب حلت به الندامة ❊ و مثال آنچه بیتی بفارسی
باشد و بیتی تازی [illegible] ❊ تا دادی کشته کردم آگهی ❊ ولی دانم که غفاری کناهی ❊

المصحف

رجعت الیک فاغفر لی ذنوبی ❊ فانی تبت من کل المناهی ❊ المصحف این صنعت چنانست
که در کلام الفاظی چند ذکر کنند که بتغییر حرکات و نقاط آن مدح و ثنا بذم و هجا مبدل گردد
بگوییت ناگهان کر برون آمد ❊ زدی تیری که بشکستی سر کبر ❊ و شاید که بتغییر حرکت [illegible]
معنی مبدل گردد چنانچه درین بیت ❊ مورد و شب [illegible] از [illegible] کار ❊ تا سر [illegible]

الحذف

تا [illegible] مقصود بالتمثیل لفظ [illegible] است الحذف و این صنعت چنانست که در کلام عمدا
ذکر حرفی از حروف تهجی التزام نمایند چنانچه فردوسی رحمه الله در شاهنامه رعایت آن نموده که
لفظ عربی نیاید مگر بطریق ندرت و لهذا هشت حرف که در لغت فارسی مستعمل نیست در تمام
کتاب نیاورده مگر عند الضرورت و حروف مذکوره اینست ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا
و عین و قاف و این فقیر حقیر بیتی و هشت [illegible] رباعی منقبت جناب معصوم سلام الله

این قسم است که لفظی را در بیتی ذکر کنند و در بیت دیگر تکرار آن کو شنیده چنانچه این بیت
شاه [illegible] است ❊ آمد سحر بخانه ام آن شوخ چو ماه ❊ لعل بصد تبسم و چشمی بصد نگاه ❊ لعلی چه

الرقطا

لعل چشمه حیوان درو نهان ❊ چشمی چه چشم خانه مردم ازو سیاه ❊ الرقطا گوسفندی را گویند که
سیاهی رنگ او با سفیدی آمیخته بود و در اصطلاح کلامی است که حرفی از آن منقوط و حرفی
غیر منقوط باشد [illegible] ❊ یا شوخ [illegible] فتنه بر پا مکن ❊ یا غمزه [illegible] مکن هم

الخیفا

الخیفا اسبی است که یک چشم سیاه و یک چشم او کبود باشد و در اصطلاح کلامی است که یک
لفظ از آن منقوط و یک لفظ تمام غیر منقوط باشد مثال این بیت [illegible] در چنین

التصغیر

طره [illegible] التصغیر عبارت از کلامی است که در آخر بعضی کلمات [illegible] الحاق کنند [illegible]
و این دو بیت حضرت [illegible] صوفی نور الله [illegible]
بجهت امثال تصغیر ذکر میاید ❊ [illegible] ❊ [illegible]

المقطع و الموصل

[illegible] ❊ [illegible] ❊ [illegible] المقطع و الموصل
آنست که در کلام حروف همه الفاظ در کتابت با هم پیوند ندارد و موصل عبارت از کلامی است
که حروف آن در نوشتن از یکدیگر جدا نباید چنانچه درین غزل مولوی جامی بیت اول مقطع
است و بیت دوم موصل بدو حرف و سیوم بسه حرف و چهارم بچهار حرف [illegible]
رخ زرد دارم [illegible] ❊ زده داغ درد دم درون دل [illegible] ❊ [illegible]
شب فرقت تو [illegible] ❊ خط [illegible] ❊ [illegible]
[illegible] ❊ [illegible] ❊ [illegible]
بگفتن فصیحی ❊ [illegible] ❊ درین [illegible] مصراع اول مقطع و دوم
موصل بدو حرف و سیوم بسه حرف و چهارم بچهار حرف آمده ❊ ای درد دل [illegible]
[illegible] ❊ [illegible] ❊ [illegible]
و این رباعی فقیر نیز ازین قبیل است ❊ وارم دل [illegible] ❊ [illegible]

علیه اجمعین گفته سه رباعی مشتمل بر حذف حرفی از حروف تهجی است که تصحیف حروف دیگر بود
شمس مرکب مقصود است تحصیل الکمال یک کار نیز تمام آن می پرواز حذف الف ❁ خورشید
سپهر سروری اختر رسل ❁ در مسلک عقل سپهر جزو کل ❁ در حشر خرد خرمی صحبت گلشن قدس
جبرئیل و در چمنش یک بلبل ❁ حذف با ❁ جانی تا دیده از او مسند که ❁ دل از غم عشق او
گرفته قرار ❁ دادم دو جهان و برین شاه از دست ❁ تا از خم انعام تو گیرم کامی ❁ حذف تا ❁ مقصود
دل و قبله جان ❁ شاه نجف ❁ نزاد و برین مع البدایش شاه نجف ❁ دانسته پیدا و نهان شاه نجف
سلطان سریر الامکان ❁ شاه نجف ❁ حذف تا ❁ چندی دل من که بر مهر تو گویند حیدر علی
راه بندیم و دیگر ❁ هر چند که چشم دل گشودم دیدم ❁ بی روی تو علی جدا نیابد نظر ❁ حذف جیم
آن سید شمع محفل صدق و صلاح ❁ در خلوت عصمت نور رخش صباح ❁ آنرا که طریق بر کار
خواهد بی بندگی حضرت او نیست فلاح ❁ حذف حا ❁ فردوس مع از جمال زهرا ایمان شده
کامل از کمال زهرا ❁ زان شاه برین چه به جوئی افروخت ❁ گلگونه رنگ است آن زهرا حذف
خا ❁ از وجه حسن نعم اب است ❁ در صورت او معنی وحدت پیداست ❁ در ماتم او ز بس گریبان
ده کردید ❁ از قامت الالام قیامت پیداست ❁ حذف دال ❁ ماهیت برون کرد بار و بی حسین
شیرازه نسخه وفا هوی حسین ❁ زین بیش دم مهیج از راه ❁ جان قسمت کرد خویش یافت از روی حسین
حذف ذال ❁ دل است محب حسین ابن علیست ❁ جان عاشق طلعت حسین ابن علیست
حقیت اهل بیت برابر اهل جهان ❁ ثابت شهادت حسین ابن علیست ❁ حذف را ❁ آن شاه که دوش
مصطفی جایش بود ❁ آغوش بتول مهد والا شی بود ❁ زان حیل متین که مصطفی داد نشان
تحقیق نمود و ام تو لا شیش بود ❁ حذف زا ❁ آن سید ساجدین علی ابن حسین ❁ از آن نسیج تاج
علی ابن حسین ❁ در حلقه انبیا نشست احمد خاتم ❁ آن خاتم را نگین علی ابن حسین ❁ حذف سین
آن شاه که زین عابدین شد لقبش ❁ مصروف طاعت خدا روز و شبش ❁ جان یافته در بستنش
زیور فیضش دین یافته برابر علم و ادبش ❁ حذف شین ❁ سلطان سریر علم جز فان باقر

در عین یقین مظهر سبحان باقر ❁ مقصود دو عالمت محمد باقر ❁ جان و دل و عقل و
ایمان باقر ❁ حذف الصاد ❁ آن شاه که کاشف حقایق دل هاست ❁ مرشد و باب کتاب
دل هاست ❁ سودای محبتش متاع غیب کران ❁ این جنس بها متاع بازار دل هاست ❁
حذف الضاد ❁ آن جلوه نور عین خالق ❁ معشوق بصورت و معنی عاشق ❁ آئینه حسن او
تجلی خیرات ❁ نو آینه خانه زاده صبح صادق ❁ حذف طا ❁ موسی کاظم بعلم کجو آید
جان و تن تجلی طور آید ❁ با نسبت نقش پای او دست کلیم ❁ مانند چراغ روز بی نور آید ❁
حذف ظا ❁ دل مائیم جان شد بخیال کاظم ❁ جان قبله دل شد بجمال کاظم ❁ هر گز نشده
تا ایستیخ ارنی موسی سید یا کر جمال کاظم ❁ حذف عین ❁ خورشید نبایشد آینه چرخ
عرش از حرم اوج ماه شیشه عکسی ❁ بیت المعمور از نیاشیش عکسی ❁ خورشید نباشد اینکه او بیجه
بر داشت ز گنبد طلا شیش عکسی ❁ خورشید حقیقت رخ زیبا رضا ❁ معراج امامت قدر عالی
رضا ❁ از روی نیاز جان و دل مفتون ❁ تسلیم نمودم بتولای رضا ❁ حذف قاف ❁
آن مطلع لمعات نور حید ❁ دانشش و نبی در شرف و فضل و حید ❁ الحق ولی آن خضر ببهوده کرده
از جود جواد جو حیات جاوید ❁ حذف کاف ❁ نی هر زه دلم تا از غمش تافته است ❁ دیبای
ثنای شاه دین بافته است ❁ از چشمه خضر رسل چو یافته شرف توی ❁ تقوی ز نقی کتو
یافته است ❁ حذف لام ❁ فردوس مع نه ایست از کوی نقی ❁ آئینه حق نما بود روی نقی
بشنو بدماغ خرد و دم در کش ❁ هر غنچه این باغ دهد بوی نقی ❁ حذف میم ❁ از هادی دین طالب
ارشاد شدن ❁ بهتر ز سبق داد و استاد شدن ❁ تا بنده حضرتش تو ان بود اولی ❁
ننگ است بملکش عشق از آزاد شدن ❁ حذف النون ❁ شاها ز رخ تو فر حید پیداست ❁ بر فرق
تو افسر امامت پیداست ❁ از جیل تو آسیبی آفاک سکندرش ❁ از شکل هلال داغ عسکر
پیداست ❁ حذف واو ❁ از حسن جمال حق گشت پدید ❁ دل شاهد ذات را درین آئینه
دید ❁ جان یافت ز مسیحا فیضش کامی ❁ آن می که ز ساقی طلب کردم رسید ❁ حذف ها

ای غایب از نظر چون قامت خاک در عین خیال مجنونم معنی ... تا دل و جان منتظر روی تو ایم
بردار نقاب و خمار آشنا [illegible] ٭ جان در طلب وصل تو مشغول ٭ در کوی عشق تو
دلم مجنون باد ٭ عشق تو ز سر دو کون مقصود منست ٭ مقصود من عشق تو [illegible]
و از اقسام صنعتست که از خواندن آن [illegible] ابیات [illegible] یا از خواندن [illegible] لفظی [illegible]
بر سه وجه مثال این [illegible] از این رباعی [illegible] ٭ ای دیده [illegible] و بدان خطر است
ای دل [illegible] کشیدن خطر است ٭ [illegible] ساغر وصل [illegible]
چشیدن خطر است ٭ موی [illegible] مه ما [illegible] ٭ [illegible]
وان مه ما با ماه [illegible] ٭ و معتبر و مشهور در این صنعت تعطیل و منقوطست

التعطیل

تعطیل آنکه در کلام حرفی از حروف منقوطه نباشد چنانچه مولف این رساله قصیده در منقبت
امیر المومنین علیه السلام مشتمل بر این صنعت گفته این چند شعر از آنست ٭ داور عالم امام
سرور [illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible] کارم [illegible] اسلام
مالک ملک [illegible] عالم [illegible] ٭ [illegible] ٭ و الا [illegible] عطا
کحل [illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible] مهر [illegible] الله [illegible]
[illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible] [illegible]

المنقوط

دارم [illegible] ٭ و منقوط آنست که حرفی از حروف مهمله در کلام نباشد چنانچه این بیت
[illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible]

التضمین

و [illegible] این قسم بسیار [illegible] ٭ التضمین عبارت از آنست که شاعر مصرعی یا بیتی یا زیاده
از شعر دیگری در ضمن کلام خود ذکر کند و لازم است که بقسم اشارت بر آن نماید والا سرقه خواهد بود
و تضمین مصرع و کم از آن را ایداع و رفو خوانند و تضمین بیت و زیاده را از بیت استعانت نامند
مثال قسم اول شاهی [illegible] مصرع مشهور [illegible] را تضمین نموده ٭ شبی [illegible]
شمع که ای [illegible] مجلس آرای دوست ٭ [illegible] ٭ [illegible]

[illegible] ٭ [illegible] ٭ خون گشت [illegible]
از مصرع صاحب ٭ [illegible] ٭ شمس [illegible] کلام [illegible]
[illegible] ٭ [illegible] افضل ثابت ٭ [illegible]
یک بیت [illegible] ساغر [illegible] ٭ [illegible] مصراع غزل مشهور حافظ را تضمین
کرده از انجاست ٭ [illegible] خراسانی [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] ٭ آب [illegible] خال و خط [illegible]
[illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible] عشق [illegible] عصمت [illegible]
[illegible] ٭ مثال قسم دوم [illegible] گفت ٭ [illegible] اهل مجلس [illegible]
[illegible] ٭ ساقیان [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] ساغری [illegible] ٭ حافظ گفته ٭ ز نظم نظامی [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] ٭ [illegible] تضمین [illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] ٭ ولایت [illegible] ٭ آفاق [illegible] زمان [illegible]
[illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible] ٭ [illegible]
نوش باد ٭ و این فقیر حقیر غزل حافظ شیراز [illegible] در مخمس تضمین نموده از آنست ٭ [illegible]
جام الفت اوست ٭ [illegible] عشرت اوست ٭ شعله عشق شمع خلوت اوست
دل [illegible] محبت اوست ٭ دین [illegible] طلعت اوست ٭ [illegible] دو کون
[illegible] ٭ خاک درگاه [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] زیر بار منت اوست ٭ [illegible] ٭ [illegible]
این قصور با خود دار ٭ تو و طوبی و ما و قامت یار ٭ فکر [illegible] همت اوست ٭ [illegible]
بنده [illegible] ٭ بوده ام [illegible] عصیان ٭ کرم اوست [illegible] ٭ [illegible]
[illegible] ٭ همه عالم گواه عصمت اوست ٭ [illegible] ٭ [illegible]

عشوه گر کلکت ماست * فتح خوش تو نعمت ماست * دو چیز بود که شد تو را
ترسم بیجز ز تو نیست بشارت * سرکو در عشق تو هست فلک * جان و تن فدای سر کوی تو
خاک * من و دل کرده ایم صد جان پاک * عرض اندر میان سلامت دوست * شعر من که
شده موالات * که سلیم او به راه رضاست * بی نیاز از تحمل و نیات * و در ظفر که
که حافظ رحمت * هست سفینه گنجینه محبت او ست اظهار مضمر عبارت از آنست که از حروف
کلامی مخصوص باز رسیدن حروف تهجی حرفی در ضمیر بگیرند و بعضی چند بطوری گفته
باشند که چون آن را پیش شخصی که حروف مذکور را در ضمیر دارد بخواند او تعیین نماید که حرف مضمر
در فلان مصرع است ظاهر شود که کدام حرفست چنانچه اگر از این مصرع حرفی بگیرند در
رباعی که بعد از آن نوشته میشود معلوم گردد و آن رباعی جامعه نیست صنعت مستعمل
کویم * در رباعی مذکور نیست * بحر و بر تو در دل تو دارم صد غم * بی لعل لبت جراحت دم
سردم * زانگونه ملوم من حکیم و غریب * کاخر شود آرام که کوی عالم * طریق دریافت حرف
مضمر چنانست که از مصراع اول این رباعی یک عدد حساب کنند و از دوم دو عدد و از سیوم چهار
و از چهارم هشت که مجموع اعداد پانزده میشود موافق عدد حروف مصرع مذکور پس حرف
مضمر اگر در مصرع اول است و در سه مصرع دیگر نیست حرف اول خواهد بود و اگر در مصرع
دوم است و در مصاریع دیگر نباشد حرف دوم از مصرع جامعست و اگر در سیوم مصرع باشد
و در مصاریع دیگر یافته نشود حرف چهارم از آن خواهد بود و اگر در مصرع چهارم باشد و در
مصاریع ما قبل نیست حرف هشتم است که شین معجمه است و اگر در مصرع اول و دوم یافته شود
حرف سیوم خواهد بود و اگر در مصرع اول و سیوم یافته شود حرف پنجم باشد و اگر در هر چهار
مصرع است حرف پانزدهم است و همین دستور از ترکیب اعدادی که برای هر چهار مصراع معین
شده معلوم توان نمود التاریخ عبارت از آنست که جهت حدوث واقعه مصرعی یا امری لفظی
یا مصرعی بگویند که حروف مکتوبه آن بحساب جمل موافق سال هجری آن سال امر باشد لا لازم

اظهار مضمر

التاریخ

کلام

که کلام تاریخ مناسب مورد آن واقعه چنانچه کعبه بقضا و قبله تسلیم جناب بیهقی حقیقت
مدام اسمه تعالی ظلله العالی که از اسم جالوت شمس آفتاب تهلیل از مطلع این مطالعت * تحفه سیف
نامیست که دیدن عنوان آستانش * بر سر شاهنشه قیمت بی بالش * قطعه در تولد
فرزند عزیزی انشا فرموده اند و هر مصرع آن یک تاریخست قطعه مذکوره اینست
انیس آفتاب صبح دولت * وجود منشا ایجاد و توفیر * دلیل کامرانی عیش تازه * سعادت
مقدمی کامد ز تقدیر * نامش صبحت سمی که در حرمش * بعید طالع شاه افلاک نیز بیش فرود
برادرم سوی اعلی * سجده او را بر تکبیر * که دارد در جهان کامل نعمت * معبود قرین دل
تطهیر * و لطائف علی یک قصیده و کتب الهی دارالشکوه بنظم آورده شش تحویل ده بیت
و حروف هر مصرع آن تاریخست و آنکه حروف مهمله هر بیت تاریخی و حروف معجمه هر بیت
نیز تاریخست و از حروف اوایل ابیات * و بعضی به توضیح حاصل میشود که به دستور ابیات
قصیده شامل چهار تاریخ مذکور است چون ایراد آن قصیده ممکن نبود به تحریر بیت تو شیح
اقتصار نمود و هی هذا * بعیده تزئین بلوح محمل شاه * رقم دیدم قران مهر با ماه * و از
بدایع تاریخست اشارت نمودن بجو اثبات حروف بالفاظ بطریق تعمیه چنانچه گفته شعر به
معالی در تاریخ تسلط یافتن عالمگیر شاه بر حیدرآباد و بیرون کردن ابو الحسن سلطان از
آنجا این دو بیت گفته * بو الحسن داشت جا بجا محل * بدر شد که از این مکان تقدیر
چون برون رفت او بجایش نشست * شاه اورنگ زیب عالمگیر * از اعداد چار محل عدد
نام ابو الحسن کاسته و عدد شاه اورنگ زیب عالمگیر بر آن افزوده و همچنین در هنگامی که نواب
شاهجهان پادشاه عازم تسخیر بلخ و بدخشان گشتند نذر محمد خان والی آنجا تاب مقاومت
نیاورده تنها رو بفرار نهاده و قبایل و عیال و اسباب اموال خود در آنجا گذاشت و فتح
نمایانی نصیب عساکر صاحبقرانی گردید میرزا عبد الرزاق در تاریخ آن فتح این بیت گفته
شده زبلخ و بدخشان نذر محمد خان * زر و قبیله و املاک اگذاشت و دران * از لفظ

مضمون العینین

باغ چشمان عارض نسیم او کاشته صد روز قبلهٔ ابروی او اینک افزوده

عبارت است از کلامی که در دو زبان تازی و پارسی خوانده شود چنانچه این شعر خسرو دهلوی در تازی و پارسی

خوانده شود ❊ بهائی نما تدارى لها بها کس ❊ مولوا سوی ما دانی بها کس ❊ جمع یا سی طلبت هوا

اما در تازی چنانکه اگر شخصی مراد است و غلام را یعنی خیانت کرده در خانهٔ بها کس

یعنی بر در آن خانه شده [illegible] یعنی فرود آمد در خانه بها دانی و عذر کرده [illegible] هاکس یعنی

عقوبت [illegible] شود و پوشیده نماند که این بیت بحسب لفظ هر دو زبان خوانده میشود و صحیح است

اما در کتابت بعضی الفاظ اختلافی هست چنانچه لفظ ما را که با یا نوشته اند [illegible] باید نوشت

و لفظ هوی با الف در تازی صحیح نیست این است [illegible] بعضی صنایع لفظی و معنوی ذکر کرده شد بدیع

معنوی می پردازیم والله ولی التوفیق فصل در علم بدیع معنوی [illegible] آشنایان صحیح معنی

چون آنست که انتظام [illegible] استیفا و استیعاب تعیین تمام

دارد از انجمله آنچه اکثر اوقات بیشتر مستعمل فکر سخن پروران صرف میکند [illegible] مشاهد

مضامین مشهوده در طبیعت عرض می آرد و ابتدا آن بذکر ایهام که مرغوب و مشهورست

می نماید الایهام عبارت است از ایراد لفظی است در کلام که دو معنی داشته باشد نزدیک و دور و آن

بر دو قسم است اول آنکه ارادهٔ هر دو معنی به یک اتم مقصور شود چنانچه در این اشعار

بیت خسرو کرده سجاده ام از طره جانانه بیاه ❊ دست مشاطه الهی شود از شانه جدا [illegible] بیت

دیده و تو [illegible] زلف تا نام که پرده [illegible] اهلی شیرازی نسیم گل خبر از یار

اهلی مرو [illegible] ❊ [illegible] طالب آملی دلم [illegible] ❊ [illegible]

ره نمود [illegible] آسمان [illegible] طفل [illegible]

در دیده [illegible] ❊ [illegible]

زنهار [illegible] و تواند بود که یک معنی از لفظ مفرد حاصل آید

و معنی دوم از ترکیب کلمهٔ دیگر در ماقبل یا مابعد آن بهم رسد چنانچه در بیت ظاهر است

الایهام

شمع را باید ازین خانه برون بردن و کشتن ❊ تا که همسایه نگوید که تو در خانهٔ مایی

زخم مرا طبیب که بوسه مرهم دوا ❊ گفتا قلم شکسته و انگشت [illegible] اما قسم

ثانی از ایهام آنکه معنی دوم را در افاده مقصود دخلی نباشد و حاصل از آن تناسب الفاظ

بود و این قسم را ایهام تناسب نامند چنانچه در این ابیات که بر سبیل مثال نگاشته است کلیم

[illegible] اطفال [illegible] دیوانه پوشیده ❊ جنون [illegible]

پا بحلقه [illegible] عشق [illegible] سلاسل [illegible] بابت

تیره شد از تو [illegible] شور انگیز [illegible] غنی شب

پروانه [illegible] شمع [illegible] فیضی [illegible]

بریدم طمع از دیدار تو ❊ [illegible] قدسی نشست یار بجا

ساقیا شراب بده ❊ [illegible] تلخی محبت بکام

لذت [illegible] والد سر گردش چشم تو [illegible]

محتمل الضدین

ارزان [illegible] محتمل الضدین عبارت است از کلامی که احتمال دو ضد

داشته باشد چنانچه مدح و ذم [illegible] در این صنعت [illegible]

کلام او در خواص و عوام [illegible] منقول است [illegible] سوال کردند که بهترین

مردم بعد از پیغمبر خدا صلعم کیست چون در مجلس او سنی و شیعه هر دو حاضر بودند پاس

خاطر هر دو را ملحوظ داشته گفت من بنته فی بیته یعنی شخصی که دختر او بخانه اوست و آن

التشبیه

عبارت محتمل دو ضد است التشبیه مانند کردانیدن چیزی را بچیزی در صفتی

و آن چیز که او را مانند کنند مشبه گویند و آنچه بدان مشابهت دهند مشبه به والی

را که بدان تشبیه کنند [illegible] وجه تشبیه گویند و تشبیه بر هفت قسم است تشبیه مطلق

تشبیه مطلق

تشبیه کنایه تشبیه مشروط تشبیه التسویه تشبیه عکس تشبیه اضمار تشبیه تفضیل اما تشبیه مطلق

آنست که در کلام مانند کنند چیزی بچیزی را بحرف تشبیه و آن در تازی کاف [illegible] و در

فی الحقیقه کلما المعنی که بنیاد اصلی تشبیه و ادراک معنی خط چون مانند بوستان سرو که [illegible]
و علی هذا القیاس اما باید که شرط و عکس و اضمار و تفضیل در وی باشد و الا از افاده تشبیه مطلق
نخواهد بود و مثال از این اشعار که باید چنانچه بیت قاسم کاهی که اگر رسید شرر ز کلام
سنگ گر شیشه برکف [illegible] بر لب [illegible] که جهانم از کباب [illegible] و
چشمم که [illegible] نشان که نه [illegible] اگر چه [illegible] به سوی ما شرف ارض تواند [illegible]
افشاند چون [illegible] شانه در زلف تو یاد [illegible] ارزانی [illegible] در میان [illegible]
ور گرسنه [illegible] چشم [illegible] سر زلف سنگم
و کمین [illegible] شکست دلم [illegible] فصل بهار [illegible] کنج خلوت [illegible] کند و صافی از
اشک [illegible] دارم [illegible] از زلف نشان [illegible] و در [illegible] زلف [illegible]
و نزد قبله اسلام [illegible] تمام عمر [illegible] بیک محراب [illegible] خواهم بسیم
جلوه [illegible] کند [illegible] چون غنچه دارم تا کی [illegible] گریبان [illegible] ملا [illegible] ببان [illegible]
گر از تو آرام جان [illegible] و در آغوشم [illegible] حاجت [illegible] تعلق
بگرفت [illegible] دارم [illegible] شمشیر [illegible] تیرا
غنچه آسا [illegible] تشبیه کنایت عبارت از آنست که در کلام چیزی
را چیزی مانند کنند و مشبه را نام نبرند و حروف تشبیه در میان [illegible] نهاد [illegible] تشبیه
اکتفا ورزند چنانچه در این ابیات [illegible] بیت [illegible] چادر [illegible] دیده [illegible]
در قدم آفتاب [illegible] بر سر [illegible] آمده از زلف [illegible] چون [illegible] عصای
پیر [illegible] بخت [illegible] سر [illegible] مرا [illegible] سخن
بگو سر که بر سنبل [illegible] واقع شده تشبیه اگر گوید اگر [illegible] است
ترا چرا [illegible] این شراب و شکر [illegible] تواند بود که در تشبیه کنایه [illegible] اکتفا ورزند
و مشبه و حروف تشبیه را مذکور نسازند چنانچه در این شعر کلیم [illegible] تعلیم [illegible]

از نهاد

از نهاد در [illegible] سر کرده از کاوش مژگان [illegible] بیت [illegible] مقصود تشبیه [illegible]
به [illegible] پیکان [illegible] شیخ [illegible] و نه [illegible] جان [illegible] مرا [illegible] عجم
[illegible] مرا [illegible] تشبیه [illegible] بیت [illegible] تشبیه مشروط [illegible] چیزی [illegible] از کلام
شانه [illegible] چون [illegible] شرط [illegible] تشبیه [illegible] شکل [illegible] بیاید
[illegible] میان [illegible] یکی [illegible] ماهی [illegible] اگر [illegible] بود
سروی [illegible] ملا [illegible] ابرو [illegible] چشم [illegible] شعله [illegible] چشم [illegible] بیکه
تشبیه عکس عبارت از آنست که دو چیز را با هم تشبیه نمایند و لازم نیست که دو تشبیه
در سر [illegible] چیز [illegible] چنانچه ملا [illegible] گوید زلف خود [illegible] شکسته چون [illegible] دل
چون سر زلف تو پریشان تشبیه تسویه چنانست که مانند کنند دو چیز را [illegible]
و وجه تشبیه باید که در هر دو موجود باشد کلیم گوید [illegible] دوران دلی داریم و شمع [illegible]
[illegible] و بالا [illegible] عبدالطیف خان تنها [illegible] خنده [illegible]
زخم [illegible] چاک گریبان [illegible] حال [illegible] تنگ [illegible] غنچه [illegible]
تشبیه اضمار عبارت از آنست که در کلام چیزی را مانند کنند [illegible] کلام [illegible]
شود که مقصود متکلم تشبیه [illegible] مراد او تشبیه باشد چنانچه مثال از این اشعار [illegible]
[illegible] تیغ [illegible] نشان تیر [illegible] چیز [illegible] گرد از دل
[illegible] مجنون [illegible] چشم عاشقانیم فی [illegible] ملا [illegible] کلیم [illegible]
برای مجنون شمع [illegible] محمد [illegible] میر [illegible]
در [illegible] ملا [illegible] ابرو [illegible] مقبول [illegible]
[illegible] تشبیه تفضیل آنست که در کلام چیزی را تشبیه نمایند و باز از آن [illegible]
معاودت نمود مشبه را بر مشبه به ترجیح و تفضیل دهند چنانچه میرزا جلال اسیر [illegible]
خورشید را چو عارض او [illegible] شرمنده گردد [illegible] استعاره [illegible]

تشبیه مشروط

تشبیه عکس

تشبیه تسویه

تشبیه اضمار

تشبیه تفصیل

تشبیه کنایه

بتوان دید و [illegible] تفضیل [illegible] چو دوست شعبده [illegible]

معاودت اسلوب کلام واقع شود چنانکه درین بیت [illegible] گوید

با طره او مشک خطا دور [illegible] ، با چهره او صورت چین موج سرابست ، با شوخی

آن چشم [illegible] چشم غزالان ، در دیده صاحب نظران پرده خوابست ، قربان [illegible] غلط کرده

ورنه یک سرو [illegible] رواج [illegible] خود قد سرو از

بالا شکسته ، تا [illegible] شمع را قدر [illegible] همتا نکنم [illegible] طره او دو

آه [illegible] ازان [illegible] سیاه [illegible] بقدر [illegible] هر چند که

نایاب‌تر از خاطر شاد هم [illegible] کار ما در عاشقی مشکل‌تر از پروانه است ، شمع [illegible]

[illegible] مغرور نیست ، خنده [illegible] نمک [illegible] طعنه سنبل [illegible] زلف

آغوش تو ، شیخ نجم الدین [illegible] ای شمع [illegible] تو [illegible] دل [illegible] مانند

الاستعاره فرقت [illegible] که از جهان خیزد ، با آنکه [illegible] وجود [illegible] متصف [illegible] نیست

چیزی را [illegible] مجازیه و فرق [illegible] استعاره [illegible] که اینجا حروف تشبیه

مذکور [illegible] بسیار [illegible] در فارسی [illegible]

[illegible] شامل [illegible] دریادلیم موجه عمان [illegible] نقشی که

[illegible] دلا

حقیقت این سرو [illegible] حیات [illegible]

خاک [illegible] شود [illegible] در وادی که خضر [illegible]

منزل [illegible] نشان [illegible]

[illegible] جهان نقش [illegible] غیر [illegible]

خوش [illegible] معنی [illegible]

چون قسمت ارباب [illegible] میکرد لاله داغی [illegible] داغم دارد [illegible]

[illegible]

صبح قیامتست ، [illegible] است ، [illegible]

[illegible] تمام جهان [illegible] دست [illegible]

[illegible] جان [illegible]

[illegible] حسن [illegible]

[illegible]

[illegible]

ارسال مثل [illegible] ارسال مثل عبارت است

از آنکه کلام [illegible] باشد چنانچه این بیت

[illegible] استخوانی را که باشد جوهری کرده عزیز [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

المبالغه [illegible] نیست ، المبالغه عبارت از آنست که [illegible]

آن بحسب عادت و عقل [illegible] و انواع آن سه است

تبلیغ و اغراق و غلو ، تبلیغ آنست که ثبوت مدعا از روی عقل و عادت ممکن باشد چنانچه

اغراق

غلو

مراعات النظیر

در این شعر کلیم که گفته‌ام تا مقبول عموم [illegible] سیم [illegible] بود دوش هم دل ناشاد داشت

و اغراق عبارت است که در وصف چیزی عادة محال و عقلا ممکن باشد چنانچه در این بیت کلیم [illegible]

ز رگ سنبل کاکل آسوده [illegible] می‌نهد در [illegible] صورت [illegible]

اندر دیده خوش است بی تو چو جا کاندرین چشمم [illegible] و غلو [illegible] عادة و عقلا

بیرون باشد چنانچه مثال آن [illegible] بیت [illegible] [illegible]

جمال [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] گل الف کرده خیال

کلیم همدانی گفتم [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] کلیم همدانی

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] چشم [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

اوراق پریشان [illegible] [illegible] ضعف طالع [illegible] [illegible] عکس

[illegible] آینه [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] مراعات النظیر عبارت است از جمع نمودن چیزها که با هم مناسبت داشته باشند در

کلام و آن را تناسب نیز خوانند و مثال آن از این ابیات پیداست کلیم [illegible]

چشم حباب [illegible] [illegible] [illegible] طوفان [illegible] [illegible] در ایوان [illegible]

منصب آینه داری [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] درون سینه [illegible] [illegible] صراحی دل [illegible] [illegible]

جایی [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] لعل [illegible]

[illegible] داده‌اند ای [illegible] گل [illegible] گلاب [illegible] داده‌اند [illegible] [illegible]

رسید [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] پریشان شد [illegible]

عالم گرفته [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

باشد [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

آینه [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

جادو باشد حلقه [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

دایم [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

دیده [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] کاروان [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] چراغ دود [illegible]

حسن تعلیل

حسن تعلیل عبارت از آن است که در کلام صفتی از برای چیزی ثابت کنند و علتی غیر آن

سببی لطیف و مناسب که فی الحقیقه سبب نباشد مذکور سازند چنانچه در این اشعار آمده

کلیم همدانی کل [illegible] آب [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

چشم حیرانی [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] راز

دار آمده با همه [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

عاشقان [illegible] چشم [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] لطف [illegible] دارد

صید [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] حباب

جایی [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

است [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

التفسیر

از مردم مجنون [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] التفسیر عبارت

از کلامیست که نخست بطریق اجمال وابهام ذکر کنند وثانیا بتفصیل وتفسیر آن [illegible]

وایں پرده ... اول آنکه الفاظی که در مثال تعقید جمیل ذکر کرده در مثال تعقیر ... آن
بعد از تعقید این تعقیر جلی خوانده دوم آنکه در تعقیر عادة آن الفاظ را نکو شمرده است
نوع از تعقیر خفی است مثال تعقیر جلی عنصری گفته · تا بجنبد و تا کشاید ... بود
تا جهان باقی بود فرمانده را این یادگار · آنچه هست اندر ولایت آنچه هم خواسته · آنچه
پای شمس آنچه بکشاید حصار · کلیم · کلام جنبانی کرده در غیبت جنبید دوستند تا کسب
عطا فرموده وندان برگرفت · در وصف عارف · نکته عقل گردد بهشت ترکیبت · تماشا
حالی است ... بهار · مثال تعقیر خفی انوری گفته · آسمان کشتی عمر کند ولیم · وقت شادی
شادمانی وقت اندوه لنگری · قدسی · بجنت برد از بری صبح وصال و شام غم · بپرورد چون
طفل یتیم این بکنار آن · و بعل · کلیم · در راه طلب همت آن سرو بلند است · آنهم ز ...
گذشته است · صاحب · دو چیز از ... خوار آن اینند مرا صاحب · زبان افتاده ...
افتاده عنیا · دل پیر و ... بپای خود · والم ... خبر بست و ... خوش
است · تاکید المدح بما یشبه الذم · چنانست که در مدح ممدوح بعد از بیان صفتی انتقال نماید بصفتی
صفتی دیگر که با سلوب ... قبل از تمام سخن سامع احتمال برود که ... دوم است ... زانکه
وارسد تاکید و مبالغه در مدح باشد چنانچه سلمان ساوجی گفته · ... تو ...
گشت عزیز نکرده ام ... · کلیم · باغبان ... پرورد ...
طفل السیار نازک خوی ... آورد · ... لاو ... کرانه ...
و خوش ... · تاکید الذم بما یشبه المدح · و این عکس تاکید المدح است که شرح داده آمده
چنانکه کلیم گوید · طاعت ... بود · ... تر از ...
اهل جهان ... کار است · گرد نفاق دلها ... نشسته · ملال ...
نفاق ... است · اگر ... ز دست ... · تشبیه ...
... نیست · تجرید · ... بود ... · آن روز ...

تاکید المدح بما یشبه الذم

تاکید الذم بما یشبه المدح

ز جا ... · ... فهمیده ... تا ... کرده ... از
کرده ... · الرجوع · عبارت از آنست که شاعر کلامی بگوید و باز از آن کلام رجوع
نماید ... گفته ... خواجه ... گفته
... · آفتاب خاوری ... غلط گفتم که
چشم ... کرده است · ... · وکلیم در صفت ...
... باغ · غلط گفتم ... باغ · وهم او در صفت ... گفته
... است ... · ... است
... · وز ... · تجاهل العارف · چنان بود
... آسمان ... که ... خود را نادان نماید و چیزهای دیگر را که مشابه
آن است ... غرض آنکه ... در مثال آن ... گوید · وکلیم
... زلف ... آهوست این · وکلیم در صفت
راه مدینه منوره و نجف اشرف گفته این ... · نقش پای ... گوهر
است · ... صدف ... کاروان ...
است · ... روشنی ... فروغ ...
چهره · موج ... · ... · ...
کرد ... · ... · ...
شب ... · ... · ...
... · التعجب · عبارت از آنست که در کلام
از چیزی شگفت ... اشعار ...
سرو ... · ... بالا ...
... · ... · در ...

الرجوع

تجاهل العارف

التعجب

بوسه خواهان کرد او نهان • کمر خود را چو از دیده مردم نهان کرده • کلیم • در دل چه دارم ای
او منکر زر را خود نما بود • حیرتی دارم که چون ابنای نعمت از من غبار • صبح خبر از من
پسند خاطر خوبان نبود • حیرتی دارم که چون در گوشه چشم نگار • سست میرود • ز رسن جعد جعد و روی
ناتمام است • بگشاده روشنی آینه های حیرت است • مثال • چه حالتست من خسته را نمیدانم
که هر چه چیز دل خود به شیرزه زبان دارد • اللف والنشر • لف در لغت پیچیدن و نشر پراکنده
نمودنست و در اصطلاح عبارتست که اول چند چیز را ذکر کنند و ثانیا در مقابل آنها
چیزهای دیگر بیارند مناسب و متعلق به هر کدام اول را لف خوانند و دوم را نشر و اگر
چنانچه ترتیب الفاظ نشر موافق و مقابل کلمات لف واقع شود لف و نشر مرتب خوانند
چنانچه درین اشعار ظاهر است • مثال • از تو دارد گل و غنچه غزال و طوطی • خوش لبی خوش
دهنی خوش چشمی خوش سخنی • کلیم • در لغت گوید • هم لب از ناله دم درکشش هم دیده کام
خود گرفت • فیض افغانش بخشک و تر دو عالم برسید • فیضی • تا دل لب بستگی سلسله جنبان
شوق • کرده ستان او زلف پریشان او • ابر بهاره از غیرت باغ حیا • دیده گریان کس
غنچه خندان او • موج خیابان سرو قطره خون ریز رو • آه پریشان من گریه گریان او
لمؤلفه • زفیض جود و حسن خلق و جسم لطف او خیزد • ز دریا گوهر و از کان و عنبر از نسیم سحر •
و اگر ترتیب نشر مخالف ترتیب لف باشد آن را لف و نشر غیر مرتب خوانند و این دو قسم است
اول آنکه ترتیب نشر بر عکس لف باشد چنانچه درین بیت آمده • شعر • سرو و قمری سرو و چرا
قد یار سر و انده • از که نالم بنده و آزاد اغیار ساختند • کلیم • شادی غم عشق که کس سینه
خار و گل او لایق هر غنچه و دامنیست • نی و پیاله بوسه هر زند زلبش • مس ای که در
بی نوا انجمنم • لمؤلفه • از شفق و صبح نشان میدهد • جام طهور من و لعل فام • دوم ترتیب
نشر نسبت بترتیب لف در هم و مختلف باشد چنانچه درین بیت مولف گفته • مثال • چشم
و زلف و لب و دندان و بناگوش توحست • غنچه و نرگس و سنبل گل و نسرین و سمن •

اللف والنشر

در ثبات و سرعت و همواری بالا دو • گوی برده تو سمند از آب و آتش و خاک و باد
السؤال والجواب • عبارت از آنست که در هر مصرع سوالی و جوابی ذکر کنند یا در مصرعی سوال
و در مصرعی جواب بیارند یا بیتی مشتمل بر سوال باشد و بیتی بر جواب چنانچه سئال
هر یک ازین اشعار پیداست • کمال خجند • گفت از غیر با او نشان گفتم بچشم • و گفتمی زودم
در ما میکر گفتم بچشم • گفت اگر روی شب از روی حیل تا هم نماند • تا سحرگاهان شست
می باش گفتم بچشم • گفت اگر سر در بپایان غمم خواهی نهاد • تشنگان را فرده از ما
گفتم بچشم • نظیر • گفتم تر دوم که چشمت طالع خوابست راست • بکشو در لف و گفتا غمبر که
شب دراز است • آصفی • گفتمش از دل بر چون منه دارم سخنی • خنده کرد که از ترک سخن
معلوم است • امانی • گفتمش کی دست رس باشد بدان باشد من • کلف مفتول خاک کرده شوم چندی که
در کوی ما • مثال • گفتم که چرا ماه نبود از ارکنت • فرد عنبر تر غالیه بر روت که بخت • گفتا که
چو مشاطه رخم آراست • از هوش برفت و سر مه بر آینه بخت • المذهب الکلامی • عبارت از آنست
که سخن بر طریق اهل کلام مدلل کرده شود بدلایل عقل یا عرف یا نقل چنانچه درین اشعار مبرهن است
مثال • دلیل رحمت مالک عدم همین کافیست • که هر که رفت باز بار او بر نمیگردد • دلیل اینکه
ملک نیست صاحب • همین بس است که روی وجود در عدمست • مثال • خالی کنیم ساغر از می • در
مذهب ما خلا محالست • مثال • بار ازین سان کرده و جان فضلی هست • بایار یگانه فرده
وصلی هست • نادان کار ربای فرصت دلیل • کاندر حق تا جفر کبر اصلیست
منکر آن قامتی زاهد ز ایمان دم مزن • چون مسلمانی که انکار قیامت میکنی •
به جنگل جنون کی رسد بر مجنون • همین بس است که بر شهر و با ماست • او • هر کس خیال
داند که هجران دیده ام • آنکه خرابی ظاهر است آنجا که طوفان کند • القول بالموجب • چنانکه بالاترست که
لفظی را از کلام دیگری بخلاف مراد او حمل کنند مشروط بانکه لفظ مذکور احتمال آن داشته
باشد • مثال • رقیب گفت که افتاده ام مرا بردار • حاشا کردم و گفتم خدا بردارد

السوال والجواب
المذهب الکلامی
گویند
القول بالموجب

السیاق

زکریا بتجنیس لم ساعی باشد یکی تجنیس ... معنی نظر بار بری اسیاق عبارت
که در کلام چند چیز را که مرکب باشد ... باشد بر کیفیت مسوق آرد چنانچه در
اشیا معلوم میگردد ولی بیاد جم خوان ... ذوق دل چها از دست هجران میکشد
سلیم بگلشن ... درختی صبا ... بلبل گرفت و دیگری آواز بلبل ...
گفته جای شکایت کرده ... دامنش ... بکار غنچه

تنسیق الصفات

در دل ما جا گرفته است این آه و ناله نیست کاسان توان شنید تنسیق الصفات
آنست که در کلام بصفات متعدده متواتره متوالی یاد کنند چنانچه سلمان گفته سکندر
آیت جمشید بزم و دارا رای خضر لقا و مسیحا دم کلیم بیان در تعریف ... بلال
نعل و ستاره ... سیم جهان نورد و زمان سرعت و زمین ثبات ... حباب
نظاره عمرو فا قبله مراد حیا فردا چو ... کلیم بشکل مجنون ... تبسم نکات
معنوان به ... دل آسمان زمین ... مو شمع تو ... کز اخترست
زغمت سوختم ... نغمه سینه ... نگار ... پرکس
مباد در دنیا التبادر عبارت از آنست که اول کلام باسلوبی باشد که سامع کلام را ... چو
است و بعد از استماع تتمه سخن معلوم کند که مدح است مثال حیف باشد زانکه انسان

الجمع والتفریق و التقسیم

گوهریست نه بهر آنکه تن شود ... یار ... جان الجمع والتفریق ... باید دانست که هر یک
ازین مفرد نیز در کلام می آید و بترکیب یکدیگر هم واقع میشود چنانکه تعریف و امثله هر
کدام بوضوح می پیوندد اما جمع عبارت از آنست که چند چیز را در یک صفت جمع نمایند ...
ورد فی التنزیل المال والبنون زینة الحیوة الدنیا و در پارسی ... منقبت
سرور اولیا ... اکثر ... این صنعت یافته میشود از نجاست ... عدل
تراش ... نسیم ... طور ... کلیم ...
رنده شمیم ... طوبی ... موعظه ... کلیم گوید

ابروی تو خم گشته و چشم ... حسن ... العشق ... معشوق ... سلیم
بکوی ... فراق ... شکم ... داغ ... کرم و طوفان خیزی اشک
محیط ... دریای ... آنست که ... نمایند ... برده
جمع ... باشند چنانچه مولوی جامی گوید بسوی کعبه رو ... وز سوی نجف
بر رب کعبه ... طرف تفاوتی که میان ... ست و او نیست که من سوی
گهر ... صدف ولد ... فائیست ... باور ...
از ... شعله ... نشست من ... رجا باجا
... فزون از صبر ایوب ... محبت دوستی که ... باشد انجا
مشکل که ... عاقلان ... رخت خود بجای ... نسیم ...
خوش بود ... بلبل ... آهنگ ... تو از ...
داری طوق و من ... قمری بگو سرو تو ... سرو من ...
بعارض تو ... آفتاب خورشید ... آفتاب تقسیم عبارت از آنست
که چند چیز را باهم قسمت نمایند آنکه جمع نموده باشند چنانکه کلیم ... گوید نقد
جان از ساقی و ... از مفروش در حیات ... میراث قسمت کرده ام ولد
یکپای در خرابات و پایی در مسجد یکدست ... ساغر یکدست در دو عالم ...
در ... صهبا ... از تو ... دست ... قسمت کرده ندما
و خوبی ... برخود ... شهنشه عدل اندیش برد ...

جمع و تفریق

خورشید ... اما جمع با تفریق چنان بود که در کلام چند چیز را باهم
جمع نمایند و باز در یکدیگر فرق ظاهر سازند چنانچه کلیم گوید حسن و عشق از هم ...
جدا ... یوسف ... شعله ...
الفت ... لیک ... الفت ...

سارو شده فاش ... چو بسته کرزان الجمع مع التفریق و آن چنان بود که تفریق مقدم و جمع باشد چنانکه در بیت

نادم ... خرقه کردم ... لعل و قبا ... ساخت * یک شد ... داد ...

و جمع و تقسیم عبارت از آنست که اول چند چیز را جمع نمایند و بعد از آن هر یک را چیزی قسمت نمایند

چنانچه مثال آن نموده می آید * ... آن ... [illegible]

ناز ... پس ... آن چشم و آن زلف * این یکی بنشاند و آن یک ...

دل از شادی و غم ... دست ... * ... [illegible]

و شاید که تقسیم نیز مقدم و جمع آید چنانکه درین بیت کلیم * هر جا ... روز ... رسیده باشند

جمع آمده اجزای ... * الجمع مع التفریق و التقسیم چنان است که اول چند چیز را جمع

نمایند و باز فرق در ... یکی سازند و باز یکی را قسمت نمایند بنحوی که در تقسیم ... نوع دیگر

و اجتماع این هر سه حال بسیار مشکل است * ... ابوتراب ... شامل است ... قسم را

با این که قد و رخ شمع ... * ... بلبل و پروانه ... * و اول

قد و رخ را جمع نموده و باز فرق کرده بتشبیه شمع و گل و مرتبه ثالث آن گل را بلبل و آن شمع

را به پروانه بر سبیل تقسیم منسوب ساخته الکلام الجامع عبارت از کلامیست که حاوی باشد قولی

بسیار را از قبیل موعظه و حکم و مصالح و مفاسد دنیوی و مراتب سلوک و امور دیگر چنانکه

خسرو دهلوی را قصیده ایست مسمی به بحر الابرار ... * گوش ... خالی و ...

غلغلش ... * ... * ... [illegible]

به بوی ... * پیر تعلیم مریدان ... * راه رو ... [illegible]

میوه ... * عاشق ... و مردان ... [illegible]

سلسله ... * ... * ... [illegible]

نقاش ... * فیلسوفی ... * ... [illegible]

دیر ... * و ابوطالب کلیم نیز در جواب او گفته و داد تلاشش داده از وحشت

الکلام الجامع

دست ازان

دست ازان ... [illegible] ... * ... [illegible]

در نظر ... * ... * ... [illegible]

... * ... * ... [illegible]

... عشق * ... * ... [illegible]

علایق ... * ... در قطع علایق ... * ... [illegible]

... * ... مصحف ... * ... [illegible]

... * ... مصحف ... * ... [illegible]

... * ... * کاملان ... [illegible]

... * ... * ... [illegible]

... * دیگری ... * ... [illegible]

... * خاک ... سجده ... * ... [illegible]

... * ... * ... [illegible]

... * ... * ... [illegible]

در ... سلوک * ... * ... [illegible]

... * ... * ... [illegible]

... سوال ... جواب ... * ... * ... [illegible]

باید المدح الموجه عبارت از آنست که مدح را بوجهی ستایش نمایند که از آن مدح

مدح دوم بهم رسد ... چنانچه درین اشعار ... [illegible]

... * ... * کلیم در

نعت گفته * ... * ... [illegible]

... * ... * ... [illegible]

المدح الموجه

الاطراء

نامرادی که تیغ کارگرش بر جانم ... [illegible] ... الاطراء و آن ذکر نام
ممدوح و آبای اوست در ثنای مدح چنانچه حاجی محمد جان قدسی در منقبت حضرت
شاه خراسان علی موسی الرضا علیهما السلام گفته ❁ سحاب رحمت یزدان محیط رسولی ❁
ضیای چشم علی نور دیدهٔ زهرا ❁ نهال خوبی گلزار حسین و حسن ❁ سرور سینهٔ زین العباد و شمع
هدا ❁ فروغ شمع شبستان باقر و صادق ❁ غریب خاک خراسان علی بن موسی الرضا ❁ الهزل یراد به الجد

الهزل

چنان باشد که کلام بطریق هزل گویند اما مستفاد از آن معنی مربوط و پسندیده بود چنانکه در این
رباعی شیخ ابوسعید ابوالخیر ❁ از آخر کار خانه اندیشه کنید ❁ ای سوختگان تیغ ماتم
اندیشه کنید ❁ با قحبهٔ دنیا که شیر آتش ❁ از ننگ جهنم اندیشه کنید ❁ الغیره
زال دنیا چه قسمت رفاقت جفتی باکست ❁ ... [illegible] ... که در و ... ساکت ❁

التلمیح

التلمیح عبارت است از اشارت نمودن بقصه یا کلامی که مشهور باشد و اکثر ...
و پسندیده مذکور چنانچه اشارت نمایند بیکی از قصص که در تنزیل وارد شده یا سیر
اخبار حادثی است یا در ترکیب استعاره مانند آن ذکر یافته اهلی گوید ❁ چو مدعی
ببرد کفش ز دیدن یوسف ❁ قیاس کن که چه بر دل رسد زلیخا را ❁ کلیم همدانی ❁ سکندر
سد نمی بستی که تا نقشش در جهان ماند ❁ دو مصرع از تو هستی اگر ... ❁ بستی
غنی کشمیری خضاب موی زلیخا مگر کند یوسف ❁ که برده است سیاهی ز دیدهٔ یعقوب ❁
حافظ آنچه جان عاشقان از دست هجر ... شد ❁ کس ندیده در جهان جز کشتگان
کربلا ❁ طالب آملی ❁ هنوز از شهیدی پرخون تازه می‌بوید ❁ از آن نشتر که بر شریان
جان زد زنگی ماتش ❁ ملا فوقی یزدی ❁ کوه می‌کندید روزی از پی تدبیر وصل ❁

اعتراض الکلام

یاد آن دوران که عاشق قوت تدبیر داشت ❁ اعتراض الکلام قبل التمام و این را حشو نیز
گویند و کیفیتش چنانست که در کلام پیش از تمام شدن معنی لفظی آرند که معنی
مقصود را تمام باشد و این بر سه قسم است حشو قبیح ❁ حشو متوسط ❁ حشو ملیح

حشو قبیح

الحشو قبیح آنست که در بیان کلام لفظی آرند که بدون آن الفاظ معنی ... افاده
ازینها مقصود ... [illegible] ... کلام ...
ببینا از دو چنانچه درین بیت ❁ ساقیا باده بده کز رخ جانان ... ❁
بپرد و آرد ❁ ایضا ❁ کرمی ز نسیم ... ❁ زیر ارمد چشم صد ابر ...

حشو متوسط

است ❁ و حشو متوسط آنست که آوردن آن کلام معیوب نشد اگرچه بر اصل
مقصود زاید باشد اما شعر را از ربط نیندازد بل عدم و وجود آن مساوی باشد
چنانچه درین بیت ❁ در جیب رای روشن او نور آفتاب ❁ ای ...

حشو ملیح

مرتبهٔ نورانیت استعاره لفظ ای آفتاب مرتبه از این قبیل است ... اما
حشو ملیح چنان است که آوردن آن موجب مزید حسن کلام شود و آن
اکثر بطور دعا می‌آید و با نواع دیگر نیز مقصود است چنانچه در این
بیت مصحفی ❁ خوبان این دیار که از عمر برخورند ❁ همچون نگاه خود
همه بیگانه دوست‌اند ❁ شاید ❁ آهم بعید شرار شبیخون برابر است ❁ اشکم که
... مباد همچون برابر است ❁ کلیم همدانی ❁ بسکه خورسندم ز گنج صبر کاسیبش
مباد ❁ نعمت الوان بود غمهای رنگارنگ من ❁ واله ❁ خم گر چه سالها ...
نشسته است ❁ دور از لبت نکرد علاج خمار من ❁ حسن رفیع ❁ روی تر اگر یوسف

الالتفات

مصری غلام اوست ❁ آئینه بنده ایست که فولاد نام اوست ❁ الالتفات در
لغت متوجه شدن از طرفی بطرفی است و در اصطلاح شعرا تغیر اسلوب
کلامی است از خطاب بغیبت یا از غیبت بخطاب یا از خطاب بمتکلم یا بعکس
و علی هذا القیاس و ابیات و غزل اکثر بدین نسق می‌باشد اما آنچه از مخاطب
بغیبت رود چنانچه کلیم گوید ❁ خبر قامتت نجستم و دلم جا بگیر نیست ❁
مهمان خانهای دلم ... غیر تنگ نیست ❁ واله ❁ دنیا و آخرت بره او دو نقش پاست ❁

ولیکن مکی مقصد مدام و طلب نیست، مثال آنچه از شکم بجلت اینجا کلیم همدانی

بدل تنها وداریم که دل [illegible] ما در شکستیم خاطر را زنداریم، درره

تو جای [illegible] شمع سوزم خاطر [illegible] والواع

دیگر از این دو نوع که [illegible] و بعضی ازین [illegible] میرانند که

التفات از اکنون که بعد اتمام معنی بطریق دعا یا مثل یا غیر آن ملحق شود

چنانچه در این اشعار است کلیم همدانی چشم جادوی تو در دیجوی اهل نیاز

هیچ کوتاهی ندارد عمر زلف کافرش [illegible] طالب آملی دهن تیغ حرامی است دلیر

ترا بغیر فنون که حلال است همچو شیر ترا [illegible] بسعی دل بکف آورده ام

بدنهات قبول عشق که معراج عاشقانه است [illegible] وصل یار رو

سیاه ساخت [illegible] ملا محمد صوفی [illegible] که صید

مرادی [illegible] قد مکن که در زیر خاک پنهان باد ابراهیم ادهم خط [illegible]

ز دست عشق گشت چشم سیر [illegible] نعمت حسنت خدا زیاده کند

المتضاد — المتضاد عبارت است از آنکه در کلام الفاظ چند که ضد یکدیگر باشند جمع سازند

چنانچه در این ابیات واقع است کلیم همدانی سر ما را فلک [illegible] فروش [illegible]

جهان عقل سبک فروخته رطل گران خریده اگر چه [illegible] حلال

خدا به تیغ تو خون مرا حرام کند [illegible] زمین [illegible] کاهی که [illegible]

میان [illegible] باشد [illegible] کشته [illegible]

نگاه گرید [illegible] خنده [illegible] سلمان ساوجی بوی سنبل زلفت دل

نسیم سبک زرنگ سبزه خط [illegible] گران طالب آملی من [illegible] از

سر بام [illegible] چشمه [illegible] نشسته بکف خاکی [illegible] ناصر علی [illegible]

اگر هست [illegible] که از خجلت گناه شکست میرزا رضی

مشکل [illegible] آنچه [illegible] از کف [illegible]

بابافغانی [illegible] در قتل [illegible]

[illegible] خانه نشین [illegible] عشق [illegible] پای دار [illegible]

[illegible] زلف [illegible] انجام [illegible] مطلع [illegible]

حسن المطلع — است حسن المطلع عبارت از آن است که شاعر آغاز کلام در مطلع قصیده

و غزل [illegible] الفاظ و معانی دقیقه

[illegible] چنانچه قدسی [illegible] چو غنچه گل صد برگ آسمان و رنگ

[illegible] کاشی قد جانان که از سرو دلی [illegible]

گرفتار [illegible] شاخ گل [illegible] غنچه بسیار [illegible] بالا

نقش [illegible] ترا [illegible] شراب روغن گل [illegible] ابراهیم ادهم

طلوع صبح [illegible] آفتاب ندارد [illegible] مطلع جواب ندارد

حباب شکسته جانی [illegible] باد [illegible] خزان [illegible] بهار [illegible]

[illegible] گردون [illegible] آزاده [illegible]

[illegible] نگاه [illegible] خوبی [illegible]

است [illegible] صبح [illegible] چشم [illegible] سپیده دم

بود بر جراحت [illegible] شانی تکلو [illegible] آن گریه که صد خنده [illegible] زده است

تو و آن [illegible] تغافل که دم از خون زده است [illegible] که سیب آن [illegible]

[illegible] بیکسی [illegible] جان [illegible]

طالب کلیم جان [illegible] سخن را ادا کنم که نقد جان [illegible] سخن را بها

کنم [illegible] ز ناتوانی خود [illegible] که از [illegible] دیده

بردارم و بهترین صنعت براعت استهلال است و آن عبارت است از

مناسبست آغاز کلام با آنچه بعد از آن ذکر خواهد شد چنانچه مولوی جامی در ابتدای
لیلی و مجنون رعایت آن کرده ٭ ای خاک تو تاج سربلندان
مجنون تو عقل هوشمندان ٭ بگشوده اسم او سهیلی محبوب
و حسن المطلع در عرف بعضی آن گویند که بعد از مطلع بیاید و باید که آن نیز مطبوع و
دلنشین باشد ٭ حسن التخلص عبارت از آن است که در قصاید چنانچه گریز از
اسلوب تشبیب بمدح ممدوح بوجهی لطیف و پسندیده نماید تا انتقال حسن
کلام دو بالا گردد و سامع را انبساط افزاید چنانچه سلمان ساوجی گفته ٭
مطربا باده طرب خوش بزن ای مرد که نیست ٭ جز تو در ملک شهنشاه جهان آرای
مرزا ابراهیم ادهم نیست باید نیست کام ... شهوار ٭ نیست ... مصدوم
زین قصاید شاعری ٭ بل ز مطلع مطلعم چون صبح تمهید ثناست ٭ تا کنم مهر سپهر
شرع را در جهانگیری کلیم ٭ بجو و بناز که آوازه نکوئی تو ٭ در صیت عدل شهنشاه
تا همه جاست حسن المقطع چنانست که در ختم کلام رعایت حسن معنی و عذوبت
الفاظ را مرعی دارند و ختم مدح بر دعا لازم است چنانچه عرفی گوید ٭ تا فنا مطلق
رود در ته کتاب انقراض ٭ تا بقا روی نبرد از کارگاه انقلاب ٭ عمر اعدای تو
سبکی فنا را متعاقب ٭ عهد اقبال تو توفیق بقا را همرکاب ٭ عبدالواسع جبلی مدام تا که
بود وصف زلف در ابیات ٭ همیشه تا که بود لعبت خال در اشعار ٭ سری که از تو
بپیچد بریده باد چو زلف ٭ دلی که از تو بگردد سیاه باد چو خال ٭ ابداع عبارت
از آنست که شاعر معنی تازه اختراع کند و مضمون نو ایجاد نماید و این فی نفس
الامر صنعتی نیست حسن و لطافت شعر در آنست که معنی تازه داشته باشد و
رعایت صنایع دیگر در ضمن آن اولی و انسب خواهد بود و ترا که معنی تازه در شعر اهل
ادا و اندازست در معنی ... و بدایع معنوی در آن نظیر چشم و زلف و خط و خال است

حسن التخلص

حسن المقطع

ابداع

وصنایع

وصنایع لفظی باشند تازه و سر رشته نیز بوده و محل آنها و در این حیثیه شعر در ابتدای مطلع
سعی است اشرف آشنائی که آبروی ... ترکیب او ... بود در دولت او
مقصود گشته ... آدم ... از برج ... سپهر ...
در ملک قدس شهنشاه جبینش ٭ ... دعوی خویش
انگشت شهادت بیاید چنین ٭ در شهر فنا با خاک یکسانست ارستی ٭ پی
داخل شدن چو شمع می زدم سر خود ... و حدت و ... است از کثرت
خلق ٭ نشانها با تنگ بود که زهی مینا برست ٭ ... آشنائی بهره نبود خلق
عالم را ... ز چشم از خود جدا سازد ... بغیر شهد ...
شیرینی است ٭ که از حلاوت لب ... طالب ... در ره عشق تو سر ...
بود ٭ گرد باد ... از ... ز خارزار حجت ... است
که گل بهجت تو از شاخ تازه تر ماند ٭ طبیب ... اگر حکم فاقه فرماید ٭ تمام عمر یک
لخت دل معاشم کم ٭ کلیم ... تیز او ... که بسیار ...
ولد غربت دیگر بود در دامن صحرا مرا ٭ میکند ... قطره
از رنگ خونین ... زیر سرش ٭ انتخاب ... در گلشن کنم ... سیاه
غمزه ات را ... میبایند ٭ شکست ... چو برگ ...
دل بهر کس داده بودم باز میگیرم ٭ پریشان طره دیدم که بر هم خورد سودایم ...
این مسافران ... بمقصود رو ... ٭ شاید که ... قدمی ... ٭ گهی که خاک شوم خرم
از فراز چو گرده ٭ بچشم خلق ... ٭ بس ز محیط محبت ...
دیدم ٭ که استخوان شهیدان ... افتاده است ٭ ولد ...
پوست مجنون بوی دوست ٭ عاشق اندر پوست کی گنجد چو پسته روی
دوست مصنف داغ ... که ز دریا بر خاست ٭ ...

ترکی برخیزد و از لذت ذوق بیخبری حضور خواهد بود در شهر غریبی دیوانه شوم سبزه موی
است و همچنین در پی بسا آن کلمات ابر بر روی هوا دود و خیزان گلگشت در چمن
و در شش صبا بوی تو سودا انگیزد گل بکف در دشت زرد و شیخ گره و در ... گرد
السبیر بریزند چوبان شکار و شیخ نموخ بال تر و دیده در آینه مواد
و در این موقف فصل سیوم اتمام یافت و پیرایه اختتام پذیرفت فصل
چهارم در شرح اعمال معما بعد از آنکه تکمیل رسید پیرایه تا تذکره جامع و مقتبس از
رسایل و ربع فن بعد از نقل سطر از رساله میر حسین شفیعی قنا بوده است رحمه الله
و این نسخه رسایل اعمال و امثله هر یک از آنجا اقتباس نموده با سبک
موجز که ذهن سلیم را در باید بمعرض تحریر می آرد و است الله ولی التوفیق تعریف
معما کلامیست که بوجه صحیح دال باشد بر اسمی از اسما بطریق اشارت و ایما
و چون قواعد آن اختصاصی بنظم ندارد و چه در نثر نیز ممکن است چنانچه بوجه اکثر عبارت
صحیح دال باشد بر اسمی که استخراج می باید و تواند بود که از معما اسم مقصود
نباشد بل مستعار و آن عبارتی بود و لازم است که کلام معما سوای معنی معما
احتمال معانی دیگر نیز داشته باشد بر وجهی که پسندیده طبایع گردد و از
محسنات این فن است شامل بودن تمام مصرع یا بیت معنی معمائی را
چنانچه در ضمن بعضی از امثله معلوم خواهد شد اعمال معمائی بر چهار قسم است
تسهیلی و تحصیلی و تکمیلی و تذییلی و از این اقسام تحصیلی آنست که بآن
حروف اسم حاصل آید و تکمیلی آنکه حروف حاصل بواسطه آن تکمیل یابد و
تسهیلی آنکه بسبب سهولت از این دو قسم مذکوره شود و چون این عمل بمنزله یاری
و مددکار اعمال دیگر است لهذا تقدیم ذکرش خالی از فایده نیست و عمل تذییلی
انتقادیست و دانست باصطلاح حروف اسم مثل تسکین و تشدید و حرکات و مانند آن

چنانچه در

چنانچه در تسهیل گفته آید و رعایت این عمل ضروری معماست بل انچه بمنزله ...
چه در معما تحصیل حروف بی انتظار معتبر است اما اعمال تسهیلی چهار است انتقاد
تحلیل ترکیب تبدیل انتقاد عبارتست از اشارت نمودن به بعضی اجزاء
لفظ بجهت تصرف در آن بوجهی از وجوه چنانچه سر و تاج و فرق و دل و میان و وسط و انتها
آن گویند و پا و پایان و دم و پا و صدر و نهایت و دنبه و مانند آن ذکر کنند و حروف
آخر کلمه خواهند چنانچه در اسم جنتشاه گویی آشفته شد بهمه شب یار را
ساختی پی سرو پا سید و پا یار را از کلمه ساختی و لفظ پا چون اول و از لفظ را
حرف آخر ساقط شده و اسم مذکور بحصول پیوسته و مولف این سواد گفته باسم حسین
بعشق آن نخل بکری با نم هم آغوش است که پیش حسن بی پایان او خورشید رو پوش است
دل از خورشید لفظ سین خواسته و رو پوش قرینه انداخت بحذف عین است و از لفظ
و رکرد میان مستعمل و نظایر آن ذکر کنند و حرف وسط کلمه مقصود باشد چنانچه مولف گوید
باسم تقی بر دو چوب توبره حال قد لبکلم را دل کرد به تو ز نریق تر تقاده شمار او جز حسن فرمایند
باسم شاه بدر بود عدو هم نشین زیم پیوسته و صحبت یکدیگر جدایی احتیبه آن
سرد و بهم پیوسته و دیگر یار و دل دیگر از خود صحبت دل بسته یا و دل لفظ شده یا رست
و هر یک دل خود در او و دیگری بسته بطریق تعویض و تبدیل و گوشه و کنار و مثل آن گویند
و اول یا آخر کلمه اراده نمایند چنانکه در اسم طاهر از نقش خطا عشق دل ناز رود از گوشه کنار
عکس روی می نمود پوشیده ماند که نقش خط خطا و از لفظ ناز مراد است و دل و که جا بیا
از لفظ خطا زدوده طا مانده و از گوشه کنار او که ها است اراده نموده و از کنار گوشه او
که حرف آخر است و لبها و گوشها و نظایر آن گویند و اول یا آخر کلمه مراد بود چنانچه در اسم شاه
سر که حرفی ز شوق عشق آموخت تا بلبها رساند و لبها سوخت حرفی از شوق ...
اسم شین است و با حرف جبل خوب تا رساند تا ها شود و سوختن لبها اشارت بحذف ها

والف است که در اول و آخر آن واقع است و الفاظی که دلالت بجهات ستّ کنند چون پیش
و پس و امثال آن ذکر کنند و بعضی از اول آخر کم خواهند چنانکه مولوی جامی گفته در اسم
پوست ارمغان دو مغز از دوست * خواه کین مغز آمده و آن یا پوست * یعنی نماند که دوست ... مغز پاست
و مغز دوست واو و سین است و چون جیم و پا را بجای جیم است و واو و سین را مغز اعتبار باید
موسی شود چنانکه در اسم خواجه * خوبی که ... را از جا بجا بهای خوبیان آید * خوش آید برقد او جا
خود را کاش نماید * لفظ شاید ترکیب یافته یعنی قد او که الف است خوش آید و حرف جا جیم ...
و دولها و وسطها و مانند آن ذکر کنند و بعضی ما بین الطرفین خواهند چنانکه در اسم امام جام
ز رفعت بارگاه حضرت دوست * حرم کعبه دان و خلق عالم * فرستاده مدبر کعبه
عمده لهای جز در ازین هم * ابای کعبه بطریق تلمیح ابراهیم مراد است چون ما بین الطرفین او که در عمده ولها
اشارت یافت ... دام میانه ... گفته ... آن اراده نموده در اسم جام تقدیم لفظ هم
برام اراده نموده و تواند بود که حصول اسم اشارت که انعقاد عبارت است یا اعمال معماسی
چنانچه بعضی ... لفظ است و مصنوع می باید باسم ... * آن شوخ نقش ساحری
پنهان ... ساحر که کمان و تیر باید * از موی ... است ... تیر و کمان
ساحر الف ... چون ... لفظ موی ...
و چنانکه در اسم ... * از لب خود وعده فرمایکش ای آفتاب * در دل من آرزوی ... لعل
لعل تاب * دل ... لام است و از آن بحساب جمل لفظ سی ... در کلمه آمد چنانچه در اسم سراج * دل ...
که آه ... * تاج ... از دل آشفته واره * لفظ تاج ... ترکیب یافته که معنی ...
از یکی ... تاج خواسته ... گفته یعنی ... سر و تاج باشند ...
و دل آشفته فاست که اشاره بحذف آن نمود و از طرق انعقاد است معین کردن حرفی
بذکر مرتبه او در عدد حروف لفظی که شامل آن حرف باشد چون ثانی و ثالث و مانند آن

چنانچه در اسم وحید * چه ای یار کرم یار و سرکشی باید که بر حساب نیابت خود بفرماید
حساب تحلیل یافته و لفظ ... ترکیب یافته یعنی لفظ ... حرف سابع او که او را
چون بر حرف ... اعتبار نماید ... شود و ... تحلیل لفظ ...
و چنانکه در اسم حسینی * در حدیث آن کتابی سبحت گفته اند * معجز عیسی [illegible]
گفته اند * لفظ ثانی تحلیل حدیث ترکیب یافته یعنی ... ثانی او دال است تبدیل
ثانی لفظ سبحت که سین باشد و از سین لفظ او مراد است و از ین قبیل است تعیین
حرفی بذکر احوال و اوصاف آن و این انواع بسیار است بعضی از آن در ضمن مسئله
تلمیح می شود چنانکه در اسم کریم * آنچه در دندانست در لب گوهر یکسان است * از شکر غنچه
پوشیده دندان همه * ماده اسم لفظ شکر غنچه است از آن حروفی که در کتابت ...
او با عدد نقاط او برابر است شین و یا و نون ... که اشارت باسقاط آن نموده
چنانکه در اسم ... * در دل من آفتاب رخش آن سیم برگشته ساکن غیر خود ساکن
نمی خواهد دگر * عین در یم که دل من که اشارت با نست آورده و لفظ ساکن حرف
ساکن او که الف و نون است خواسته و مقصود بالتمثیل لفظ ساکن است التحلیل عبارت
از آنست که لفظ را ... یعنی هر معما ... مفرد باشد در معنی ... اشارت
بدو جزو یا بیشتر ... که هر جزوی معنی باشد یا لفظ یا ...
و تواند بود که اجزا مستقل باشند یا بعکس ... مستقل بود یا بعضی غیر مستقل و بعضی
مستقل باشند و جزو مستقل نیست که او ... حرف با ما قبل و ما بعد خود نباشد و غیر
مستقل بعکس آن و مثال هر یک مسمت و مصنوع می باید قسم اول که مراد از آن اجزای
تحلیل معنی باشند لفظ ... تحلیل بجزو مستقل چنانکه در اسم ابل ...
و ... دیده از سرمه زیبا * لفظ ... تحلیل ... یعنی ...
بر سرمه دیده ... که لام ... است ... تبدیل نموده و مقصود
زیبا

بالتمثیل تحلیل زیبا است و تحلیل بعدم استقلال مرکب شاید در غیر تحلیل هر دو جزو نیست
چنانچه در اسم شاهی ٭ کرد تیر غمزه است از جور و کین ٭ در دل شیدا جهی ای نازنین
لفظ شیدا و هیچ تحلیل پذیرفته و از ترکیب شاه حاصل آمده یعنی در دل شیدا لفظ ها کرده
و مقصود بالتمثیل تحلیل و هست و بعدم استقلال یکی از دو جزو چنانکه در اسم جابر
جای او عالی بود فکر عمیق ٭ چون رسید و گشته جایش ای رفیق ٭ لفظ که تحلیل یافته و بجای
ترکیب حاصل آمده و چون رسید در کنج جایش گفته و بجای آن دال تا ری پیر و هست و انتهی
از در بابه پیوسته و دل بالکه زیر ش تا و ست تبدیل داده بجا به و چنانکه در اسم صبحی
عجب کز تماشای آن مه کلگون ٭ دل اندر بر آید ز صبحی تفاوت ٭ بی نقاوت تحلیل و لفظ
اخیر است ترکیب یافته دل بود که و او هست با لفظ صبحی پیوسته و نون از آن اسم تقاطعه و مقصود
بالتمثیل تحلیل لفظ قانون است اما تحلیل سه جزو با استقلال مرکب چنانچه در اسم علا
با بدال ستیزی انجوا هیچ خواری نیست ٭ بنده را بدی یافت بیکان تا زیست ٭ از عز
ابدی نعیم خجسته جاودانی است که آخر زیسته باشد و لفظ بیکان سه جزو تحلیل یافته یعنی که آن تا زیست
و در تا زیسته ی لا باشد قسم دوم که مراد از اجزای تحلیل لفظ با شند معنی اما تحلیل به دو جزو مستقل
چنانچه در اسم نقی ٭ تا بود قندیل دل سوخته شد ٭ آن سوخته یا ز افروخته ٭ لفظ قندیل به دو جزو تحلیل
قن و دیل دل سوخته یعنی قندیل بود که تن باشد و در مصرع ثانی اشارت است با نبات ثابت یاء
محذوفه در آخر نقی اما تحلیل سه جزو مستقل با اسم موجود ٭ آن سبزه که بود تا باغ
ایام بهار ٭ از رسته قدی چو الف در گلزار ٭ دیدم ز غزال خمیده کرده ش گشت
صد محنت و غم زرد شده چون سر خار ٭ خمیده سه جزو تحلیل یافته از غزال خ می گفته
و لحمل تبدیل غزال پیوسته و از ال م و ا و راده موده لفظ تقویم و ده کرده ش گفته بود شده
و بعدم استقلال بعضی چنانچه در اسم مهدی ٭ ای خوش آن گشته اید بود که ٭ بر سر بر قدم وی
دلسوز که لفظ مرقد سه جزو تحلیل یافته بر سر قد گفته قرشده و دوی دل سوز گفته وی یافتیم

سیوم که از بعضی اجزای تحلیلات بعض مراد باشد و از بعضی لفظ اما تحلیل به دو جزو مستقل
چنانکه در اسم نجیب ٭ بهر ما حصه قصه دارد در کمین ٭ آن نجیب نازنین ٭ سر که آن هست نجیب موجود است
نباشی ز کمین ٭ نجیب باشد که همین به دو جزو تحلیل یافته از لفظ های معنی او صفت بود است
که ندا باشد و از کلمه همین لفظ او مراد هست یعنی ای همین از کمین نباشی و چون همین از کمین نباشد
کی ماند که داغ هست و بعدم استقلال بعضی چنانکه در اسم باقر ٭ ذات تو شد کرم که جمیع را
کرد ٭ چون خواست با خلایق در سر اشکار کرد ٭ اول اشارت تحصیل لفظ با موده و خلای قدیر تحلیل
خلایق و سر نا حاصل آمده و لفظ قدیر چون خالی شود قر ماند و بعدم استقلال مرکب چنانکه
در اسم یادگار ٭ ز شاخ وصل بر خوردن مخاطر دری دارم ٭ همی گر شود در دست یک
برگ آرزو دارم ٭ در دست یک گفته و الف در لفظ آورده و برگ آرزو دارم که تحلیل
حاصل آمده اشارت است ز نقطه یاد بند کور در لفظ گار اما تحلیل سه جزو مستقل چنانکه
در اسم یونس ٭ گاه از دل بر سیم و گاهی ز جان ٭ ما هی و مزن سر لبهاست آن ٭ لفظ و یزن
به سه جزو تحلیل یافته وی را از سر آن گفته و یونس حاصل آمده و ما هی نیز به لفظ آن بدل کرده و بعدم
استقلال بعضی چنانکه در اسم انس ٭ سر و سر است بود کمر که خواهی ٭ از چه بود بیاران اگر
میخواهی ٭ از سر الف مراد است و تحلیل لفظ نسبت عبارت از سر تن بود م حاصل آمده و افاده مقصود
نموده اما تحلیل چهار جزو مستقل چنانکه در اسم نوایی ٭ جان و دل بهر تو جا و مسکن است ٭ دیده
خانهای پر روشن است ٭ ماده لفظ خواسی است و کلمه خانها چهار جزو تحلیل یافته و خا از خواسی بود
و ها بحرف یاء تبدیل پذیرفته و وضع تحلیل چنانست خان ها ی و بعدم استقلال بعضی چنانکه در
اسم کاشفی ٭ چند در دیده خونبار زمانی صد بار ٭ تا کند اشک فراوان همه بیرون ز دل آتش خرمن
آتش کف را که تحلیل ده لفظ بهر سیده مختصر است از در آمدن کلمه آتش الف مفتوح و فای مکسور
و در بعضی صورت کاشف بحصول پیوسته و یا راست پوشیده نماند که تحلیل زیاده بر چهار جزو
ممکن است اما در این مختصر استیفای بیان آن صورت تطویل است و تواند بود که لفظی که بعمل تحلیل

حاصل آمده باشد آن نیز تحلیل پذیرد و افاده مقصود نماید چنانکه در اسم سیدی * اساس قدرت از مه
برتر آمد * فراز اوج گردون غر آید * تحلیل اوج گردون بگرد ترکیب یافته و از آن کلمه جو خسته و اگر به
در ضمن منع تحلیل شبیه مراد هست یعنی نشد بدید باشد فراز یا آید که مرادف است بدی شد این
سمرا دو رخ را گفته که سیم است و درین طریق شاید که واسطه تحلیل پذیرد تا حصول مقصد انجو ولی
تحلیل باشد چنانکه در اسم حنیفه * تن بحجره دگر گوی تو جان یافت * دل بحجر نقد کعبه زان یافت
دل بحجر رحیم هست و نقد کعبه اشارت بعبد است که نود و هفت هست و آنرا تحلیل داده ان
دو و هفت خواسته و حرف نون و یا و دال بحصول پیوست و شاید که ذکر ماده معما باسلوب
عربی باشد و باسلوب فارسی تحلیل یابد چنانکه در اسم طیفور * کس بمقام وصل او کی رسد ار
عجب * ان وصل و یار فوق و یار من طلب * عبارت فوق فارسی تحلیل و ترکیب حاصل آمده
و از لفظ یار الف که قد اشارت بالف است تبدیل داده بکلمه [illegible] رسیده و طا از لفظ تحلیل
لفظ طالب طیفور حاصل شده و بر عکس این هم تواند بود یعنی عبارت فارسی باسلوب عربی تحلیل پذیرد
چنانکه در اسم کامی * گر چه اغیار همه عیش از ما * نفته اند وز رخ جانان دیده * کرده ایم از همه آخر رخ
یار * تا تماشا بهر ازان دیده * ماده اسم لفظ کرده ایم است و [illegible] رخ یار اشارت است از همه آخر
گفته آمی شده و عبارت تا تماشا بهر ازان تحلیل و ترکیب حاصل آمده یعنی [illegible] است و ب
حرف ری [illegible] اشارت بسقوط دال [illegible] است [illegible] تحلیل [illegible] حاصل
و از تحلیل آن اسم [illegible] چنانچه در اسم اولیا * [illegible] ماده در [illegible] خالی از [illegible] است و
باکش هم * کلمه از دم خون خال [illegible] بلفظ خال [illegible] اشار
بانست حرف [illegible] خال [illegible] بحصول پیوسته و از احتیاج [illegible]
اولیا حاصل آمده و اگر [illegible] تحلیل [illegible] لام [illegible] استقلال [illegible]
شمارنده [illegible] ترکیب [illegible] که مرادف [illegible] حاصل میشود اما
ترکیب عبارت از آنست که مجموع اجزا را که قبل الترکیب یعنی غیر معما مرکب لفظ نباشند یعنی معما به لفظ

اعتبار نمایند و شرط این است که مراد از آن معنی باشد نه لفظ خواه اجزای مرکب بعضی از ترکیب
مستقل بوده باشند و اگر غیر مستقل یعنی استقلال اجزا در تحلیل شرح داده آمد اما مثال مرکب
از دو جزو با استقلال مرکب بعضی از ترکیب چنانکه در اسم عمر * مرغ دلهای کسان را تماما آن غمزه صید
خود ساخته [illegible] دام * غمزه لفظ دام آن ترکیب یافته و از غمزه حرف [illegible] و با لفاظ مجرد ف
نماید عمر شود و تعمیم استقلال مرکب چنانکه در اسم [illegible] * گر چه در پیش رقیبان سخن خسته یار
هست [illegible] لفظ [illegible] ترکیب یافته [illegible]
اشارت [illegible] استقلال [illegible] چنانکه در اسم [illegible]
عنایت [illegible] لفظ عنایت [illegible]
نانی ترکیب یافته [illegible] تبدیل [illegible] که مراد
نی باشد [illegible] جزو مستقل چنانکه در اسم [illegible] * [illegible] است * تو در
حیثی [illegible] لفظ [illegible] ترکیب یافته [illegible] که مرادف است
تبدیل داده [illegible] و تعمیم استقلال بعضی چنانکه در اسم شیخ طاهر * خطا
گویم [illegible] تو رسد دل * [illegible] خطا [illegible] * لفظ کشتی ترکیب یافته
رایم [illegible] کشتی [illegible] گفته یعنی [illegible] بالای [illegible] خطا [illegible] کشتی بالای [illegible]
جا دارد [illegible] شیخ طا حاصل میشود و دل [illegible] است و مثال مرکب از چهار جزو مستقل
چنانکه در اسم [illegible] * [illegible] * [illegible] تکمیل شده
عاشقان [illegible] * [illegible] لفظ [illegible] ترکیب یافته [illegible] دل
او سه حرف آمده [illegible] اشارت [illegible] آخر گفته [illegible] شده و تعمیم
استقلال بعضی چنانکه در اسم [illegible] * [illegible] افسرده دل [illegible] * تا چند [illegible]
[illegible] * از آتش دل [illegible] * [illegible] ودلفروزی [illegible] * [illegible]
[illegible] ترکیب حاصل آمده [illegible] آتش دل [illegible] یعنی [illegible]

کلمه نشسته و در کنم زالف باشد و عین یا چشم کرده اعنی شده و ز روی دلفروز دال است و تواند بود که
معما مشتمل بر دو ترکیب باشد بفاصله میان هر دو چنانکه در اسم بابا احمد — زلفت شده میده کرشمه جا
بیقرار حسینه و تو بیاد است مجو زلف یار بیچ و قربت آن که بعد ترکیب رسیده اشارت بحصول لفظ
بابا است و زلف جیم است داشته و در کجا باشد و در لفظ آمد آورده احمد شده و اگر ایراد هر دو
ترکیب بفاصله میان یکدیگر واقع شود دیر جایز است و تواند بود که ترکیب بعبارت فارسی با سلوب
عربی مستفاد شود چنانکه در اسم حبیب — ای خسته کوی آن صنم بنشسته جای او یار از سر برد
برش بسر شده برهای او که لفظ ترمی ترکیب یافته یا از ترمی یعنی ای یار ترمی شنید از الف از زار
ساقط شده ترمانده و از تیر مراد است و در بر برش گفته و از لفظ ره را که باید انمود
یار ازبرهای او که دال است آورده و شاید که درین طریق هم معما مشتمل بر دو ترکیب باشد چنانکه در اسم
میر — بحست و جو گر که قدم نمی درده مطلب ترا حاصل کند سوی آن مه طلب یا جاه و ترکیب
بهم رسیده یعنی طلب که وهم راح و از راح می خواسته و از مرا که مراد ف لی است سوی مه را که میم
باشد کشیده را مانده و از آن حرف مقصود است اما تبدیل آنست که بعضی حروف را بعضی
بدل سازند بوسیله التصحیف و شرط است که اسقاط آید و ایراد حرف او بجای آن مستفاد از ترکیب
عبارت مستفاد شود و الا از اعداد تبدیل نخواهد بود چنانکه در معمای بتی — چنین که از وجود ماند یکی
حقیر جلوه اگر زجای برود حق بکجا نیست او را لفظ حقیر از سه جو دگر در باشد چون جدا شود
حق ماند و از کلمه حق چون کلمه حق از جا رود بجای او غیب آید بتی رود و باید ایراد لفظ بید بجای
مستفاد شده پس بنابر شرط مذکور از قبیل تبدیل نباشد اما مثال تبدیل چنانکه در اسم اسعد
درین هر کل سوی چو کشند زیر لبستان خاک خوش و جاک زیل جلوه رای دوستان
از لفظ خاک خوش و زرد و جاک چون این هر یک را تبدیل باید عبارت نماید زر جار سه
و از آن الف سین و عین و دال مقصود است تواند بود که عمل تبدیل بواسطه تحلیل حاصل آید
چنانکه در اسم تقی — ای باد چو سبیل آن پیزاد کنی ور پس او وحدت بنیاد کنی کو شوق

دل تنگ زمه بیرون است از دوستی آخر چه بود یاد کنی کنی بتحلیل لفظ شوق
تنگ با لقاف تبدیل داده تنگ شده و مه و در که کاف است محذوف نموده و آخر دو
حرف یا جو بسته و شاید که تبدیل متضمن کنایه باشد چنانکه در اسم بهلول — چون در شب عید ابرت
سیم اندام از بام نمود ابروی عنبر فام بار دیگر مهش بیدم ابرو ماه نو را وتمام دیدم
تمام به بیمه راکه میم است بحرف با تبدیل داده و از تمام دیدن ابرو لفظ نون مراد
بمعنون شده و در مصرع آخر سر ده نون را بلام بدل که ده جهدی او تمام سی می باشد و چنانکه
در اسم صدیق — این دل شده در لجام می افشرده موسم سرما در رصاف قدح
بود از لفظ دیگر کلمه دی که موسم سرما کنایه از آنست تبدیل داده بلفظ صد که عدد صاف قدح
است و چنانکه در اسم اسماعیل — بعد یکسال ساقیا سینه سود دم از شربت دیرینه
یکی را که الف است تقدیم داده لفظ سال و اسال حاصل کرده و سماقیاسی به گفته و
قیاسی نباشد سماعی باشد موافق قاعده نحو و مقصود تبدیل سا با اسال است بلفظ سماع
و مکرر است که تبدیل بواسطه رقم هندسی باشد چنانچه در اسم ایوب — شمشاد بیش یار
سیمین تن ما پیوسته نزد او غریب است و بیاد از شمشاد الف و از بیش یار یا حاصل نموده
و رسم غربت عزیز است و از آن حرفی که در کتابت ما قبل حرفی دیگر پیوسته است زبا بیه چون استادی
نویسند رقم هشتش صورت میگیرد و از آن واو مراد است و حرف یا را با کفته بتحلیل لفظ
بیاد و تواند بود که مبنی بر اسلوب حساب حرفی باشد چنانکه در اسم ابراهیم — غمهای دل
خویش بر تو نشسته بگو کر جاده هم شرح یار سیمبر مشتاق دل آنچنین او خواه شود
یک تیمار دارم از آنها بتر از لفظ آتشین دل او که نون است حذف نموده و از عدد آخر
که یک نیمه کم شود دو نیم ماند از دو حرف با جو بسته و از تیم لفظ آن اراده حرف کرده و شاید
که جزو مسیل یا بر دیگر بحرفی یا زیاده تبدیل پذیرد چنانکه در اسم محمد — خویش را خاک ره و
کند آن محبت آخر مکرر گردی کنند آخر لفظ محبت را بلفظ مکرر بدل کرده و با دیگر کلمه دی تبدیل داد

و شاید که دو حرف که محیط شی باشد بلفظ دو حرفی مبدل شود چنانکه حرف اول این لفظ بجای حرف
اول آن محیط باید و دوم بجای ثانی چنانکه درین معما باسم ملکشاه سوی قلاشان نبلیه
ای اگر چون زاهد چون نکهت می بی نقاب نمود و روی مه گشاد سوی قلاشان که نور هست محیط
بوده و اول و آخر قلاش از لفظ نکهت بدل داده ملکشاه حاصل آید و روی مه گشاده جهت حصول
موده و در نظر دقیق محل تصرف زیاده از دو حرف نیز تواند بود و باشد که در تبدیل لفظی که در
تصرف نظم نیز بتمامی مبدل شود چنانکه در اسم نعمت سیم و سنگ یار با نازو رقیب بر سر ما
مانع است آن ماه زر را بقیمت داده جان ما از کلمه بلفظ مانع و ما بقی او که ماست بدل
یافته و شاید که محل تصرف یک حرف باشد و آن بانواع مختلفه صورت پذیر میشود بعضی از آن قسم
دو مثال نموده می آید باسم خالد بر قد احبیب خال لب بین شد و میان شد و قرین
از قد احبیب لفظ خا خواسته و نقطه بر الف فزوده و از شب بقاعده تلمیح لام اراده و [illegible]
چون حرف لام در کتابت بیان بروی پیوند دال شود و باسم فتح سجان [illegible] دل مرد [illegible]
رخ بود در دو سر زلف دلکش ای مهوش دو سر زلف درست و رقم آن دو صفت باشد [illegible]
کند یعنی اگر کوی نویسند رقم جستاد و هشت میشود [illegible] و از آن رخ و چار [illegible] است و حرف [illegible]
اشارت بآن است در عدد و چار [illegible] و اعمال تحصیلی [illegible] تنصیص و تخصیص و تسمیه
تلمیح ترادف و اشتراک کنایه و تصحیف استعاره و تشبیه حساب تنصیص و تخصیص
جناس [illegible] آن حروف مقصود با تمام آن تصریح مذکور سازند و نوعی از تصرفات معین نمایند تنصیص عبارت
از آن اول است و تخصیص اشارت بامر ثانی و تعیین مذکور شاید که بسبیل تحلیل بود چنانکه در اسم [illegible]
زر زیاد در گشت گردون گوش که خواهد سبیل بقر یاد کرد و این حروف اسم از عبارت بقر یاد
گردون پیدا است و تواند بود که بسبیل تحلیل باید چنانکه در اسم درویش علی چون دو یایی دل اطلاف [illegible]
در دل فزود بود در وی شعل آخر و چند آن شد که بود ماده اسم در وی شعل و آخر او که یا است
چون در عدد دو ضعف شود باید خواهد بود و شاید که این تعیین متضمن کنایه باشد چنانکه در اسم امام

نگهی

نگهی چون ماه ز در آورده ام آینه پیش نظر آورده ام آینه دیدن ام کنایه [illegible] است و شاید
که بعمل قلب حصول باید چنانچه در اسم شادی شاه در پیش رقیبان نتوان گفت ناش
تمام ضمنی که هست دل ما شاد [illegible] لفظ ها شیدا است که بقلب شود اسم مقصود است و در
تصحیف نیز تواند چنانکه در اسم بهادر بچندین در دو گوهر چشم گریان چون می بیند نهان
در دیده سوی پیش هیچ در جانی میند ماده اسم لفظ نهان است و آخر او را بدیل داد
و بر جا ندید بل بابد آمد بدل لفظ نون حذف نقطه زاست و شاید که کلمه حروف اسم علی
الترتیب در یک نظام مندرج شده بوجهی اندوه و تقبیض [illegible] چنانکه در اسم شمس آنکه بود
ز شوق او شعله آتش آه من نام نکوی او چو جان هست نهان در من از لفظ آتش
آمد اسم مقصود میان تا و نون مندرج شد و کشش اشارت بآن است و تواند بود که مجموع
حروف اسم مزوج سازد گرد در محل درج نمایند و بجای می که اینکی اشارت کننده چنانکه
اما موفق من میان ده و غم زار گشته از جور و کین از میانم این یکی آن یکی این
ماده سرد و اسم لفظ از میانم است و حرفی از آن یکی اسم اول حرفی بجای اسم ثانی بر
ترتیب فرا گرفته اما تسمیه عبارت از آنست که از حرفی اسم مسمی خواهند یا از مسمی اسم او اراده نمایند
و اسم حرف ملفوظی او است و مسمی مکتوبی اما قسم اول که از اسم حرف مسمی خواهند چنانکه در اسم
درویش سبزه از تو پرده میان زد درست تا بپوشد روی دشت خود دخت از لفظ روی
دشت تا از لفظ ده و روی دشت که در آنست مقدم آمده و مقصود بالتمثیل لفظ تا است
که از آن حرف تا مراد خواسته و تواند بود که حصول اسم حرفی بواسطه اعمال معمایی باشد چنانکه در اسم
صاعد نیست این آلا آخر که بر اعضا دارم کف خفی است و دریای تن افگارم لفظ ضاد
ترکیب و از آن حرف مراد است چون بر کلمه لب آید و نقطه او که ابدا اشارت است از حذف شود و صاع
رو نماید و از کف دم که مراد و مجهول است دال خواسته و در اسم فتحی چو اتح انداز بار آن
نی شنوا تری از نفس تحسین که مزین او بلفظ فرس تبدیل یافته و مرتبه دیگر بسبیل [illegible]

بدل کرده بتحلیل نقش و تخمین و مقصود بالتمثیل لفظ سین است و گاه باشد که اسم حرفی را بشنیده یا بجمیع
ذکر کنند و ذکر آن حرف اراده نمایند چنانکه در اسم مقصود ؎ مرا زنا خوشی نفس مشوش ؎ چو آن آفاق
گشته پر زدل خوش ؎ نافاق که بتحلیل من آفاق ترکیب یافته چون بکرد دقاق شود و از آن [illegible]
مراد است از اول حرف قاف و از ثانی لفظ صد که عدد اوست خواسته و دل خوش [illegible]
آورده و چنانکه در اسم یحیی ؎ کو آه برای ای زدل محنت کش ؎ کو آتش دل عالم گیرد و آن آتش ؎ کو دل
دل کرم چو شرنمیده ؎ کو زدل عالم گیرد و بآتش ؎ یا آنکه جمع بایسته و دل یخ کی مرادف [illegible]
یا آورده اما قسم دوم که اشارت بمسمی است و اراده اسم چنانکه در اسم نوری ؎ تر دامنی که آن
پی قدر و دی بار ماست ؎ رهست آنکی بودی پیچ خونم پیش است ؎ از حرف تهجی حرفی که در لفظ
الف و یا آید نون است و از آن لفظ نون خواسته آخر او را تبدیل داده و کی را [illegible] گفته
یا حاصل کنند مقصود بالتمثیل لفظ نور است و تواند بود از چند حرف که در یک مثل [illegible] یافته
باشد از هر حرفی ملفوظی او خوانند و از اشتراک آنها یک کلمه یا عبارتی حاصل کنند که مخبر از مقصود باشد
چنانکه در اسم صدر و قرا ؎ زنام دوست جان می یابم ؎ صبا بر کوی یک حرف از نامش حرف
صبا بر راحون تلفظ آرند که نام اشارت آن است صاد لی الف با را باشد صادی الف که دال
و از را حرف مراد است و در قسم از صیغه تافت ز الفاظ مقصود خواهد بود و در این طرح [illegible] شاید
از الفاظ حرف حاصل شود و متضمن ترکیب باشد چنانکه در اسم امین ؎ ای شیخ که زیقین بدانی
شکرانه ؎ بسیار نمائی بکسان اندکانه ؎ پوشیده تو بسیر بشیری آخر ؎ کو بین که تمام دیده ام یک دانه
ماده اسم سر شیر بشیری است و زار اکه آخر اوست حذف نموده چون سر حرف از آن تمام [illegible]
یعنی تلفظ آرند سین را شین را میشود و عبارت سین را شین را بترکیب می باید که مخبر است از تبدیل
حرف شین آن بکلمه ام که مرادف یا است و جامع هر دو قسم تسمیه است اسم معما با اسم صادق ؎
وصف تو ورای فهم اصحاب آید ؎ کس نیست که در معرض این باب آید ؎ القاب تو صد هزار اگر
بنویسند ؎ یک حرف ز صد هزار القاب آید ؎ از صد یک حرف صاد است و از آن لفظ صاد خواسته

والف

والف که مرادف نیز است ال الجمله را بدل کرده بتحلیل لفظ الف قاف حاصل شده و از آن
حرف قاف مقصود است اما تلمیح عبارت است از نشان دادن بحکمی یا زیاده که در محلی مشهور بسطور
باشد چنانچه بکلام قرآنی تیمن جسته از محلی حرفی یا بیشتر اراده نمایند چنانکه در اسم ثانی ؎
خلق جهانی بدعا بود یارش ؎ بر طرف از فاتحه خوان بیشمارش ؎ از یک طرف فاتحه فا و از طرف دیگر
نون خواسته که آخر کلمه و لا الضالین است و شمار بی سوا فق چهل و دو است و از عدد لفظ
دو یا بحصول بر خواسته و چنانکه در اسم امین ؎ ای دل از اخلاص آنهائی که صاحب کرم اند ؎
زان ضمیران نام جو کان طایفه نام آورند ؎ در سوره اخلاص حرف میم واقع [illegible]
وسیا و یک نون [illegible] یک فاست و از سیم چون ضمیر اسقاط نماید دو یا و یک نون ماند [illegible]
اول ام خواسته و از ثانی حرف آن را و انجمنین قسم کثیر الوقوع است نشان دادن مسمی با قاتم
کرده آید چنانچه از سیاره و بعضی از عوامض آن مثل
تقویم در
شرف و هبوط و اوج و حضیض و لیل و نهار بحرف آخر یک اکتفا نمایند و در تعبیه ایام هفته
بجای هر روزی یکی از حروف [illegible] چنانچه بطریق یک شنبه ا دو شنبه ب سه شنبه ج
چهار شنبه د پنجشنبه ه جمعه و شنبه ز و علامات بروج حمل بیست حمل ا ثور ب جوزا ج
سرطان د اسد ه سنبله و میزان ز عقرب ح قوس ط جدی ی دلو یا حوت یب پس اراده
بعضی از این مذکورات در قوام [illegible] چنانکه در اسم ولد ؎ در پرده زلف چون رخ
مهر فروز ؎ آن مه کسل کرد شب تیره روز ؎ از کسل مهر روز سین است چون نهان شود کل سی ماند
و از آن مراد خواسته حرف سی که مرور اشارت بآن است تبدیل یافته [illegible]
ولد حاصل شد. و آنچه یکی از ارقام اشارت نمایند و مرقوم الو خوانند اما چون این قسم
قلیل الوقوع است اگر جهت سهولت انتقال ذهن بر قم نمودن حرف اشارتی واقع شود [illegible]
باشد چنانکه در اسم سیران ؎ مرا نشانی که بود ز بخت ز چهره فرو ؎ [illegible] رقم و نقطه
بر او اشارت بجهت قوم بودن [illegible] تحلیل نقطه در قم حاصل آمده و مرقوم الو [illegible] نقطه

زا از فوق آن حذف نموده و مثال آنچه اشارت کرده شود بحرفی باشد که در محلی مشهور مذکور
باشد چنانکه در اسم بابک ای محرم کعبه آنچه در ره کوی شد بخشیده باید که نهفته ذکر
آن سه کوی تمام کعبه در ره اشارتست بلبیک که لام ازان پوشیده که نهفته ذکر
ما اشارتست اما ترادف و اشتراک ترادف آنست که از دو لفظ یا زیاده که برای
یک معنی وضع کرده باشند لفظی را گرفته و لفظ دیگر خواهند بواسطه مشارکت در معنی موضوع
له و اشتراک آنکه از یک لفظ که برای دو معنی یا بیشتر موضوع باشد معنی که باعتبار غیر
معانی خود باشد یا باعتبار معانی مخالف آن خواهند اما ترادف چنانکه در اسم حاجی بابا
پی قدرت سرکه نجلستان و ابریشم ای نگار سبزه در پهلوست یارا ازین یار زنبسیار تا ده
ما است و ازان آب مراد است و در اول لفظ حب یا زیادتی الف ازان آورده که سبزه در پهلو
ازین اشارتست یا وست و سبزه و دریا را اشارت از زیاده کردن الف در آخر آنست و شاید
کلفظی که مرادف آن خواهند باعمال معانی حاصل آید چنانچه در اسم شمیم زلشیدایان لها داده
برباد خدا را یک نظر ای سرو آزاد از لفظ دایان حروف لها ای اوساقط شود دال ماند و
خم است و از الشیء تحلیل کلمه شیدایان و چنانکه در اسم اوحد زین بیدار بریده
زنهار بروی نکو و مهر یاد آر روی حسن کج نکوست جا باشد و مهر سیمست و برین
سر دو آوردن یا را اشارت نموده و از یا دار مرادف او خواسته ام واو واو را بر دست
و ام را بر سیم آورده اسم حاصل کرده و مرادف دو دو است مقصود شاید که حصول لفظ
بتغییر حرکت باشد چنانکه در اسم معین سجان آمده دل از غم مسکین گر از جفا
می وصلت چشم دارد به مسکین صاف می سیم است و لفظ چشم که دل او سالک شود چشم باشد
و مراد و لفظ عین خواسته پوشیده نماند که مثال اشتراک نیز در ضمن امثله که شرح داده آمد سابق
است اما کنایه و آن دو قسم است قسم اول لفظ را اراده لفظ دیگر بواسطه مفهومی که موضوع
له لفظ مراد باشد مذکور را برای آن وضع نکرده باشند چنانکه در اسم معز

البخن

از ریلش بر وزیر و زرم بهتر موسم هست که زیر فرش یا نم سبز روز زان سبب آفتاب است که مراد
از ان عین آمده و لفظ زم بر ان افزوده زمع حاصل شده و سرو او از پی قدم گفته و چنانکه در
اسم قباد ولا دوری از کار وبار جهان بد وز ان آنچه باشد رخ دلبران باد آنچه در ان باشد
باشد باد است و رخ قلب که قاف است بر ان افزوده و چنانکه در اسم سیف جز متاع نکو
خبری زیر این گنبد زبرجد نیست آنچه از مفلسان بود دور و غیر سیم نیست
مفلسان تحلیل یافته یعنی درویشان باشد سیم است که بدین شاید قرار داده و آنرا بلفظ سی
تبدیل داده که سیم اشارت بان است اما قسم دوم از کنایه ذکر لفظی است و اراده
لفظ دیگر بواسطه معنی و پی آنکه دلالت اول بر ثانی بطریق تسمیه و تلمیح باشد یا لفظ ثانی مجموع
لفظ اول و چنانکه در اسم عبدی چون مه عارض و سرو قد آن حور نژاد مه تابنده
سرو آزاد تا ده اسم الی است که مرادف آن مه است و ماه را که لام اوست آزاد گفته و سرو
که الف باشد بلفظ عبد تبدیل یافته و چنانکه در اسم شمیم کو شمره پر دری که دارد کس مهر و
کو و دل بغواصی مراد خود برآر مهر سیمست و نقاط لفظ شمره چون بران آرند شمیم شود
و دل که مرادف یا است در یم آورده بکنایه غواصی شمیم بحصول پیوسته و مراد
غواص که گوهر است بالا آورده شمیم رو نموده و چنانکه در اسم عامی آن سرو که دل
زکل اندامی اوست جان خسته بیهری و خودکامی اوست بی مهر نکو کیش و لا لازم است
از مهر نشانه دلارامی اوست مهر که عین است نشانه قرار داده و لفظ دلا تیر که الف
بسوی او انداخته و لفظ رامی کنایه این معنی است و از قبیل کنایه است بعضی از صور تکریر
و این طریق شاید بنا ساختن عبارتی باشد باختلاف معنی چنانکه در اسم میرکی شمع در
بزم آن خجسته صنم ترک سر بنماید از پی هم یکبار سر ترک را لفظ می تبدیل داده و قرینه دیگر
از می سرا و را ترک نموده و چنانکه در اسم علا چو لبست از نشانه بر گل لاله مقصود شد
دو سنبل برده و لاله از گلزار دو سنبل لعل تبدیل حاصل کرده و از ان عین خواسته و مقصود

او عین و از نکرار لاله العمل اسقاط لاالحصول آمده و چنانکه در اسم آدم محبت همیاسی بی وی
برسر کوی محبت شد تماشا کرد آن باده که در سوی محبت لفظ تما یافته یعنی ا باده
اطراف اه شده و لفظ تماشا کرد او گفته و اطراف آن اسم حذف نموده و از قبیل کنایات است
توسل جستن باصطلاحات علوم و صناعات چنانکه در اسم منوچهر و ندیدیا تو چاک سرکه و دید آن
سرو لطف کنار دامن کشید آن سرو کنار دامن دال است و از آن لفظ چار رو بست
و چون از ترکیب عطف یا بهمن چار عبارت از عناصر اربعه شده و کشیدن سرو اشارت بالف است چنانکه
در اسم سنجر آن عنبر خط که از گل تر نمود بر لاله چار روح پرور نمود جان ساخت معطر و آورد
بهار خوش خوش سر ابتر نمود عنبر گل او که جز است مده غنچه شده و سر او را تبدیل داده بسین
بتحلیل لفظ سر اسرا اما التصحیف عبارت است از تغییر صورت رقمی حرفی یا بیشتر تا الخ صلاحیت
در شده باشد که حروف نخ و یا باثبات نقطه یا وآن دو قسم است وضعی و جعلی تصحیف
آنست که لفظی آورده شود که مفهوم آن مشعر باشد بتغییر رقم صورت رقمی بمحل تصرف یا
نقطه چون نقش و شکل و صورت و مثال و مانند آن و تصحیف جعلی آنکه بوسیله این الفاظ یا
کلام دیگر تغییر صورت دلالتی و کنایتی باشد و در تصحیف صورت چاره نیست از ذکر نقطه اما
تصحیف وضعی چنانکه در اسم الغ میرزا شاهی که چو تاج اقبال رسید و ز چشمه جان زلال
تحقیق کشید خورشید مثال یافت آخر خود را و ز علم آخر چشمه دل دریا دید از خورشید
مثال عین خواسته و از غین عدد داد و که الف است و اخر او حاصلت بحرف غین تبدیل
داده و الغ حاصل نموده و از آخر علم میم است و از چشمه عین و از عین زر مراد است چون بکرده
و دو لفظ یا بیا بمیرزا رونما بیده شاید که ادوات تصحیف با عمال معما تخلص حاصل شود چنانکه در
در اسم زید روح جانی دلبران چه آریم خبری که بدو ما نداریم لفظ ما ند کرده و بواسطه تصحیف و
ترکیب حاصل شده و تصحیف جعلی چنانکه در اسم شیخ اویس آبروی تو شد بید لبس
در کشش را مسکینم صرف ما در های اشک خوش ریخت که اشارت بنقطهای شین است او

شد سیاه است و از لفظ خوش … در های اشک

برسی افزوده و چنانکه در اسم اختیار رخساره و خال آن رب با همچنین خون اختر و پدید آمد
بهم گشته قرین صدمه سر جمال برآتش هم در هم رخ مه رو اختر افزوده پیش از حذف
رخ پیدا یک لطف اختر آستینه در اختر افزوده اختیار رو نموده و اختر را که اشارت بنقطه است در ها
افزوده و شاید که الفاظی که از نقطه یا بها تعبیر کرده شود بعلاج از اعمال معمائی حاصل آید چنانکه
در اسم شعیب رخسار زرد و خویش مهر عشق دلستان با مهر دوست حاصل زر خار
و عیب آن لفظ زرع ترکیب یافته و حاصل زرع دانه باشد که اشارت بنقطه است
و آنرا بسین که مهر است آورده و شین حاصل نموده و لفظ عیب را بعد از گفته و چنانکه در اسم
سعید از تو بر صوفی تاریخ لیلی هند خواهد شکسته باده و مخمور شب عید ماده اسم
عید است و یار که در او اشارت آمده است با مهر کس که عبارت از نقطهای شین است او حذف
نموده و چنانکه در اسم اسکندر در جهان قیدی عاشق در کشش زلف با آب اندر چهره اش گذارد
کرده خویش را لفظ اندر با ده اسم آمده و چهره او که الف است لفظ اشک تبدیل یافته
و صول آن ترکیب رونموده و از او کرده اشک اشارت بسقوط نقطهای شین است
و شاید که یکی از این الفاظ تصحیف وضعی حاصل شود و بوسیله تصحیف جعلی کرده چنانکه
چنانکه در اسم غنی دیده چون از تو بیند سوی یار شکر و چیز گوشه ابروی یار دیده را
و مانند زر که درست نقطه باشد که بعض افزوده و سوی یار یاست و لفظ ابرو تحلیل
یافته گوشه آنست و رقمی یار گفته و یا و یا حاصل کرده و مقصود با التمثیل لفظ در است
که تصحیف وضعی بهم رسیده و جامع هر دو قسم تصحیف است این معما باسم حسام
زهی چیست این شکل مو ز زلف سیمبران نشانه ایست زدندانهای شانه در آن لفظ
دندانه یا و شانه سر یک تحلیل یافته از دل خم خواسته و نشانه او حم است و از لفظ شبا
نقطهای او را که دو انها اشارت بان است حذف نموده در حم آورده و چنانکه در اسم
عمران سوختن داغ از غم جانان خوش است در طریق کار ما نیران خوش است اد لفظ

نوع دوم اعتبار حرف از لفظ است حذف نموده و لفظ [illegible] در طریق ترکیب کلمات بیانی دوست است یعنی
معنی آن قصد نموده که آن را ساخته و لفظ را آنکه ترکیب حاصل آمده هم لفظی است
مشهور اما مثال آنکه عمل آورده خبری بود که معما چنان دانسته باشد بود که حروف
این مناسبت با اسم قطره قطرهای اشک [illegible] تا به [illegible] همچنان حسن [illegible]
آنکه زنی لفظ [illegible] شرح [illegible] تحلیل [illegible] قطره را ریخته [illegible] و آن را
وار گونه تصور باشد [illegible] اما استعاره و تشبیه عبارت است از ذکر لفظی
و اراده حرفی باعتبار رابطه مناسبت در صورت خطی [illegible] آنکه مناسبت مشهور باشد مثل
مناسبت جیم بصاد و زلف [illegible] جیم [illegible] با مناسبات اصطلاح چنانکه
تشبیه اره بسین و مثال هر کدام در چند معما نموده آید چنانکه در اسم [illegible] خط را
جام می [illegible] نظاره سواد از لفظ نماد و باره یکبار از زلف جیم و از جیم [illegible] دانسته شود
و از لفظ سواد او دانسته است اراده کرده و در مرتبه دوم از لفظ سواد دال را که از لف است
بحرف تبدیل داده و تواند بود که لفظ سواد به تحلیل معانی حاصل شود چنانکه در اسم صفا
مشاطه چو الف غیر غیب بگشود [illegible] تن هم [illegible] ز صفر زیاده دیدم
آخر آن را ز چهره چو خال مشکفامت افزود [illegible] خال شبه سیه چهره
افزوده قامت شده و از آن [illegible] تشبیه الف [illegible] دانسته و چنانکه در اسم سهراب ای دل غم
این دوران که ازو هیچ شود [illegible] که ازو هیچ شود ای قطره گر دیده اگر خویش
بر جانب آفتاب داری چه شود لفظ از تحلیل یا قطره که سر او با الف تبدیل یابد بر شود و از
اره بعمل تشبیه سین [illegible] دانسته [illegible] لفظ قطره [illegible] کر دیده گفته و بر جانب آفتاب گه با است در
و شاید که معما شعر در تشبیه باشد چنانکه در اسم ناصر [illegible] ابروی تو قصد دل نهان
آنچه نهان بود بداری شد عیان از ابروی نون [illegible] دانسته و از لفظ قصد دل و صاد
چون نهان شود قصد ماند و از آن الف اراده نموده و در مصرع ثانی صاد را که نهان گفته بود

با حرف [illegible] آورده [illegible] ز تشبیه [illegible] اسلوب اول [illegible]
اشارت نمودن [illegible] جیم [illegible] و اما آن کردن [illegible]
با جمله سیاره [illegible] دوران [illegible] لفظ [illegible] ترکیب [illegible] شده [illegible]
کرسی [illegible] است و از [illegible] لفظ [illegible] خود دانسته [illegible] حرف [illegible]
میم اراده کرده و چنانکه موافق [illegible] الف [illegible]
نمود روز [illegible] تفصیل [illegible] است در دل [illegible] دوم اسلوب [illegible] آن عبارت است از ذکر
اسم عددی و قصد دلالت بر آن عدد چنانکه در اسم تاج ز لوح سینه بشو نام نقش غیر
تمام تا راجو [illegible] گشت یای [illegible] تمام لفظ را [illegible] سینه [illegible] شود [illegible] دانسته
وار [illegible] دانسته و چنانکه در اسم کافی عشق یارش تمام با رنج یاره [illegible]
صد یاره از عشق یاء را [illegible] لفظ [illegible] تبدیل داده [illegible] عشرین شده و از و کاف [illegible] دانسته
و رنج [illegible] است سیوم اسلوب احصائی و آن عبارت است از ذکر احوال و اوصاف
عددی و اراده آن عدد و چنانکه در اسم خواجه زین سیل [illegible] سرشک [illegible] اوج
گردون تا هفت طاق دیدم آخر تمام در خون [illegible] در چرخ [illegible] تا هفت آنچه طاق
الف [illegible] وزنی است [illegible] است و مجموع [illegible] از لفظ [illegible]
آورده و چنانکه در اسم نجفی ما را که جفا کشید از محنت [illegible] چندان [illegible] باشد
از دوست [illegible] دل [illegible] وفاداری [illegible] ستم و جفا [illegible] است [illegible] از لفظ
ستم ده یکی [illegible] دانسته و از جفا [illegible] یک اراده کرده [illegible] مختلف از عدد ستم [illegible] یکی
پنجاه است و از آن [illegible] حاصل شده و از لفظ جفا ده یک و اشاره با آنست که الف را با
تبدیل یافته چهارم اسلوب انحصار و آن چنانست که عددی [illegible] انحصار [illegible] معین
و مشهور باشند ذکر کنند [illegible] ذهن انتقال نماید بآن عدد و چنانکه در اسم علی شاه [illegible] مهر و مه
با ماه روشن دیده ماند کرد [illegible] شب [illegible] ماند [illegible] مهر و مه [illegible] لام [illegible] دانسته

و از لفظ ماه روی او را کلمه تحصیل کرده و مقصود بالتحصیل لفظ مه است که از ان ایام مراد
چه عدد ایام ماه سی است و عدد لام نیز سی است بحکم اسلوب رقمی باین اشارت ممکن است
از اقسام ... نیست که ... بلفظ دیگر نقل کنند بسوی عددی که آن رقم برای اوست چنانکه در اسم
بختیار ... ازینک ... آن اسیر ... عشاق تو گشت صد که نه بیش ... ازین
خورشید ... کرده ... رقم ... تحصیل ... از لفظ اختر باده ... است
و آنرا از کلمه ... اعتبار نمایند از راستی ... که دو الف ... باشند ... قابل رقم دو
دو الف است که رقم یازده ... شود و از ان لفظ یا ... خواسته بختیار حاصل شود چنانکه در اسم صفدر
اهل دلان ... سر ... برابر خاک در ... یافته ... ز یک مرتبه بیشتر ... ازینک که ... ادم
است چون یا در ... حاصل شود و کاف ... صد کرده از اول لفظ صد و از ثانی
حرف ری مقصود است و چنانکه در اسم علی ... بر در نام تو ... سلطان علیین ... بقدر
سر ... جا طلب شود ... ماده ... جاست و از ترقی حرف اول عین از دو ... لام
و از ... یوم ... خواسته ... ترقی احاد الف است که عشرات شود و از تحصیل اعمال تحصیلی تمام
انجامید اما اعمال تکمیلی ... تالیف ... اسقاط ... قلب ... تالیف عبارتست از
جمع کردن الفاظ متفرقه که در مواضع متعدده مندرج شده باشند بجهت ترتیب اسم
منقسم میشود بدو قسم اتصالی و امتزاجی تالیف اتصالی انست که ... دیگری ... مرقومه
و مطلوب ... و امتزاجی آنست که اجتماع اجزای به دخول بعضی در بعضی حصول ... پذیرد اما
تالیف اتصالی چنانکه در اسم محمد موسی ... در عرصه دو عالم ... شاه ... سلطان
جلالت سر ... دارای جهان ... گردون ... لوحی نوشته ... ادای دل ... خورشید ... ماه و
حرفی از ان ... لفظ لوحی تحصیل یافته یعنی ... گردون که مراد ... است ... حرف ... ماه
لفظ ... را دل گفته اشارتست ... بصورت ... حاصل شده و از
خورشید ... خواسته و دل ... میم است ... حرفی از کلمه ... پیوسته باین طریق

رباعی

محمد موسی ... با الف ... پیوسته ... خورشید ... اشارت ... شود ... شد
و چنانکه در اسم مسیا ... خورشید غلام گشته آن ... کرده وجود ...
چون افسر مهر و ماه تاجش ... باید ... تاج مناسب اوست ... لفظ افسر ... سر دو
تحصیل یافته از ماه ... حرف ... افسر او گفته ... حاصل شده و مهر ...
تاج او و تاج ... میم است ... عبارت از ... تالیف امتزاجی
چنانکه در اسم غالب ... خدمت ... پاکان در دل پا ... خدمت پاکان
ز مهر در دل ... پاک اوست ... از تحصیل دو لفظ خدمت و پاکان عبارت ... حاصل
شده یعنی لفظ خد ... از ... در دل پا ... اشارت با آنست و چنانکه
در اسم امام ... ای در دل ... شکسته ... بود ... پا فتاده ... خاک کوی تو ...
پی پا جاست ... خاک کوی اشارت ... اسم ... یعنی ... لفظ ... ام
باشد امام شود ... جامع ... سرد و قسم تالیف ... این معما باسم علاء ... عشق ... بلا ... فتاد
دل ... بلا او فتاد ... از کلمه ... دل و الف ... لفظ بلا ... عبارت ...
پیوسته ... تعیین مقصود ... خورشید ... حصول ... عبارت ... بالا تالیف
امتزاجی شده و حصول اسم از عبارت مذکوره بوسیله تالیف اتصالی است اما عمل
اسقاط و آن عبارت است از ... حرفی یا زیاده از لفظی ... عمل ...
است یعنی و مثال اسقاط ... آنست که حرف منقوص ... منقوص ... یافته ساقط
شود چنانکه در اسم یحیی ... از ... عشق ... سر زدن ... سر ... لفظ
تحصیل یافته از ... دو ... سر ... اسقاط نموده ... این قسم است این مثال باسم
افضل ... نماز ... کان ... صورت ... عصر ... الف
... قاف است و از لفظ صلوات ... نماز عصر ... است
که دو رکعت اخیر ازو ساقط شود ... افضل ...

و صورت او فصل است و اسقاط او مثلی آن است که مقصود جز بعضی غیر مقصود مثل [illegible]
تعیین یافته اند و جمیع اشعار را ساقط سود چنانکه در اسم ناصر [illegible] بجوی [illegible]
کش آفتاب [illegible] کین فم یار زخاک و باد و آب آتش آفتاب [illegible] از عناصر عنصر آخر فهم نموده
و چنانکه در اسم زلال [illegible] غم یار دل من شد آموخته باد [illegible] آتش [illegible] شر دل
کر بود بسوز [illegible] زاری او [illegible] نالان [illegible] بود خانه او سوخته باد [illegible] از لفظ نالان تحلیل یافته یعنی نال
آنچه بود خانه او سوخته باد و خانه نال قلم است و از آن الف مراد است که از لفظ نال ساقط شده
و در زاری اسقاط معنی است و در لفظ نالان اسقاط مثلی و این معانی جامع هر دو قسم است اسم
هارون [illegible] آمد دل [illegible] بسته کمر و عرض شمایل کرده [illegible] چون کرده بالا کمر
جمعیت دگر آن سرو روان تیغ حمایل کرده [illegible] از لفظ بالا کمر [illegible] کرده و از لفظ
روان سرو او که الف است تیغ حمایل کرده یعنی خطی بحیث عدم اعتبار [illegible] و اسقاط
اول [illegible] و چنانکه در اسم [illegible] تا چه خواهد کرد دیگر [illegible] با چشم پر آب [illegible]
و بالا خانه چشم خرابست [illegible] از کلمه [illegible] ساقط شده و از لفظ [illegible] بالا خانه [illegible]
یافته اما عمل قلب [illegible] عبارت است از تغییر ترتیب حروف یا کلمات بحیث حصول مقصود
عمل اگر حروف علی الترتیب منقلب شود قلب کل گویند [illegible]
باشد قلب کلی خوانند و [illegible] لفظی آورده شود که مفهوم [illegible] باشد
بتغییر ترتیب [illegible] چون لفظ [illegible] پریشان [illegible]
و امثال آن را قلب بعضی گویند و اگر [illegible] الفاظ سیاق کلام [illegible]
ترتیب باشد آن را قلب جعلی نامند اما قلب کل [illegible] چنانکه در اسم [illegible] یا سمن [illegible]
باش [illegible] بر هم [illegible] اول [illegible]
لفظ [illegible] آورده چنانکه [illegible] اسم امام
بر حرف [illegible] امام [illegible] دل است

و قلب کل جعلی چنانکه در اسم [illegible] بهتر است از مهر و مه [illegible] از زمین [illegible]
مهر و مه [illegible] آخر [illegible] از سوی شمس و قمر [illegible] حاصل آید [illegible]
[illegible] آورده [illegible] اما قلب بعضی و جعلی چنانکه در اسم [illegible]
[illegible] بعضی جعلی چنانکه در اسم [illegible]
[illegible] بیاد و در اسم لفظ [illegible]
و تقدیم و تاخیر [illegible] اعتبار نموده و شاید که عمل قلب [illegible]
بر عمل حسابی باشد چنانکه در اسم [illegible]
[illegible] عشرات است و عشرات
[illegible] قلب کلی و ضمنی چنانکه در اسم رستم [illegible] دل من [illegible]
و جور کشی [illegible] لفظ رستم [illegible] حاصل شود و لفظ جور [illegible]
ساقط نموده و قلب کلی جعلی چنانکه در اسم سراج [illegible] شمع را باید [illegible] آتش [illegible]
گشته [illegible] از لفظ تاج و سر [illegible] اعتبار [illegible]
حاصل شود [illegible] اشارت [illegible] ساقط کرده اما اعمال تحلیلی [illegible]
اول تحریک و تسکین دوم تشدید و تخفیف سیوم مد و قصر چهارم اظهار [illegible]
و مجهول [illegible] تعریب و تعجیم [illegible] اعمال [illegible]
چهار قسم است زیاده کرده اند اما تحریک و تسکین عبارت است از آنکه حرف ساکنی [illegible] اول
متحرک سازند یا متحرک را ساکن نمایند چنانکه در اسم حسن [illegible]
چون دل [illegible] مفتون آن ابرو کمان [illegible] لفظ حسن [illegible]
اشارت بان است و دل [illegible] مفتوح گفته [illegible]
بحرف [illegible] که مفتون آن ابرو کمان [illegible] است و چنانکه در اسم الغ [illegible]
و قد [illegible] دل که [illegible] سر زلف [illegible] قامت [illegible] از سر حرف عشق [illegible]

الام خواسته ولام را بیائی پیش گفته اول بمعنی تقدیم و دویم بمعنی ثانیا بمعنی احداث حرکت ضمه
والف را که قامت اشارت بآنست نیز بمعنی تصور باید کرد و چنانکه در اسم امان ه بین
لباس ازو قبح و فوق دامنش شد عیب گرده می پرستش نهان و پیکند انکار می ش از لفظ لباس
لباس او ای است و دامن او که وقفست ساقط شد والف حاصل نموده و لفظ می نیز خود را
نهان کرده یا از و ساقط شده و آن هم کار میکند یعنی نیز خود را گر بسپرد بلند آورده
پنهان میسازد و چنانکه در اسم حبیب ه آن الف نشانه چون گشائی سردم ش از زلف گشاده نشانه
ای طرفه صنم ش ابید بر آورده که آن زلف بخم ش آرد و گشاده و خوش سر ما با هم ش از لفظ بدر دلف او
که دال مفتوح است سرهای فتح خود را چون با هم آرد صورت حرم رو نماید اما تشدید و تخفیف
آنست که حرفی را مشدد سازند یا تشدید از حرفی بیندازند چنانکه در اسم فرخ ه خوش نمودی کلام مرتبه
آن رخ محبوب قمرش بر سه از رخ کشیدن تا ره های مشک تر تا شد قمر قریست و از رخ ره کاحوا
و بر ماه لفظ رخ که را بابت گشتی هم انها گفته و تشدید ران افزوده و لفظ دیدن انها بترکیب حاصل
شده و چنانکه در اسم قرا ه آن بت قرش از ماه رخسار ش شکل قرا نشانه میسازد نهان ش
شکل قرا قرار شده بود که را نشانه عبارت از نهست ساقط نموده اما مد و قصر حرفی را ممدود
یا مد از حرفی انداختن است چنانکه در اسم ابل ه کو عاشق را باند بیچاره ش رخساره زرد و خوش
را همواره ش بر طرف قبا ماند رو بر خاک ز عیش ش بر دامن آن بت چو نهند رخساره ش لفظ مد زر
از زرد و معنی است یکبار بر طرف قبا که اشارت با الف است آورده و بار دیگر بر حرف با که خاک ره
عبارت از نهست سیم در هشتم بتحلیل لفظ مدار و مد حاصل کرده و از ان لام خواسته و رخساره
بت که با بت بر دامن آن که مراد از لام است آورده و چنانکه در اسم بیان ه نه بر سو نهان
بیند اما چه حاصل ش نه بیند بسوی آرزو شد بیدل ش لفظ بهر سو که سوی او نهان شد و بیند و
سوی آرزو که الف است مدار نه بیند که مشدد بیدل است اشارت بآن و چنانکه در اسم شهاب
زلف او در صورت مقصود بود ش پیش ما مقصود نقش را نمود ش از زلف جیم خواسته و مقصود

که مراد از گسیده او است

زلف که

او کلاه

او محبت رسید و صورت و شنه هست و از تا آسیه جیم خواسته و پیش او که الف است مقصود خود
مد ساقط شد و لفظ مقصود از عبارت مقصود نقش را حاصل آمده یعنی بالف مقصود
که دال بحرف تا تبدیل یافت اما اظهار و اسرار عبارت از انست که حرفی مکتوب را که در عبارت
نیامده باشد بعبارت آرند یا حرفی را با بقای وجود کتابتی از عبارت پوشیده دارند
اما مثال اظهار چنانکه در اسم مهدی ه پیش مهتر کرد دل عزم فزون کرده ش احوال دل از غم ز فزون ده
گفتم و می هیچ نگفته ش زین پیش اگر چه در شمر دریده ش از لفظ ممه بمعنی دال دل او نیز بود
و لهای ذالی که در لفظ می نیامده است لفظ آورده و مثال اسرار چنانکه در اسم خواجه ه راز غم
خدنگ غمزه ترکانه ش خون چشمی کرد و دل جانانه ش نا گفته دل از خوف خدنگش آخر ش یک نه
ز دلها اثر چاناند ش از لفظ خوف آخر او را با الف که خدنگ اشارت بآنست تبدیل داده
خواسته و او را در عبارت نهان نموده و از لفظ جانانه دلها او ساقط کرده جه مانده
اما معروف و مجهول و آن اشارت نعوت است معروف کردانیدن حرکتی که مجهول باشد
یا مجهول نمودن حرکتی که معروف بود چنانکه در اسم نور ه تا یکی دل غم خورد بیحد ز لعل
تو بهر ش عیش نوع تقاید باشد بسیر گفته و سیری معروف بود و در هر
است و چنانکه در اسم بوران ه تا خسته دلان را باند فراد ش مردم ز رخش نقاب
بگشاید باد ش در طرف نقاب نگار ای دل که بود ش پیش رخ آن نگار یا دل بگشاد ش از لفظ
نقاب نقاب خواسته و قلب ای که با باشد در ان آورده و پیش رخ نگار را که عبارت از
حرف نون است مایل بگشاد و گفته و ضمه او را مجهول کرده اما تعریب و تعجیم عبارت از انست
که چهار حرف را که مخصوص بفارسی آمده و آن پی و جیم و زی و کاف فارسی است بدل نمایند
بحرف با و جیم و زا و کاف که مشترک میان عربی و فارسی است و یا عکس آن کنند چنانکه
در اسم حبیب ه بهر قدم یار در پی پابان ش در حقه سرو و دیده دل داشت نهان ش در
مانده شد ز حبیب است ش بر چهره چو دور ماند ز ان سرو روان ش از لفظ جیب

اگر نقطهای او افشاندن اشارت بآن است که جیم فارسی را از آن جیم تازی بدل نموده و برابر
چهره او آورده را جیب شده الف که سر و عبارت از نهست ساقط نموده و چنانکه در اسم ایرج
؎ از مهرهای آن بت زیبا چهر برگشته دست عالمی از سر مهر؛ حاصل ز عالمی
بیت اگر ز ستاره کرده رو سوی سپهر؛ لفظ عابد ترکیب یافته حاصل آن که جا بیت
گفته و قلب آن گفته که رایج باشد و دو نقطه اشارت بآن است که سوی سپهر
را که سیس است روحی نموده و اینست شرح اعلال معاد و استعمال
بیان آن با رعایت ایجاز چهار و بعد ازین تعریف لغز بپردازیم اللغز عبارت
از نشان دادن چیزی است بذکر صفات و علامات آن بحیثیتی که تمام آن صفات در غیر او
یافته نشود و اگر چه در بعضی مشترک باشد چنانکه فیضی گفته جهت اسم ؎ چیست آن
درج زمرد رنگ ... چون صدف یکتا دری ناسفته دارد در میان؛ حیرتی دارم
که چون آن درج ... انگشت آن گوهر ناسفته از کف رایگان؛ کان قدرت ...
وجوه نقش نیست؛ بو ... روشن ... سو ... خوان؛ ... بود که لغز را
اراده نماید بذکر صفات حروف این اسم که علامات است چنانکه ... ؎
چیست آن نام مرکب از سه حرف؛ ... حرف اول ...
حرف آخر ... اول آخر ... ؛ ... بیت در
وطواط گفته که لغز مانند معما است و فرق نیست که این بطریق سوال گویند و درین موقف
فصل چهارم ... خاتمه در ذکر اقسام سرقه شعری و بیان حروف قافیه
... بدانکه سرقه را دزدی گویند و در شعر دزدی ... قسم متصور است ...
ظاهر و سه قسم غیر ظاهر است و بیان هر قسمی و مثال آن نموده میشود و ...
حکم سرقه نتوان کرد تا معلوم نباشد که شاعر ... مضمون دیگری را ...
... از قبیل توارد خاطر باشد چنانچه کمال اسمعیل گفته ؎ دو راه ... می ...

گاه گر ستاره

از ابرو

بر یک سمت ... باشد که او ... ؎ ... بیتی
که سر و باشد بل همه توارد خاطر باشد ... چنین ...
قرومی آید بشان ... حلاوت ... طفل ... دیگران
می ... اما طریقه اول ... ظاهر سرقه آنست که شعر دیگری ... بنام خود
خواند و این فردی محض است ... ازین ... مکرر اسکات
حاذق ... و طریقه دوم از اقسام ظاهر آنکه معنی شعر دیگری تمام ... با بعضی الفاظ
یا بعضی الفاظ مرادف آن آرد چنانکه درین ... واقع است ... ؎ از جوش
... همه عالم ... ازگرد ... ؛ ... لغزه ؎ ... تو در
کاه ... ؛ ... طریقه سیوم آنکه معنی شعر غیری تمام
کنند و همه الفاظ را تغییر دهند ... ؎ ... از آنها یکی
عدد عالمی؛ اما طریقه اول از طریقه غیر ظاهر سرقه آنست که مضمون هر دو شعر ... یکدیگر
باشد چنانکه درین دو بیت ... ؎ از ... نقش بود ...
... ؛ ... ؛ ... ؎ ...
... ؛ و چنانکه درین ابیات ... گفته ... ؎ ...
... ؛ کلیم گفته ؎ ... ؛ ...
... نیست؛ و چنانکه درین دو بیت فیضی ؎ ...
... زلف و خال ... ؛ و کلیم ؎ ...
... ؛ و طریقه دوم آنکه معنی شعر دیگری را ...
... ؛ چنانکه کلیم گفته ؎ ... ؛ ...
که دیوانه ... ؛ ... ؎ مجنون ... ؛ ... طفلان ...
دیوانه ... ؛ ... ؎ ... ؛ ...

درآتش دارم لقیره سر بنهاد بیت شفق اندر شفق هلال یعنی بهمه عمر تو بعاشش درآتش تب

طریقه سیوم آنست که معنی شعر دیگری را طلب نماید به زیادت حسن آن که بدیع چنانکه مصنف گفته نغمه

دارم هیچ کارم جز بی معشوق نیست بروی ساقی گر باشد حسن آن آواز هم بس است وغنی گفته

چه نسبت نغمه را با روی نکو شنیده کی بود مانند دیده و شنیده مانند که در جمیع اقسام شعر

اگر شعر دوم در سلاست و لطافت لفظ و معنی بهتر از اول است مقبول و پسندیده خواهد بود

و اگر برابر باول باشد فضل اول راست و اگر کمتر ازو بود قبیح شمرده شود اینست این بود در کر سرقه

شعری و بعد ازین بیان قافیه و تعریف حروف آن با حرکات آن که مخصوص است بهر اینست تعلق

بهامی دارم و بالله التوفیق باید دانست که قافیه عبارت است از کلمات که حرفی که بمعنی و الفاظ

مختلفه بحسب لفظ و معنی یا بحسب معنی تنها یا بحسب لفظ تنها که آن الفاظ واقع میشود در اواخر

مصاریع چنانکه در مطلعها و مشبهیات بود در اواخر ابیات چنانکه در قطعهها و در باقی ابیات

قصاید و غزلیات اما اختلاف کلمات قافیه در لفظ و معنی چنانکه درین بیت کلیم ز آتش

پنهان عشق هر کس افروخته دود بخیزد ازو چون نفس سوخته و اختلاف در معنی تنها چنانکه

درین بیت املی یک بوسه بر کرم لب سیمین بی نهاد کوئی نهال عاشقی بار ثمری نداد و چنانکه

در لفظ تنها چنانکه درین بیت مولف چون بی مهی باغ آرد از رشک چمن کل آب شود

زر سلطنت شرم او در کلشن و قافیه در لغت از پی روند را گویند و وجه تسمیه ظاهرست اما حروف

قافیه بقول جمهور نه است چنانکه این دو بیت ازان مخبر است قافیه در اصل یک حرف است و هشت

آن تابع چار پیش و چار پس آن نقطه نهاده ابره حرف تاسیس و دخیل و ردف و قید که روی

بعد ازان وصل و خروج است و مزید و نایره اما روی مرکز حروف قافیه است و تحقیق صوت قافیه

باو وابسته چنانچه حرف ط درین بیت عرفی ای مرا بر رشتهٔ احوال نسبتی گواه دورم حسن

جوان ... ازکناه روی در لغت رسن تا بیک کویند و انواع روی و القاب قافیه بحسب اتصاف آن

بعد ذکر حروف و حرکات شرح داده آید اما از حروف ماقبل اول تاسیس و آن عبارت از الفی است

که حرف متحرک میان او و روی واسطه باشد دوم دخیل و آن حرف متحرک مذکور است که واسطه میشود میان

تاسیس و روی چنانکه لفظ خاور و یاور و مکرر قافیه گفته الف حرف تاسیس و وا حرف دخیل و را

حرف روی خواهد بود و قافیه که مشتمل بر حرف تاسیس باشد آنرا مؤسسه خوانند و تاسیس در لغت

بنیاد نهادنست و دخیل میان درآینده را گویند سیوم ردف و آن عبارتست از الف

واو ساکن ماقبل مضموم و یای ساکن ماقبل مکسور که پیش از روی واقع شود و ردف بر دو قسم

است اول آنکه میان او و روی حرفی واسطه نباشد چنانچه در لفظ جان و نهان و حور و

مخزون و تکیه و چنین مدید است دوم آنکه حرف ساکنی واسطه شود میان ردف و روی چنانکه

یافت و تافت و دوست و پوست و ریخت و گریخت و در صورت حرف مذکور را ردف

اصلی و آن ساکن را ردف زاید نامند خواجه نصیرالدین طوسی در رساله معیار الاشعار

ساکنی را که میان ردف و روی واقع شود داخل ردف گفته و آن را ردف مضاعف گفته

و باید دانست که هر یک از واو و یای ردف معروف و مجهول میباشد و معروف آنست که ضمه

ماقبل واو و کسره ماقبل یا اشباع نمایند مانند دود و نمود و دید و چکید و مجهول آنکه

اشباع نکرده باشند مثل رود و سرو و بید و سفید و باتفاق جمیع فصحا بیان معروف

و مجهول عیب است و ردف در لغه چیزی است که در پی چیزی آید و قافیه که مشتمل بر ردف باشد

آنرا مردف نامند بسکون را و فتح دال چهارم قید و آن حرف ساکن غیر ردف که پیش از روی

بلا واسطه و حرف قید را در زبان فارسی منحصر در دوازده شمرده اند اما در تازی وسعت دارد

و حروف مذکور درین الفاظ پیداست ابر و تخت و درد و بزم و دست و کشت و نغز

و کفت و بند و مهر و سوی و نیک و رعایت حرف قید در قوافی واجب است

و اختلاف آن جایز نیست مگر بضرورت تنگی قافیه و درین مقام مناسبت است اگر

مخرج را رعایت کنند چنانکه سعدی گفته وه مه روچه شام وچه شام و چه بر وچه بحر همه یکسان شد

و شیر از شهر اما اختلاف ردف هیچ جایز نیست و از حروف مابعد روی یکی وصل است

وازین عبارت از حرفیست که بروی پیوندد مانند میم در زبانم و دهانم بحیثیت ترکیب باشند یا در الله
و ناله بحیثیت عدم ترکیب و شرط است که حرف وصل با ما بعد خود کلمه جدا نباشد و الا آن کلمه ردیف
خواهد بود و اطلاق حرف وصل بر این نیز خواهند کرد دوم **خروج** و آن حرفیست که بوصل پیوندد مانند میم در
کاریم و باریم و شنیدیم و دیدیم و خروج در لغت برآمدنست سیوم **مزید** و آن حرفی باشد که بخروج
پیوندد مانند شین در لفظ دیدمش و شنیدمش چهارم **نایره** و آن حرفیست که بمزید پیوندد مانند شین
در لفظ سپردمش و بردمش و آنچه ما بعد نایره آید در حکم نایره است بشرط حرف قبلی در او
خواجه عبد الرحمن در رسالهٔ خود گفته که هرچه بعد از روی و حرف وصل آید آن در حساب ردیف است
اما جمهور فصحا بر آنند که آنچه بعد از روی مذکور شود مادامی که کلمهٔ علیحده نباشد در ردیف نیست و نایره
در لغت رمنده را گویند و تکرار در رباعیه این چهار حروف در قوافی واجب است **اما حرکات و**
سکنات قافیه شش است اول رس دوم اشباع سیوم حذو چهارم توجیه پنجم مجری
ششم نفاذ **رس** حرکت ما قبل الف تاسیس است و آن همه فتحه میباشد چنانچه حرکت دال در لفظ
خاور و یاور و دلایل و سایل و رس در لغت ابتدا کردن است **اشباع** حرکت حرف دخیل
است و آن اکثر کسره است و گاهی فتحه میباشد چنانچه حرکت یا در لفظ مایل و سایل و حرکت دال و و در
و یاور و گاهی ضمه بود چنانچه در تجاهل و تساهل و اختلاف حرکت دخیل در قوافی که مشتمل بر
حرف دخیل باشند جایز نیست چنانکه درین ابیات سعدی ای پادشاه وقت چو وقت
فرا رسد تو نیز با گدای محلت برابری مردی گمان مبر که به پنجه است و کتف با نفس گر برایی
دانم که شاطری و اشباع در لغت سیر کردن است و تغییر حرف دخیل جایز نیست گو حرکت
او نیز ازو بدل نبود از سیر است **حذو** حرکت ما قبل ردف و قید است مثال اول چنانکه
در لفظ کار و بار و خوار نمی‌خوانند و تیر و شیر مثال ثانی چنانکه در لفظ درو سرو و مهرو
چهر و کشت و پشت و رعایت تکرار حذو در قوافی واجب است که روی متحرک
شود بسبب حرف وصل که در القوافی اختلاف حذو در روی که حرکت ما قبل حرف قید باشد
جایز داشته‌اند چنانکه کمال اسمعیل گفته گر نشود دلم منقبض هم نفس بسته شود از دود

نفس بسته شود در دیده ام از آب بجگر دانم تا برجه نفس بسته آن
شسته شود و حکم اختلاف حذو بطریق معروف و مجهول در صحت ردف مذکور شد و حذو
در لغت بمعنی برابر افتادن بجبری آمده **توجیه** عبارتست از حرکت ما قبل روی ساکن مانند فتحه
ما قبل نون در لفظ تن و من و خواجه فرموده که روی چون بسبب حرف وصل متحرک گردد
حرکت ما قبل او توجیه است و مولوی عبد الرحمن جامی گفته که توجیه حرکت ما قبل روی
ساکن است و اختلاف آن جواز ندارد مگر وقتی که روی متحرک شود در حرف وصل موجود
چنانچه در قافیه مشتری و عنصری و سامری و توجیه در لغت رو فرا آوردن **مجری** حرکت
حرف روی است در وقتی که بحرف وصل پیوندد مانند کسره چنانکه درین بیت عطائی
من ای نگار ز آهوان رم طرق می بجستی تا گر نسوزد آتشی مشتی خس خاشاک هستی را
و مجری جای رفتن را گویند **نفاذ** حرکت حرف وصل است مانند فتحه تا درین بیت عطائی
ای دوست هم آنکه عقد وار ما نیم زر جم آوری به یکیسی ما توانیم و حرکت حرف خروج و مزید و نایره
را نفاذ گویند اما تحرک نایره مستعمل نیست اما اوصاف روی بباید دانست که روی بر دو
نوع است روی مقید و مطلق روی مقید آنست که ساکن باشد و حرف وصل با او نپیوندد
مانند چشم و خشم و کاری و باری لفظ کار و بار و چشم و خشم و روی مطلق آنکه با او پیوندد
و چشمم و خشمم و مرکب از ردف و قسم اگر جمع نشده باشند با حرفی از حروف قافیه مجرد و ضعف
میکنند و اگر یکی از حروف مذکوره جمع شود بان حرف نسبت مینمایند مثالش روی
مقید را در لفظ تن مقید مجرد گویند و در لفظ داور و شناور مقید بحرف تاسیس
و در لفظ تاخت و ساخت مقید بردف مرکب و در لفظ صبر و ابر مقید بحرف قید و روی
مطلق را در لفظ تنم و سخنم مجرد مطلق خوانند و در لفظ جانم و شانم مطلق بردف مفرد
و در لفظ کداختم و شناختم مطلق بردف مرکب و در لفظ دشتی و گشتی مطلق بحرف
قید و در لفظ داورم و شناورم مطلق بحرف تاسیس و در لفظ بیرم و بجزیرم مطلق

حرف وصل
دکاری و باری

بجزیم

حرف

بخروج و علی هذا القیاس باتصال هر حرفی متصف بآن میشود و روی چون اصل قافیه است
اتصاف وی را باین انواع از القاب قافیه شمرده اند یعنی قافیه ملقب میشود بلقبی که روی متصف
بآنست و پوشیده نماند که اقسام قوافی از روی تقطیع زیاده بر پنج وضع نیاید و مترادف
متواتر متدارک متراکب متکاوس مترادف قافیه باشد که بحسب تقطیع در آخر
او دو ساکن یکجا باید چنانچه درین بیت حافظ شعر که از نعمه گیران شبستانی باج از کف
بر سر خوبان عالمی چون تاج شعر و مترادف در لغت بیاپی شدنست بی فاصله متواتر قافیه است
که بحسب تقطیع از ساکنی که در آخر او ست تا ساکن ما قبل یک متحرک در وسط باشند چنانکه درین
شعر مولف شب فراق تو چشمم قرار و خواب ندید شعر ز بانگ سیمبه دست آرمیدن جفا
شمارد و متواتر هم در لغت بیاپی شدنست اما اینجا آنکه فاصله ملحوظ است نسبت مترادف
متدارک قافیه است که بحسب تقطیع از ساکن که در آخر او ست تا ساکن ما قبل او دو متحرک در وسط
شود چنانکه درین بیت کلیم شعر صبح نکرده سفیده بیش نکوش تو گر ز بر طاقت گذشت آرزوی دیده
گوش تو شعر و متدارک در لغت یکدیگر رسیدنست و وجه تسمیه رسیدن دو متحرک است باهم متراکب
عبارت از قافیه است که بحسب تقطیع از ساکن آخر تا ساکن ما قبل او سه حرف متحرک در میان
باشند چنانچه درین بیت شعر بسفر رفتی وا زتیغ فرقت بی هم شعر خم چند این آیم که بیاید
بقلم شعر و متراکب در لغت بر هم نشستنست متکاوس قافیه است که بحسب تقطیع از ساکن آخر او
تا ساکن ما قبل چهار حرف متحرک در وسط شده باشند و این از غایت ثقل در اشعار فارسی نیامده
و تکاوس در لغت بر هم نشستن با انبوه است و پوشیده نماند که عیوب قافیه چند قسم است بعضی
از بعضی اقبح و افحش از انجمله است سناد و آن اختلاف ردف است مانند داد و دود و
و دید را قافیه کردن و سناد بالکسر بار نجهد نست اکفا و آن تبادل روی است بحرفی که قریب
بمخرج او باشد مانند صباح و سپاه را جمع روی پیمان حرف عجم و عرب مانند سر جه و خواجه
و جیب و لب و سنگ و شنگ و این افحش عیوبست و شمس قیس که گیر را سناد این قسم

کفته مطلعی

کفته مطلعی که مستلزم این عیب باشد از اشعار میگویند و اکفا در لغت سرگردانیدن از مقصود
است اقوا و آن اختلاف توجیه است مانند گل و دل و اقوا در لغت تمام شدن است و آن
و ایطا و آن تکرار قافیه است بیک معنی چیز از قافیه مصرع اول مطلع که تکرار آن را در غیر مطلع
ایطا نمیگویند بلکه مطلع ثانی میشمارند و از عیوب نمی شمارند و ایطا بر دو قسم است خفی
و جلی ایطای خفی آنست که تکرار در و ظاهر نباشد مانند آب و گلاب و دانا و بینا و بعضی
از فصحا تکراری که در افرد نمی واقع میشود از ین قبیل شمرده اند چه سیم و با در کلمه بینا و بیبا
بی ترکیب او با بعد هیچ معنی ندارد پس تکرار و کلمه باین اعتبار ظاهر نیست اما تکرار یای
که در نفی و اثبات است مانند رفت و نرفت بالاتفاق ازین قبیل نیست و بعضی
قافیه کردن مرا و کرا را از جمله ایطای خفی شمرده اند و فساد این ظاهر است چه تکرار کلمه را در
الفاظ بیک معنی میشود اما ایطای جلی چنانست که تکرار در آن ظاهر بود چنانچه لفظ
دردمند و حاجتمند و ستمکار و فسونگر و نکوتر و بهتر و سیمین و زرین و گلها و باغها و
برین قیاس و ایطای جلی از عیوب فاحشه است و ارتکاب آن جایز نیست مگر در طول قصیده
و مانند آن بی فاصله اگر باشد چندان معیوب نیست و قدما فاصله این قطعه و غزل هفت
بیت و در قصیده چهارده بیت قرار داده اند اما متاخرین بنابر ضرورت کمتر از بیت
فاصله جایز داشته اند و ایطا در لغت کسی را بر پی دیگری رفتن است که با چیزی گذارد و چون
این عیب شعر را پامال میسازد باین لقب ملقب شده است و شایگان نیز از قبیل ایطای
جلی است و بعضی گفته اند که شایگان آن قافیه است که الف و نون جمع در آن استعمال
کنند مانند یاران و دوستان و شایگان در لغت کاریست که بی توقع مزدی کنند
و در عرف الان این را بیگار گویند بکاف فارسی و دیگر از عیوب قافیه آوردن قافیه معمول
است و قافیه معمول آنرا گویند که بتوسط تصرفی بیاساخته آن شود که اسم قافیه بر آن اطلاق
توان کرد و این بر دو نوع است اول آنکه در تصرف ترکیب باشد یعنی لفظی که آخر کلمه باشد

باور نکنند اهل کلام حکم قافیه بهم رساند چنانکه درین بیت ❊ مرا ز زمانه بوصلی شد میسر
فغان که اهل زمان آن هم از برم بردند ❊ و تکرار این نوع قافیه هم عیب فاحش است مگر در
ابیات دوم آنکه تصرف در لفظی بتحلیل باشند یعنی لفظ را بدو بخش سازند یکی از آن در حساب
قافیه و یکی در حساب ردیف شمارند چنانچه درین رباعی ❊ هر چند ز دور نامرادی داریم
لیکن ز غم عشق تو شادی داریم ❊ ای آنکه ترا غم است هجر و شادیست وصال ❊ شادی
و غم هجر ز کرباد بداریم ❊ و این را اشتراک قافیه در ردیف نیز میگویند و این قسم از عیوب قافیه نیست
بلکه صنعتی است و درآن عیب دیگر تحریف کلمه است از صیغه او که مستعمل بوده تا شایسته
قافیه شدن بهم رساند اما اگر بتوان اشارتی بر آن نهاد عیب بظرافت تبدیل گردد چنانکه
میر علا گفته ❊ برو از شعر فهمهای پر از زر ابو ❊ سر بار الکن ای شیخ کالبو ❊ بجا طلب کردم در
که گفتم ز سخندان تکار زوش ❊ سلیو عیب دیگر اختلاف روایت در ظهور و خفا یعنی لفظ
ظاهر است و در قافیه دوم مخفی عیب دیگر آنست که روی را بعضی بواضع ساکن خوانده شود
و در بعضی متحرک هر چند بحسب تقطیع هر دو موضع بر یک حال باشند چنانکه درین بیت حافظ
صلاح کار کجا و من خراب کجا ❊ ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا ❊ و ازین قبیل است عدم
رعایت تکرار باقی حرکات که تکرار آنها در قوافی واجب است غیر اختلاف قسمی جیم که آن موسوم
باقوی است و فحش انواع است و بیان او گذشت و عیب دیگر آنست که قافیه تغیر داشته
باشند بزیادت و نقصان حروف یا اختلاف حرفی از آن حروف که رعایت تکرار آنها
در قوافی واجب است و شرح آن گفته آمد اما اگر اشارتی باین تغیر نمایند تدارک آن عیب میکند چنانکه
شیخ آذری رحمت الله علیه در قصیده که مطلعش اینست ❊ نماز شام که از گردش قضا و قدر
زمام چرخ بر فشاند خسرو خاور ❊ اجد از چند عیب گفته ❊ بیاتی قافیه را یک الف زیاده کنم
بشرط آنکه تکبیر نخورده اهل هنر ❊ سوال کردم ز اهل نفوذ دیده ابرار که ای ز ذات تو آورده کاینات
قرار ❊ و یک عیب که اشارتی بآن رود تلافی آن میشاید مخفی نماند که باقی حاجب و ردیف

سوی تبدیل کرد آن موسوم باکفات

در فصل صنایع لفظی چنانچه سابق ذکر یافته و تکرار آن در قصیده بحایده است و خواجه
نصیر الدین طوسی در رساله معیار الاشعار فرموده که اعتبار در ردیف تکرار الفاظ
است و معنی اعتبار نیست چه اگر ردیف در قصیده یکمعنی بود یا بمعنی مختلفه یا بعضی را
معنی باشد و بعضی را نه سبب آنکه بعضی را انفراد لفظی بود و بعضی جزوی باشد از لفظی
روا است و نیز درهمان رساله فرموده که مقدار ردیف معین نیست چه اگر تمام مصرع
مشتمل بر قافیه و ردیف باشند سمت جواز دارد و این رباعی مطابق قول اوست
رباعی ❊ تا بی تو بود مرا بی هست نمیدانستم ❊ با بی تو بود مرا هست نمیدانستم ❊ رفتم ز میان من
ترا دانستم ❊ تا بی تو بود مرا هست نمیدانستم ❊ و باید دانست که اختلاف ردیف لفظا عیب
فاحش است مگر اشارتی بآن واقع شود چنانکه کمال اسمعیل در قصیده که مطلعش اینست
سپیده دم که نسیم بهار می آید ❊ نگاه کردم و دیدم که یار می آید ❊ بعد از چند بیت
تغیر ردیف نموده اشارتی باین نظا آورده ❊ ز بهر فال ترا ماضی شدم مستقبل
که بر امام چنین چرخ شکوار می آید ❊ زهی رسیده بجائی که پیش خاطر تو ❊ همه نهان سپهر
آشکار می آید ❊ و در تجنیس قافیه نیز بر او انقسام پذیرفت و ختم این عقود لآلی شاهوار
بر قطعه میشایم که از صدف هر مصراع او گوهر تاریخ تمام او هویداست اینست
قطعه ❊ شکر حق کین حرم لقب ❊ جان فزای دل بخورشید ❊ یافت از کلک عطار القضاد
دلنشین چون جبین حور ❊ کو بر صفای او ز رنگ بهار ❊ لعل پرمانی و چون گل تر شگفته
ناله دل را امداد ❊ حرف او طبع رسا را مسطر ❊ باد در مکتب معنی چون مهر نقش ابد
او جان پرور ❊ تمام شد اللهم اغفر لمؤلفه و کاتبه بحق محمد و آله
و اصحابه و سلم فی شهر ذالقعده ۱۲۱۲
با تمام رسیده

١٤٢

بسم الله الرحمن الرحيم انزل من السماء ماء فسالت
اودية بقدرها فاحتمل السيل زبدا رابيا ومما
يوقدون عليه في النار ابتغاء حلية او متاع زبد
مثله كذلك يضرب الله الحق والباطل فاما الزبد
فيذهب جفاء واما ما ينفع الناس فيمكث في الارض
كذلك يضرب الله الامثال

بسم الله الرحمن الرحيم لقد جاءكم رسول من
انفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم
بالمؤمنين رءوف رحيم فان تولوا
فقل حسبي الله لا اله الا هو عليه
توكلت وهو رب العرش العظيم